

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ГОДИШЊАК

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НОВОМ САДУ

КЊИГА XLIX-2

ISSN 0374-0730
e-ISSN 2334-7236
doi: 10.19090/gff.v49i2

Нови Сад, 2024.

Издавач
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НОВИ САД

За издавача
проф. др Миливој Алановић, декан

Уређивачки одбор

проф. др Милан Ајџановић; проф. др Едита Андрић; проф. др Тамара Валчић Булић; проф. др Невена Варница; проф. др Ана Генц; проф. др Алексеј Кишјухас; проф. др Бојана Ковачевић Петровић; проф. др Милена Летић-Лунгулов; доц. др Борка Малчић, проф. др Олга Панић Кавгић; доц. др Драгана Поповић; проф. др Дејан Пралица; проф. др Марина Пуја Бадеску; доц. др Марица Рајковић; доц. др Гордана Ристић; проф. др Бојана Стојановић-Пантовић; проф. др Марина Шимакова Спешакова

Инострани чланови Уређивачког одбора

проф. др Давид Астори (Парма), доц. др Шандор Бордаш (Баја), Јао Дзи, (Беј Вај, Кина), проф. др Уго Влаисављевић (Сарајево), проф. др Александер Воел (Франкфурт на Одри), проф. др Јурај Гловња (Њитра), проф. др Богуслав Зиелински (Познањ), проф. проф. др Звонко Ковач (Загреб), др Силвија Мартинез Фереиро (Гронинген), проф. др Михаил Мозер (Беч), проф. др Дејвид Норис (Нотингем), проф. др Николај Попов (Софија), др Владислава Рибникар (Нотингем), проф. др Ангела Рихтер (Хале), проф. др Данијел Сорин Винтила (Темишвар), проф. др Жан-Жак Татен Гурије (Тур, Француска), доц. др Слађан Турковић (Загреб), проф. др Лејла Турчило (Сарајево), проф. др Бјорн Хансен (Регенсбург).

Уредници

проф. др Александра Блатешић
проф. др Снежана Божанић

Секретари редакције

проф. др Невена Варница
проф. др Милена Летић-Лунгулов

Технички секретар

Игор Лекић

Лектура

проф. др Марина Курешевић, проф. др Милан Ајџановић

Аутори су одговорни за језичку исправност својих радова.

Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду штампа се уз финансијску помоћ Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

UNIVERSITY OF NOVI SAD

ANNUAL REVIEW

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY VOLUME XLIX-2

ISSN 0374-0730
e-ISSN 2334-7236
doi: 10.19090/gff.v49i2

Novi Sad, 2024.

Publisher
FACULTY OF PHILOSOPHY IN NOVI SAD

Representing the Publisher
prof. dr Milivoj Alanović, Dean

Editorial Board

Dr. Milan Ajdžanović, Professor, Dr. Edita Andrić, Professor, Dr. Tamara Valčić Bulić, Professor, Dr. Nevena Varnica, Associate Professor, Dr. Ana Genc, Associate Professor, Dr. Aleksej Kišjuhas, Associate Professor, Dr. Bojana Kovačević Petrović, Associate Professor, Dr. Milena Letić-Lungulov, Associate Professor, Dr. Borka Malčić, Assistant Professor, Dr. Olga Panić Kavgić, Associate Professor, Dr. Dragana Popović, Assistant Professor, Dr. Dejan Pralica, Professor, Dr. Marina Puja Badesku, Professor, Dr. Marica Rajković, Assistant Professor, Dr. Gordana Ristić, Associate Professor, Dr. Bojana Stojanović-Pantović, Professor, Dr. Marina Šimak Spevakova, Associate Professor.

Foreign members of the Editorial Board

Dr. David Astori, Professor (Parma), Dr. Sándor Bordás, Assistant Professor (Baja), Jao Dzi (Bay Wai, China), Dr. Juraj Glovnja, Professor (Nitra), Dr. Boguslaw Zielinski, Professor (Poznań), Dr. Zvonko Kovač, Professor (Zagreb), Dr. Silvia Martinez Ferreiro (Groningen), Dr. Michael Moser, Professor (Vienna), Dr. David Norris, Professor (Nottingham), Dr. Nikolay Popov, Professor (Sofia), Dr. Vladislava Ribnikar (Nottingham), Dr. Angela Richter, Professor (Halle), Dr. Daniel Sorin Vintila, Professor (Timisoara), Dr. Jean-Jacques Tatin Gourier, Professor (Tours), Dr. Lejla Turčilo, Professor (Sarajevo), Dr. Slađan Turković, Assistant Professor (Zagreb), Dr. Ugo Vlasisavljević, Professor (Sarajevo), Dr. Alexander Woell, Professor (Frankfurt an der Oder), Dr. Bjorn Hansen, Professor (Regensburg).

Editors

Dr. Aleksandra Blatešić, Professor
Dr. Snežana Božanić, Professor

Assistants to the Editors

Dr. Nevena Varnica, Associate Professor
Dr. Milena Letić-Lungulov, Associate Professor

Editorial Secretary

Igor Lekić

Proofreading

Dr. Marina Kurešević, Professor, Dr. Milan Ajdžanović, Professor

Authors are responsible for linguistic and grammatical correctness of their papers.

Annual Review of the Faculty of Philosophy in Novi Sad is printed with the financial assistance of the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia.

РЕЦЕНЗЕНТИ

Јелена Ајдановић, ванредни професор, Универзитет у Новом Саду
Маја Анђелковић, редовни професор, Универзитет у Крагујевцу
Слободан Бјелица, редовни професор, Универзитет у Новом Саду
Горан Васин, редовни професор, Универзитет у Новом Саду
Дејана Васић, доцент, Универзитет у Београду
Ивана Игњатов Поповић, доктор наука, Висока школа струковних студија за
образовање васпитача у Новом Саду
Борко Ковачевић, редовни професор, Универзитет у Београду
Предраг Ковачевић, доцент, Универзитет у Новом Саду
Весна Крајишник, ванредни професор, Универзитет у Београду
Огњен Крешић, научни сарадник, Балканолошки институт Београд
Јелена Марићевић, доцент, Универзитет у Новом Саду
Сања Маричић Месаровић, ванредни професор, Универзитет у Новом Саду
Владан Павловић, редовни професор, Универзитет у Нишу
Мирослав Павловић, ванредни професор, Универзитет у Новом Саду
Гордана Покрајац, редовни професор, Универзитет у Новом Саду
Наташа Половина, ванредни професор, Универзитет у Новом Саду
Светлана Томин, редовни професор, Универзитет у Новом Саду
Исидора Точанац Радовић, научни сарадник, Историјски институт Београд

REVIEWERS

Jelena Ajdžanović, Associate Professor, University of Novi Sad
Maja Anđelković, Full Professor, University of Kragujevac,
Slobodan Bjelica, Full Professor, University of Novi Sad
Goran Vasin, Full Professor, University of Novi Sad
Dejana Vasić, Assistant Professor, University of Belgrade
Ivana Ignjatov Popović, PhD, The Higher Education School of Professional Studies,
University of Novi Sad
Borko Kovačević, Full Professor, University of Belgrade
Predrag Kovačević, Assistant Professor, University of Novi Sad
Vesna Krajišnik, Associate Professor, University of Belgrade
Ognjen Krešić, Research associate, Institute for Balkan Studies SASA, Belgrade
Jelena Maričević, Assistant Professor, University of Novi Sad
Sanja Maričić Mesarović, Associate Professor, University of Novi Sad
Vladan Pavlović, Full Professor, University of Niš
Miroslav Pavlović, Associate Professor, University of Novi Sad
Gordana Pokrajac, Full Professor, University of Novi Sad
Nataša Polovina, Associate Professor, University of Novi Sad
Svetlana Tomin, Full Professor, University of Novi Sad
Isidora Točanac Radović, Research associate, Institute of History Belgrade

УВОДНА РЕЧ УРЕДНИКА

Поштовани читаоци,

Ове године Филозофски факултет у Новом Саду обележава 70 година постојања, успешног наставног, научног и истраживачког рада. Са поносом истичемо да једну од његових важних научних тековина представља и часопис *Годишњака Филозофског факултета*, као најстарија факултетска публикација, поникла још давне 1956. године.

Данас читаоцима представљамо другу свеску 49. књиге *Годишњака Филозофског факултета* у којој се налази 13 прилога: десет радова, два приказа и један научни интервју из области филолошких и друштвено-хуманистичких наука, на српском, енглеском и италијанском језику. Нашим ауторима и сарадницима захваљујемо на указаном поверењу и несумњивом научном доприносу.

Најновије издање садржи три рада из области историјских наука која хронолошки обухватају период од краја 17. века до тридесетих година прошлог века. Н. Нинковић детаљно елаборира питање избора наследника након смрти патријарха Арсенија III (1706) и решавање канонских односа унутар Пећке патријаршије. Уз препоруку ментора, докторанткиња Д. Лазић-Стојковић је превела и научно обрадила *Дефтер канцеларије великих тврђава из 1793–1794. године*, изворни архивски материјал, од изузетне вредности за научна истраживања, особен по томе што садржи попис порекла војне посаде тврђаве Шабац. Пре тачно сто година у Новом Саду одржан је први слет јеврејске омладине. Овај догађај на основу релевантних историјских извора и историографске литературе описала је и сагледала П. Човић.

Четири рада посвећена су значајним књижевним темама из области српске средњовековне, као и ренесансне и барокне књижевне традиције. Истраживање Н. Половине бави се појмом *апофатизма* и његовом везом са *топосом неизрецивости* у делу Данила Другог, док се С. Томин бави библијским мотивима, метафорама и поређењем Стефана Немање са личностима из Старог и Новог завета у *Житију Светог Симеона* од Светог Саве. Друга два текста из области ренесансне и барокне књижевности

истражују идеал женске лепоте у дубровачкој књижевности и присуство барокне метафоре у антологијским песмама песника седамнаестог века, (Н. Варница и Н. Бановић), као и тему *златног доба* и његовог развоја од антике до барока, са посебним освртом на његов значај у делима Марина Држића и Цива Гундулића (Г. Покрајац).

Анализа квалификативних детерминатора у српским преводима Новог завета показала је, како износи Ј. Редли, да различити преводи значајно утичу на теолошку интерпретацију библијских појмова и правилно разумевање библијског текста.

У својој социолингвистичкој студији, Б. Радић-Бојанић и В. Соколовска анализирале су употребу македонског језика у јавном простору Војводине, те упоредиле стање на терену са правним оквиром Републике Србије.

Иновативно истраживање о тренутно веома актуелној теми употребе вештачке интелигенције у креирању наставних материјала, као и о ефектима њене примене у настави енглеског језика доноси нам у свом раду А. Кавгић.

Овај број садржи и два приказа: опис универзитетског уџбеника намењеног будућим историчарима С. Божанић *Привреда у средњовековној Србији: уџбеник за студенте историје* који по Б. Крунићу садржи целовит преглед привредних прилика у средњовековној Србији, као и представљање монографије Г. Васина *Владика Данило Јакшић и Карловачко владичанство* у којем П. Петковић указује на значај живота и дела једног од најважнијих архијереја Карловачке митрополије 18. века за историју Срба у Хабзбуршкој монархији.

У овом издању доносимо научни интервју са италијанском ауторком *Речника колокација (Dizionario delle collocazioni)*, Паолом Тибери, у којем читаоци *Годишњака* могу сазнати више о процесу лексикографског рада и искуствима у припреми овог значајног дела. Интервју је водила Александра Блатешић, а објављен је на изворном језику (италијанском) уз превод на српски.

Са посебним задовољством истичемо да је *Годишњак* отворен и за наше студенте докторских студија који могу да објаве радове у коауторству са ментором или уз њихову писмену препоруку.

Молимо све досадашње и будуће ауторе да се придржавају *Упутства за припрему рукописа за штампу* које је јасно истакнуто у штампаном и е-издању *Годишњака*.

Уредништво *Годишњака* је отворено за све предлоге и сугестије у циљу подизања квалитета часописа. У нади да смо оправдали указано поверење читалаца, искрено се надамо да ће наша наредна, уједно и јубиларна 50. књига бити обogaћена новим научним увидима и сазнањима.

С поштовањем,

проф. др Александра Блатешић
уредница свеске за хуманистичке науке
проф. др Снежана Божанић
уредница свеске за друштвене науке

У Новом Саду, новембар 2024. године

САДРЖАЈ

TABLE OF CONTENTS

УВОДНА РЕЧ УРЕДНИКА	11
Aleksandar Kavgić	19
EFFECTS OF USING AI IN TEACHING ENGLISH: A WORKPLACE-ENGLISH CASE STUDY	
Светлана Томин	41
ТИПОЛОГИЈА БИБЛИЈСКИХ ЛИЧНОСТИ У ЖИТИЈУ СВЕТОГ СИМЕОНА ОД СВЕТОГ САВЕ. ПРИМЕР ЈАКОВА-ИЗРАИЉА	
Наташа Половина	57
АПОФАТИЗАМ И ТОПОС НЕИЗРЕЦИВОСТИ У ВЛАДАРСКИМ ЖИТИЈИМА ДАНИЛА ДРУГОГ	
Гордана Покрајац	69
ТЕМА <i>ЗЛАТНОГ ДОБА</i> У РЕНЕСАНСНОЈ И БАРОКНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ	
Невена Варница	89
Наташа Бановић	
МЕТАФОРА У БАРОКУ И ЈЕДАН ПОГЛЕД НА ИДЕАЛ ЖЕНСКЕ ЛЕПОТЕ	
Ненад Нинковић	105
ИЗБОР НАСЛЕДНИКА ПАТРИЈАРХА АРСЕНИЈА III ЦРНОЈЕВИЋА	
Драгана Лазивић Стојковић	119
ДЕФТЕРИ КАНЦЕЛАРИЈЕ ВЕЛИКИХ ТВРЂАВА: ПОПИС ДНЕВНИЦА ЈЕРЛИЈСКЕ (ЛОКАЛНЕ) ВОЈСКЕ У ТВРЂАВИ ШАБАЦ (1793–1794).....	119
Paulina Čović	145
SLET JEVIJEJSKE OMLADINE U NOVOM SADU 1924. GODINE.....	145
Jelena Redli	161
МОЋ РЕЌИ: KVALIFIKATIVNI DETERMINATORI У SRPSKIM PREVODIMA NOVOG ZAVETA	161

Biljana Radić-Bojanić..... 181

Valentina Sokolovska

JEZIČKI PEJZAŽ MAKEDONACA U VOJVODINI

ПРИКАЗИ

Бојан Крунић..... 206

И НАСТАВА И НАУКА201

Павле Петковић..... 212

СРБИ У ХРВАТСКОЈ 18. ВЕКА.....207

ИНТЕРВЈУИ

Aleksandra Blatešić 225

INTERVISTA CON LA DOTT.SSA PAOLA TIBERI:

LA CREAZIONE DEL DIZIONARIO DELLE COLLOCAZIONI

INTERVJU SA PAOLOM TIBERI:

STVARANJE REČNIKA KOLOKACIJA

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ237

Aleksandar Kavgić*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK 371.3::811.111]:004.738.5
811.111'276.6:339.138
DOI: 10.19090/gff.v49i2.2534
orcid.org/[0000-0001-5065-7084](https://orcid.org/0000-0001-5065-7084)
Original scientific paper

EFFECTS OF USING AI IN TEACHING ENGLISH: A WORKPLACE-ENGLISH CASE STUDY

This quantitative pilot case study-into workplace English (WE) teaching practice set out to determine the extent to which the use of artificial intelligence (AI) in creating teaching materials can influence the teaching outcomes and the student experience. The study employed a traditional experiment methodology with the control and the experimental group who were given a pretest and a posttest to determine both the extent of language skills and the level of learning experience satisfaction. The experiment was conducted in a small IT company among adult learners of English, comprising individuals from three teams, totaling 37 people who were split into two groups. The control group of 18 people was instructed according to a standard textbook by OUP, Business Results, combined with International Edition of English for Customer Care, as well as with general English-in-use materials created by the instructor. The experimental group of 19 people was lectured using custom teaching materials created by AI, which was instructed to prepare tailor-made learning resources based on email exchanges, phone calls, social media posts previously created or recorded within the IT company. The AI was also instructed to create test materials (questions and quizzes) that were focused on each individual piece of the content generated in this way. The results of the experiment indicate that both the control and the experimental group have improved the language skills which were the focus of the learning materials in a statistically significant manner, whereby the control group did not show statistically significant improvements among individuals, while the experimental group showed statistically significant improvements among the majority of individuals. Furthermore, the experimental group reported higher level of satisfaction after the course end. In sum, the results of this small-scale pilot study seem to indicate that the use of AI in preparation of learning resources for teaching WE leads to better acquisition of relevant skills as well as a more positive, subjectively measured, learning experience.

Key words: AI, workplace English, teaching, learning materials, learning experience

* kavgić@ff.uns.ac.rs

1. INTRODUCTION

On November 30, 2022, OpenAI unveiled a preliminary demonstration of its AI solution, ChatGPT, which rapidly gained popularity on social media platforms as users began to share its capabilities: the wide range of examples and stories shared by early adopters encompassed extremely diverse tasks, ranging from organizing trips to crafting tales and programming software, so that in just a span of five days, the chatbot had garnered the attention of over a million users (Marr, 2023). In under 18 months, as of April 2024, ChatGPT has grown to have over 180 million users and 1.6 billion visits per month (Duarte, Fabio, 2024).

Naturally, with such an unprecedented growth in user base, the AI capabilities were employed to virtually all types of tasks involving human languages, including teaching and learning foreign languages. In truth, the idea of using AI in foreign language learning is not new and was floated in the early 2000s, whereby AI was proposed as a framework to enable teaching English as a foreign language (e.g. J. Jia, 2009). Naturally, with the wide availability of the technology, the last 18 months have seen an increase in scientific publications exploring the use of AI in language learning, ranging from general ones that are focused on professional and societal impact (e.g. Firat, 2023; Fitria, 2021; Meyer et al., 2023; Opyr et al., 2022; and Rukiati et al., 2023), to more focused ones that represent case studies on how to integrate AI into the classroom and facilitate students' interaction with it (e.g. Dewi et al., 2021; F. Jia et al., 2022; and Lee et al., 2023). Nonetheless, these studies generally address the integration of AI as an interactive participant, or an intelligent tool, into the learning/teaching process in real-time or via online learning platforms and apps, while this study sets out to explore the benefits of using AI in a more indirect way, as a means to produce high-quality teaching and learning materials that are customized for a particular target group of learners of workplace English (WE), while retaining the traditional teaching methodology, i.e. keeping AI out of the classroom in realtime, but using it as an input for teacher and student interactions.

Therefore, this study set out to investigate if the AI, which is constantly being advertised as an augmentation of human cognitive abilities that boosts productivity up to several orders of magnitude, can be used by EFL/WE teachers to prepare personalized language learning materials that have sufficient quality to achieve the educational goals and are not detrimental, but hopefully beneficial, to the learning experience by the students. The remaining part of the study is

organized so that, first, in Section 2, “Theoretical Considerations: Personalized Language Learning Materials and the Learning Experience” as well as the overall EFL/WE domain of the study are presented, which is then, in Section 3, followed by a detailed overview of the “Methodology” used to conduct the study, leading to the presentation of “Research Findings” in Section 4, and, naturally, “Concluding Remarks” in Section 5.

2. THEORETICAL CONSIDERATIONS: PERSONALIZED LANGUAGE LEARNING MATERIALS AND THE LEARNING EXPERIENCE

Given the overarching interest in assessing the potential benefits, or drawbacks, of using the AI in preparing personalized instruction materials to increase the quality of the learning experience, this section has two main parts, which function as theoretical foundations of the study: the first part provides a general overview of the importance of personalized instruction materials, while the second part introduces the notion of learning experience, in particular in relation to aforementioned personalized instruction materials. In addition to functioning as a theoretical anchor of the study, these sections also provide additional reasons and rationale why the two were chosen as focal points of the study.

2.1. The importance of personalized teaching and learning materials (PTLM)

Why were the personalized teaching and learning materials (PTLMs) chosen as the focus of the study? Generally, PTLMs in English as a Foreign Language (EFL) or WE contexts are essential for the teaching/learning process because they can significantly enhance the effectiveness of instruction by addressing the unique needs, interests, and cultural backgrounds of learners, because when teaching materials are tailored to reflect the interests as well as linguistic abilities and learning styles of individual students, they can boost motivation, facilitate better engagement, and lead to improved language retention (e.g. Nunan, 1988). Moreover, PTLMs can help incorporate relevant cultural references, ranging, in the domain of IT, from latest IT events and news to more subtle references revolving around industry-specific jargon and scenarios such as client requirement gathering or application of prevalent methodologies like Agile and SCRUM, that resonate with the learners' own experiences, making the learning process more meaningful and contextually relevant. This approach aligns with the principles of learner-centered education, which is widely recognized for its benefits in promoting significant and deep learning experiences (e.g. Fitria,

2022; and Lucas et al., 2018).

However, the development of such personalized EFL materials is a highly demanding task that requires substantial time and effort from educators, as well as careful planning in terms of estimating how long it will take to create such materials (e.g. Peachey, 2013). Crafting PTLMs involves a thorough analysis of learners' needs, preferences, and proficiency levels, which must be meticulously integrated into the design and adaptation of teaching materials: this process often entails continuous revision and customization to align with evolving educational goals and learning trajectories, but also to align with workplace/contextual interests of students, all of which is explained from multiple perspectives by a multitude of authors in e.g. Tomlinson (2013). The labor-intensive nature of this approach can be claimed to place considerable strain on teachers, especially those with large classes or limited resources, potentially leading to a compromise in the quality of teaching, as well as potential burnout or overwork issues on the part of the teacher, which is the reason why, to a large extent, teachers generally rely on ready-made teaching and learning materials in the form of coursebooks.

Despite these challenges, the investment in personalized learning materials is generally supported by research as beneficial. Studies such as those by Tomlinson and Masuhara (2013) and Nguyen (2013) emphasize the positive impact of individualized learning strategies on language acquisition, highlighting how tailored approaches cater to both specific and general learner needs, thus enhancing overall educational outcomes. It was exactly for this reason that the following research question was posed and deemed worth the effort of conducting a small-scale pilot study: can AI be used to create PTLMs, thus increasing the quality of learning for students and reducing the amount of effort by the teacher.

2.2. The concept of learning experience

Shifting to a bird's eye perspective, effective EFL teaching strategies generally incorporate a learner-centered approach, where instruction is tailored to the individual needs, interests, and cultural backgrounds of the students, thus promoting a more personalized and impactful learning experience, whereby PTLMs represent one of the means of achieving effective and learner-centered EFL experience. In other words, the use of PTLMs is inherently tied to the concept of the learning experience in EFL, which encompasses a broad range of methodological approaches to interactions and activities that are designed to facilitate the acquisition of English by non-native speakers in the most optimal and idiosyncratic way. This experience is not confined merely to the conventional

classroom setting but extends to a more immersive engagement where learners interact with the language through multiple modalities, including multimedia resources, peer interactions, and real-world practice and examples. Through it all, the focus is on creating a supportive learner-centered environment that encourages language use in the most relevant communicative contexts, thereby enhancing both fluency and comprehension through the application of various methodologies. For instance, Richards and Rodgers (2014) provide comprehensive insights into various teaching methodologies that enhance the EFL learning experience, ranging from alternative approaches, such as total physical response, multiple intelligences, (now controversial) neurolinguistic programming and competency-based language teaching, to current communicative approaches, such as content-based instruction, which can be said to be the best-suited method of teaching in the context of development and application of PTLMs.

Regardless of the method applied, the importance of the learning experience in EFL cannot be overstated. It plays a crucial role in language retention and the practical application of English in diverse contexts, which are essential for academic, professional, and personal growth because engaging learning experiences boost motivation, which is a critical factor in the long-term success of language learning. A detailed overview of psychological and social aspects of language learning, with a particular emphasis on the importance of a supportive learning environment that includes personalized learning materials, can be found, for example, in Lightbown and Spada (2021). Additionally, when learners see tangible progress and can use the language to achieve real-life goals, their engagement and enthusiasm increase, leading to deeper and more sustained learning: this has been well-known for several decades and has been addressed as early as the 1990s, for example, by Nunan (1999), who, mostly in the form of a personal account, described the struggles in applying EFL theories and concepts into one's teaching practice and exploring in detail, the practical applications for promoting active learning and learner autonomy, including aspects of what is here referred to as PTLMs.

In summary, there is a large volume of works that collectively underline the significance of thoughtful teaching practices in the EFL context that lead to a better student engagement, highlighting the effectiveness and implications of enriching the learning experience in EFL, where learner-centered and personalized approaches, such as PTLMs, have been identified as one of the means to achieve the goal of improved learning experience. It should be noted that the literature review does not engage with papers that target the integration of AI into the development/production of PTLMs or language teaching materials in general, but

instead only highlights the importance of PTLMs in general, because, at the time of the publication, there were no publications, as far as the author's search abilities go, that deal with PTLMs in the domain of AI.

3. METHODOLOGY: THE STUDY'S METHODOLOGICAL DESIGN AND AI INTERACTIONS FOR PTLM PRODUCTION

This section is organized in two parts. First, the methodology of the study is presented. Then, some examples of creating PTLMs are presented through brief description and several screenshots of interactions with AI, i.e. OpenAI ChatGPT 4. At this point, it should be noted that "prompt engineering", i.e. the process of devising instructions and provision of language inputs for ChatGPT 4 requires a study in its own right and cannot be presented here due to a different focus (and wordcount limits) of this paper, nor can a detailed overview of learning materials be provided, for the same reason. The methodology described in the following two sub-sections was applied during in-house WE course at the company where the author worked short-term. This teaching experiment took place between November 2023 and the first week of March 2024, at a pace of one 60-minute class per week (a total of 17 classes per group).

3.1. The methodological design of the study

In this small-scale pilot / case study, a quasi-experimental design was employed to assess the efficacy of AI-generated PTLMs in improving language proficiency among employees at a small IT company in Novi Sad. The company has requested to be anonymous, but has no objections to the publication of this study as long as its anonymity is maintained.

Specifically, the participants were 37 company employees from three different departments taking in-house workplace English classes. All individuals were independently tested by the company's HR department using the Oxford Quick Placement Test, where all employees were at least B2 (according to the CEFRL). The participants were divided into two groups based on their availability for scheduled class times, resulting in a natural, as well as random, allocation to either the control group or the experimental group. The control group, consisting of 18 individuals, received instruction through a standard curriculum using established textbooks from OUP listed in sources, at the end of the paper, and additional learning materials on hypothetical expressions (including subjunctive),

conditionals and conjuncts, mostly adapted from general university courses on English grammar and/or online sources (i.e. general English in use, with no special focus on the company relevant topics). Conversely, the experimental group, comprising 19 participants, engaged only with custom-tailored teaching materials generated by AI. These personalized teaching and learning materials were crafted using prompts fed into an AI system where the AI was first provided with samples of the company's in-house text material, whereby the AI then produced content closely mirroring real-life communication scenarios encountered by the learners in their daily work activities, such as email exchanges, blogs, and transcripts of teleconference calls focusing on common professional challenges like providing customer support, articulating the value proposition, discussing pricing and other work issues falling within the scope of regular work and company operations. The process of creating AI-generated PTLMs is briefly described in the next section.

Assessment of language proficiency was conducted using two pre- and two post-tests that measured: a) user experience and b) mastery of specific language-in-use topics included in the course: hypothetical expressions (including subjunctive), conditionals and conjuncts. The language-in-use tests, previously validated in university-level courses by the same teachers delivering the WE course, allowed for a comparative analysis of learning outcomes between the two instructional approaches. Notably, both groups underwent identical testing procedures to ensure consistency in evaluation. The pre-test and post-test data and scores were statistically analyzed, as described in the following chapter. The methodological approach aimed to isolate the educational impact of AI-driven content customization, providing insights into its potential advantages over traditional learning materials in a professional setting.

3.2. AI interactions used for PTLM production

In this study, AI, specifically OpenAI's ChatGPT4, was utilized to engineer highly personalized learning materials for the experimental group. The process employed a more sophisticated AI interaction mechanism based on expanding prompts that integrated user inputs from company-specific sources.

The process began with a collection of textual data from the company's own communications, including blogs, emails, teleconference transcripts, brochures, website pages, application notes, technical documentation and other publicly available, or customer accessible, documents. These inputs served as a foundation for the AI to understand and replicate the company's unique linguistic identity, including its tone, voice, and specialized jargon. By feeding this data into

the AI system, the study leveraged the advanced natural language processing technology to generate educational content that was not only tailored to the specific needs of the learners, but also resonated with the authentic communicative style of the company while dealing with relevant company topics.

The use of AI in this manner allowed for a creation of an adaptive teaching-and-learning-material creation environment where materials evolved in response to the specific requirements of participants, marking a significant shift from the one-size-fits-all approach typical of traditional textbooks. In the experimental group, AI-generated materials focused on key business English topics extracted from textual data collected from the company's communications, where the AI was instructed to modify it so as to include hypothetical expressions (including subjunctive), conditionals and conjuncts, which were, in this particular course, identified as the set of English-in-use skills to be upgraded for the participants' roles in customer support, sales, and business development.

For example, in Figure 1, one can see the initial prompt to create a fill-in-the-gap exercise for conditionals on the basis of a new company blog (not shown in Figure 1 due to spatial limitations (the blog is ~1200 words), and indicated with three dots in the screenshot), which was given to the AI as an input in a previous prompt. In Figure 2, it can be seen how the same blog is used to ask ChatGPT to prepare a reading comprehension task which was used at the beginning of the class. It is worth noting that ChatGPT can also create the key to all tasks and can adjust the level of task, e.g. make exercises correspond to C1-level language skills, which is exemplified in Figure 3 and Figure 4. Finally, based on this experiment, it can be also mentioned that it is better to keep multiple PTLMs on the same topic in the same conversation with ChatGPT, as this allows the AI engine to contextualize and interlink tasks, using the same topics and terminology that are recognized by WE students and correspond to their regular work topics.

As indicated above, this personalized content, i.e. PTLM, was the focal point of the study, as it was expected to facilitate a deeper understanding and more practical application of the language, thereby improving both the learners' language skills and their professional competencies. Specifically, this AI-driven pedagogical approach was hypothesized to not only enhance language proficiency, but also increase learner satisfaction by providing a more individualized and contextually relevant learning experience, setting the stage for a comprehensive analysis and evaluation of AI's potential in professional language training, which is the focus of the following chapter.

You

Hi ChatGPT! Can you create a fill in the gap exercise on the use of conditionals and hypothetical grammatical constructions for C1 level of English on the basis of the blog which I will provide in the next prompt? I would need a task with 10 gaps to be filled, with conditional or hypothetical expressions.

ChatGPT

Of course! Please provide the blog text or a specific excerpt from it, and I'll create a fill-in-the-gap exercise focusing on conditionals and hypothetical constructions suitable for a C1 level of English.

ChatGPT

Based on the provided blog text, here's a fill-in-the-gap exercise focusing on conditionals and hypothetical constructions for a C1 level of English:

Fill in the Gaps Exercise: Conditionals and Hypothetical Constructions

Read the text below and fill in the gaps with the appropriate conditional or hypothetical expressions.

1. If Prof. Adriano had not embraced HIL technology, he _____ (not be able to) share such detailed insights into power system protection.
 2. _____ (If/Should) you visit the CESPE lab, you will see an impressive array of HIL setups.
 3. Had the university not partnered with Typhoon HIL, they _____ (not achieve) such significant advancements in their research.
 4. _____ (If) more universities adopted HIL simulation, they _____ (enhance) their engineering programs significantly.
 5. Without the use of HIL, the researchers _____ (struggle) more with real-world application issues.
 6. _____ (Were) a student to ignore the importance of this technology, he or she _____ (miss out on) valuable hands-on experience.
 7. By the end of the course, students who have engaged thoroughly with HIL technology _____ (be) better prepared for industry challenges.
 8. _____ (If) Prof. Adriano _____ (not introduce) digital twins in his teachings, students might not understand the complexities of real-world scenarios.
 9. Should there be any technical issues during the simulations, the existing setup _____ (allow) for immediate troubleshooting.
 10. _____ (If) we had not conducted an interview with Prof. Adriano, we _____ (not realize) the full scope of UFSM's contributions to grid modernization.
-

Figure 1: A basic prompt for AI (ChatGPT 4) for generating a PTLM focused on language use: occasionally, the AI response requires correction, e.g. in 6) where the answer is already given in the brackets (were): all responses were manually checked and corrected when necessary.

You

Thank you ChatGPT! Can you also create a general reading comprehension task with five questions about the blog? Each question should be a multiple-choice question with 5 options, where one option should be a clear distractor.

ChatGPT

Certainly! Here's a reading comprehension task with multiple-choice questions based on the provided blog text.

Reading Comprehension Task

Read the blog text about Prof. Adriano and HIL simulation at UFSM, then answer the following questions. Choose the best answer from the options provided.

1. What role does Prof. Adriano Peres de Morais hold at the Federal University of Santa Maria (UFSM)?
 - A) Assistant Professor
 - B) Guest Lecturer
 - C) Full Professor
 - D) Visiting Scholar
 - E) Research Assistant
2. What is one of the main benefits of using HIL simulation in power system protection research?
 - A) It simplifies administrative tasks.
 - B) It reduces risk and costs in real-world applications.
 - C) It replaces the need for digital substations.
 - D) It eliminates the use of artificial intelligence.
 - E) It focuses solely on theoretical aspects.
3. According to the blog, what does the CESPE lab at UFSM integrate into its HIL environment?
 - A) Only Typhoon HIL devices
 - B) Only GPS systems
 - C) Various relays and Intelligent Electronic Devices (IEDs)
 - D) Mainly theoretical models
 - E) Exclusively software simulations
4. How has the partnership between UFSM and Typhoon HIL evolved?
 - A) It has remained purely theoretical without practical engagement.
 - B) It began with joint projects and remained limited to local engagements.
 - C) It started from conference collaborations and developed into joint projects.
 - D) It is restricted to occasional consultations.
 - E) It only involves student exchanges.
5. What educational outcome does Prof. Adriano emphasize from using HIL in his courses?
 - A) Decreasing the relevance of traditional learning methods.
 - B) Providing students with hands-on experience using modern technology.
 - C) Shifting entirely to online courses.
 - D) Focusing solely on power system analysis.
 - E) Eliminating the need for physical classrooms.

Figure 2: A follow-up prompt for AI (ChatGPT 4) for generating a PTLM focused on reading comprehension.

You

Thank you! Can you also provide the key for this exercise?

ChatGPT

Certainly! Here are the correct answers to the reading comprehension task:

1. C) Full Professor

Prof. Adriano Peres de Morais is mentioned as a Full Professor in the Graduate Program in Electrical Engineering at UFSM.

2. B) It reduces risk and costs in real-world applications.

The blog highlights that HIL simulation helps minimize risks and costs associated with deploying new protection schemes in real physical substations.

3. C) Various relays and Intelligent Electronic Devices (IEDs)

The CESPE lab at UFSM integrates various relays and Multiple Intelligent Electronic Devices (IEDs) into its HIL environment.

4. C) It started from conference collaborations and developed into joint projects.

The partnership between UFSM and Typhoon HIL blossomed from initial conference collaborations to the development of joint projects.

5. B) Providing students with hands-on experience using modern technology.

Prof. Adriano emphasizes the invaluable role of HIL in providing students with practical experience using cutting-edge technology, which prepares them for the demands of the modern power industry.

These answers will help verify the comprehension and retention of the key information provided in the blog text.

Figure 3: An additional prompt for AI (ChatGPT 4), which generates the key for the PTLM focused on reading comprehension.

You

Much appreciated! Could you also provide the key for the first exercise, i.e. fill in the gap exercise?

ChatGPT

Certainly! Here are the correct answers for the fill-in-the-gap exercise on conditionals and hypothetical constructions:

1. would not have been able to

If Prof. Adriano had not embraced HIL technology, he **would not have been able to** share such detailed insights into power system protection.

2. Should

Should you visit the CESPE lab, you will see an impressive array of HIL setups.

3. would not have achieved

Had the university not partnered with Typhoon HIL, they **would not have achieved** such significant advancements in their research.

4. If, would enhance

If more universities adopted HIL simulation, they **would enhance** their engineering programs significantly.

5. would struggle

Without the use of HIL, the researchers **would struggle** more with real-world application issues.

6. Were, would miss out on

Were a student to ignore the importance of this technology, he or she **would miss out on** valuable hands-on experience.

7. would be

By the end of the course, students who have engaged thoroughly with HIL technology **would be** better prepared for industry challenges.

8. If, had not introduced

If Prof. Adriano **had not introduced** digital twins in his teachings, students might not understand the complexities of real-world scenarios.

9. would allow

Should there be any technical issues during the simulations, the existing setup **would allow** for immediate troubleshooting.

10. If, would not realize

If we had not conducted an interview with Prof. Adriano, we **would not realize** the full scope of UFSM's contributions to grid modernization.

Figure 4: A prompt for AI (ChatGPT 4) which shows the importance of keeping all prompts for a single PTLM in the same chat.

In Figure 4, one should also notice that the key for fill-in-the-gap PTLM can be generated at any point in the human-AI interaction, as the AI is “aware” of

the entire context of the chat.

4. RESEARCH FINDINGS

This section provides an overview and interpretation of the results of applying the methodology described in the previous chapter.

4.1. The effects of using AI-generated PTLMs on teaching language use

The pre-test and post-test results for the focused areas of language in use were inserted into an Excel spreadsheet, where they were further analyzed for both individual student comparison and the entire group comparison. To analyze whether there was a statistically significant difference between the pre-test and post-test results in the Excel sheet which is made available online¹, both for each individual student and for the entire group, a paired sample t-test was used because the research was set up to produce two sets of scores from the same individuals. The calculations were made using Excel's built in T.TEST function, which, of course, outputs the p-value for the t-test. The alpha level in this study was, as is the common practice, set at 0.05, meaning that the p-value lower than 0.05 indicates the difference between the pre-test and post-test scores which is statistically significant, allowing for the null hypothesis of no difference to be rejected and, instead, concluding that the teaching intervention had a significant effect on the scores. As can be seen in Table 1, the results in both groups are statistically significant (i.e. below 0.05), which actually only indicates that the WE classes helped in increasing language competences, but not necessarily that the use of PTLMs played the crucial role: the much lower p-value for the experimental group (i.e. higher likelihood that results are not randomly better), nonetheless, may be taken as an indication that the use of PTLMs could yield better results.

TYPE OF TEST:	RESULT OF THE TEST:
T-TEST for the entire control group:	0.000116659
T-TEST for the entire experimental group:	0.000000000000000000000003654714

Table 1: Use-of-English score for the pre-test and post-test in the entire control group and experimental group.

¹<https://docs.google.com/spreadsheets/d/1cXTZx-wlagsJYaFXhjW-DmYKCiAGmW3q/>

For individual students, virtually the same formula was used as for the groups, but it was applied for each column, e.g. for the student whose scores were inserted in column B, the formula was =T.TEST(B2:B4, B5:B7, 2, 1), i.e. the T.TEST formula operated on a single column, instead of sets of columns. The results for the control group and for the experimental group are presented in Table 2 and Table 3, respectively. As it can be seen from the bottom row of Table 2, no student in the control group increased their use of language skills in a statistically significant way, but, as shown in Table 3, 14 out of 19 students had statistically significantly better scores in the posttest. This can be taken as a strong indication that the use of AI generated PTLMs had a significant impact on acquisition of language skills, as opposed to individual results in the control group.

CONTROL GROUP																		
QUESTION:	CG01	CG02	CG03	CG04	CG05	CG06	CG07	CG08	CG09	CG10	CG11	CG12	CG13	CG14	CG15	CG16	CG17	CG18
PRE TEST Hypothetical expressions:	5	4	5	6	5	3	6	5	8	4	6	7	5	4	6	5	4	6
PRE TEST Conditionals:	6	6	5	4	5	5	7	5	7	5	7	8	6	5	6	6	6	8
PRE TEST Conjunctions:	5	5	4	5	5	4	7	7	10	5	6	8	5	7	6	6	7	7
POST TEST Hypothetical expressions:	6	4	5	6	5	4	5	5	7	5	7	7	5	5	5	4	3	6
POST TEST Conditionals:	7	7	7	5	6	5	8	5	8	5	7	9	7	5	8	6	7	9
POST TEST Conjunctions:	5	6	5	5	5	5	7	8	10	7	7	9	6	6	5	7	8	9
The difference between each pair of pre-test and post-test scores	-0.67	-0.67	-1.00	-0.33	-0.33	-0.67	0.00	-0.33	0.00	-1.00	-0.67	-0.67	-0.67	0.00	0.00	0.00	-0.33	-1.00
the standard deviation of the differences	0.75	1.11	0.90	0.69	0.37	0.75	0.94	1.21	1.25	0.90	0.47	0.82	0.75	0.94	1.00	0.94	1.77	1.26
T-TEST results (T.TEST EXCEL FUNCTION)	0.18	0.18	0.23	0.42	0.42	0.18	1.00	0.42	1.00	0.23	0.18	0.18	0.18	1.00	1.00	1.00	0.67	0.23
VERDICT:	NOT.SIG.NOT.SIG.NOT.SIG.NOT.SIG.NOT.SIG.NOT.SIG.NOT.SIG.NOT.SIG.NOT.SIG.NOT.SIG.NOT.SIG.NOT.SIG.NOT.SIG.NOT.SIG																	

Table 2: Use-of-English score for the pre-test and post-test in the control group for each individual (NOT.SIG = not a statistically significant difference)

EXPERIMENTAL GROUP																			
QUESTION:	EXG01	EXG02	EXG03	EXG04	EXG05	EXG06	EXG07	EXG08	EXG09	EXG10	EXG11	EXG12	EXG13	EXG14	EXG15	EXG16	EXG17	EXG18	EXG19
PRE TEST Hypothetical expressions:	5	5	5	6	6	7	6	4	5	5	5	6	7	6	6	5	7	6	7
PRE TEST Conditionals:	5	6	5	7	7	8	7	5	6	5	5	4	8	8	7	5	8	7	7
PRE TEST Conjunctions:	6	8	7	8	6	6	9	5	5	6	5	6	8	7	7	7	8	6	8
POST TEST Hypothetical expressions:	7	9	8	9	9	9	9	8	8	8	7	8	8	7	9	7	9	8	10
POST TEST Conditionals:	8	10	9	10	9	10	10	8	9	8	8	7	8	10	9	8	8	8	9
POST TEST Conjunctions:	8	9	10	10	10	9	10	9	10	9	9	9	9	7	10	9	10	8	10
The difference between each pair of pre-test and post-test scores	-2.33	-3.00	-3.33	-2.67	-3.00	-2.33	-2.33	-3.67	-3.67	-2.67	-3.00	-2.67	-0.67	-1.00	-2.67	-2.33	-1.33	-1.67	-2.33
the standard deviation of the differences	1.26	1.77	1.89	1.49	1.57	1.34	1.50	1.89	1.95	1.53	1.61	1.60	0.58	1.26	1.41	1.46	0.94	0.90	1.26
T-TEST results (T.TEST EXCEL FUNCTION)	0.02	0.10	0.01	0.02	0.04	0.02	0.07	0.01	0.03	0.02	0.04	0.02	0.18	0.23	0.02	0.02	0.18	0.04	0.02
VERDICT:	SIGNIFIC.NOT.SIG.SIGNIFIC.SIGNIFIC.SIGNIFIC.SIGNIFIC.SIGNIFIC.SIGNIFIC.SIGNIFIC.SIGNIFIC.SIGNIFIC.SIGNIFIC.SIGNIFIC.SIGNIFIC.SIGNIFIC.SIGNIFIC.SIGNIFIC.SIGNIFIC.SIGNIFIC.SIGNIFIC																		

Table 3: Use-of-English score for the pre-test and post-test in the experimental group for each individual (NOT.SIG = not a statistically significant difference, SIGNIFIC. = a statistically significant difference)

To confirm this positive effect of AI-generated PTLMs in the experimental group, the Welch's t-test was used for all three language skills in the control and the experimental group, but the formula was adjusted to not assume equal variances. This approach makes it possible to evaluate the differences between the control and experimental groups across each skill without the assumption that the data from both groups have similar spreads. As can be seen in Table 4, the differences between the control and experimental group are statistically significant, allowing us to reject the null hypothesis that PTLMs have no effect on better acquisition of language skills. On the contrary, Table 4 shows that AI-generated PTLMs as the only learning intervention in the experimental group do seem to provide statistically better acquisition of language skills.

THE TEST	RESULTS OF THE TEST
TTEST Hypothetical expressions:	1.53328E-10
TTEST Conditionals:	1.27871E-05
TEST Conjuncts:	2.92094E-06

Table 4: *Use-of-English Welch's T-test score (not assuming equal variance) for the pre-test and post-test for each language feature covered by the course: comparing the control group and experimental group test scores.*

4.2. The effects of using AI-generated PTLMs on learning experience

The learning experience responses were analyzed using the TextBlob sentiment analysis tool (Beevi et al., 2024). TextBlob sentiment score is a polarity measure which ranges from -1 (most negative) to +1 (most positive). A score of 0 generally indicates a neutral sentiment, where it is worth noting that some responses, such as "Yes" or "Definitely," while intended to be positive, may not carry explicit sentiment-laden words, and thus are scored as neutral (0.0) by the sentiment analysis tool (ibid.). The sentiment analysis results are presented in Table 5 below for each response individually. It should be noted that, due to spatial limitations, this analysis focuses on a single post-test learning experience question – “Did this course meet your expectations?” – while the entirety of the learning experience questionnaire (shown in Figure 5) will be further analyzed in a separate paper.

PRE-TEST EXPECTATIONS AND EXPERIENCE:
Group:
Age:
Gender:
Occupation:
Educational background:
What are your expectations from this course?
What specific skills or knowledge do you hope to gain?
How relevant do you think the course content is to your job or everyday work? (1=irrelevant, 5=extremely relevant)
Have you attended similar courses before? If yes, how satisfied were you with those experiences?
How do you prefer to learn (e.g., lectures, hands-on activities, group discussions)?
POST-TEST EXPECTATIONS AND EXPERIENCE:
Did this course meet your expectations?
What specific skills or knowledge did you gain?
How relevant do you think the course content is to your job or everyday work? (1=irrelevant, 5=extremely relevant)
Have you attended similar courses before? If yes, was this one better or worse than the good previous one(s)?

Figure 5: Pre- and post-test learning experience questions.

When it comes to the control group, the average sentiment score is 0.117, indicating a mildly positive sentiment overall. The standard deviation is 0.195, which shows some variation in the strength of the positive sentiment. Having said that, the minimum sentiment score is -0.1, which is slightly negative, but this may be an outlier since the 25th percentile is at 0, indicating that most responses are neutral to positive. Furthermore, the 50th percentile (median) is at 0, which means half of the responses are neutral in sentiment, while the maximum sentiment score is 0.5, showing a more strongly positive sentiment in few responses. On the whole, these scores suggest that the majority of the control group had a neutral, but mostly positive experience with the course, with it meeting or somewhat exceeding their expectations in most cases.

On the other hand, the average sentiment score in the experimental group is 0.298, which is positive, and a score which is 152.8% higher than in the control group. Standard deviation is 0.336, which indicates a range of sentiment strengths. In comparison to the control group, there were no negative sentiments and the minimum sentiment score is 0.0 (neutral), which is also the 25th percentile score, i.e. at least a quarter of responses are neutral. The median sentiment score is 0.1, which is a positive sentiment, while the maximum sentiment score is 0.91, which is a very strong positive sentiment. It should be mentioned that the response

"Abso-fucking-lutely" has a strong positive sentiment in colloquial terms, but the sentiment analysis tool does not recognize this as positive and assigns a neutral score (0.0). This illustrates a limitation of sentiment analysis tools when it comes to slang or expressions that deviate from standard language. Furthermore, responses such as "It was good", "I loved it", "Yes, it was very good", and "It was amazing!" suggest a very high level of satisfaction, contributing to the higher overall positive sentiment in the control group.

Overall, these results from Table 5 show that the experimental group had a more positive reception of the course when compared to the control group, with several responses indicating a very positive sentiment that significantly exceeds mere satisfaction.

CONTROL GROUP	EXPERIMENTAL GROUP
Definitely: 0.0	I was positively surprised: 0.10
Better than expected: 0.5	Yes: 0.00
Absolutely: 0.2	Better than the expectations: 0.50
Hell yeah: 0.0	It was good: 0.70
Yes: 0.0	Yes: 0.00
Exceeded them: 0.0	I loved it: 0.70
Yes and more than that: 0.25	Better than what I expected: 0.20
Yes, definitely: 0.0	Yes: 0.00
Beyond expectations: 0.0	Of course: 0.00
Yes, absolutely: 0.2	Yep: 0.00
Mostly exceeded them: 0.0	Yes, it was very good: 0.91
Yes: 0.0	Yes: 0.00
It did: 0.0	Yeah: 0.00
Yes: 0.0	Surely: 0.50
Beyond what I expected: 0.0	Mostly: 0.50
Sure thing: 0.5	So so: 0.00
I was positively surprised: 0.25	Kind of: 0.60
Yes: 0.0	It was amazing!: 0.75
	Abso-fucking-lutely!: 0.00

Table 5: *Learning experience responses from the control and experimental group as analyzed using the TextBlog sentiment analysis tool*

5. CONCLUDING REMARKS

The case study presented in this paper explored the efficacy of AI-generated, personalized teaching and learning materials (PTLMs) in enhancing workplace English (WE), i.e. a subtype of business English, proficiency among a small group of IT professionals, compared to traditional textbook-based and/or general-purpose materials. The findings indicate that the use of PTLMs tailored specifically to the learners' professional contexts and generated via AI, significantly improved language proficiency, as evidenced by the superior performance of the experimental group in both individual and group-level assessments. These results underscore the potential of AI to transform educational content creation, making it more relevant and effective for learners by aligning it closely with their real-world communicative and workplace needs.

Moreover, the study highlighted the importance of personalized learning environments in fostering higher levels of learner engagement and satisfaction. Despite the same effort by the instructor and similar levels of participation and homework submission across both study groups (which was not discussed earlier, due to spatial limitation), the experimental group reported a higher degree of satisfaction. This suggests that the use of PTLMs, i.e. the customization of learning materials to meet specific professional needs, not only enhances learning outcomes but also improves the overall learning experience, potentially leading to increased motivation and better retention rates.

However, the study's limitations, including its small scale and the singular context of a single IT company, mean that these findings should be interpreted with caution. Future research should be conducted with the goal to replicate this study across various industries and with much larger participant groups to confirm the findings and explore the broader applicability of AI in WE/Business English educational settings. Additionally, comparing the effectiveness of different AI tools could further refine our understanding of how technology can best be utilized to support personalized learning.

In conclusion, the integration of AI into the development of educational materials presents a promising avenue for enhancing language education, particularly in professional settings. By leveraging AI for the creation of customized learning resources, it seems that educators can significantly enhance the relevance and effectiveness of their teaching strategies, ultimately leading to better educational outcomes and more satisfying learning experiences for students.

This study provides a small contribution to the growing body of literature advocating for the increased use of technology in education and highlights the need for ongoing innovation and adaptation in teaching methodologies to meet the evolving needs of learners in the digital age.

Александар Кавгић

ЕФЕКТИ КОРИШЋЕЊА ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ У НАСТАВИ
ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА: СТУДИЈА СЛУЧАЈА НАСТАВЕ ЕНГЛЕСКОГ
У РАДНОМ ОКРУЖЕЊУ

Сажетак

Ова квантитативна пилот студија случаја у области наставе енглеског језика у радном окружењу (WE) имала је за циљ да утврди у којој мери употреба вештачке интелигенције (AI) у креирању наставних материјала може утицати на исходе учења и искуство студената. Студија је користила традиционалну експерименталну методологију са контролном и експерименталном групом којима су дати пре-тест и пост-тест за одређивање како степена језичких вештина тако и нивоа задовољства искуством учења. Експеримент је спроведен у малој ИТ компанији међу одраслим ученицима енглеског језика, укључујући појединце из три тимаса укупно 37 људи подељених у две групе. Контролна група од 18 људи је поучавана према стандардном уџбенику издавачке куће OUP (Business Results, комбинованом са International Edition of English for Customer Care) и додатним општим материјалима које је припремио наставник. Експериментална група од 19 људи похађала је наставу засновану искључиво на прилагођеним наставним материјале коју је створила вештачка интелигенција, којој је било задато да припреми материјале за учење прилагођене на основу компанијских имејлова, транскрипата телеконференцијских позива, објава на друштвеним мрежама и сличним материјала који су били претходно креирани или снимљене унутар компаније. AI је такође био задужен за припрему материјала за проверу знања (питања и квизови) који су били фокусирани на сваки појединачни део садржаја генерисаних на овај начин. Резултати експеримента показују да су и контролна и експериментална група побољшале језичке вештине које су биле фокус наставних материјала на статистички значајан начин, при чему контролна група није показала статистички значајна побољшања међу појединцима, док је експериментална група показала статистички значајна побољшања међу већином појединаца. Поред тога, експериментална група је известила о већем нивоу задовољства након завршетка курса. Укратко, резултати ове мале пилот студије указују на то да употреба AI у припреми ресурса за учење за наставу енглеског на радном месту доводи до бољег стицања релевантних вештина као и позитивнијег, субјективно мереног, искуства учења.

Кључне речи: AI, енглески језик на радном месту, наставни материјали, задовољство наставним процесом, настава енглеског на радном месту

BIBLIOGRAPHY

- Beevi, L. S., Vemuri, V. V., & Unnam, S. S. (2024). Sentiment analysis by using TextBlob and making this into a webpage. *AIP Conference Proceedings*, 2802(1). <https://pubs.aip.org/aip/acp/article/2802/1/120009/3126859>
- Dewi, H. K., Wardani, T. I., Rahim, N. A., Putri, R. E., & Pandin, M. G. R. (2021). *The use of AI (Artificial Intelligence) in English learning among university student: Case study in English Department, Universitas Airlangga*. <https://osf.io/preprints/sdntr/>
- Duarte, Fabio. (2024, March 30). *Number of ChatGPT Users (Apr 2024)* [Blog]. Exploding Topics. <https://explodingtopics.com/blog/chatgpt-users>
- Firat, M. (2023). *How chat GPT can transform autodidactic experiences and open education?* <https://osf.io/preprints/9ge8m/>
- Fitria, T. N. (2021). The use technology based on artificial intelligence in English teaching and learning. *ELT Echo: The Journal of English Language Teaching in Foreign Language Context*, 6(2), 213–223.
- Fitria, T. N. (2022). Using authentic material and created material (teacher-made) for English Language Teaching (ELT): Benefits and limitations. *JADEs Journal of Academia in English Education*, 3(2), 117–140.
- Jia, F., Sun, D., Ma, Q., & Looi, C. -K. (2022). Developing an AI-based learning system for L2 learners' authentic and ubiquitous learning in English language. *Sustainability*, 14(23), 15527.
- Jia, J. (2009). An AI framework to teach English as a foreign language: CSIEC. *Ai Magazine*, 30(2), 59–59.
- Lee, D., Kim, H., & Sung, S. -H. (2023). Development research on an AI English learning support system to facilitate learner-generated-context-based learning. *Educational Technology Research and Development*, 71(2), 629–666. <https://doi.org/10.1007/s11423-022-10172-2>
- Lightbown, P. M., & Spada, N. (2021). *How Languages Are Learned 5th Edition*. Oxford university press.
- Lucas, P. D. O., Maggioli, G. D., & López-Barrios, M. (2018). Teaching materials and their importance in ELT: Some perspectives from the Mercosur region. *The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching*, 1–8.

- Marr, B. (2023, May 19). *A Short History Of ChatGPT: How We Got To Where We Are Today*. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2023/05/19/a-short-history-of-chatgpt-how-we-got-to-where-we-are-today/>
- Meyer, J. G., Urbanowicz, R. J., Martin, P. C. N., O'Connor, K., Li, R., Peng, P.-C., Bright, T. J., Tatonetti, N., Won, K. J., Gonzalez-Hernandez, G., & Moore, J. H. (2023). ChatGPT and large language models in academia: Opportunities and challenges. *BioData Mining*, 16(1), 20, s13040-023-00339-9. <https://doi.org/10.1186/s13040-023-00339-9>
- Nguyen, M. H. (2013). EFL Students' Reflections on Peer Scaffolding in Making a Collaborative Oral Presentation. *English Language Teaching*, 6(4), 64–73.
- Nunan, D. (1988). The learner-centred curriculum: A study in second language teaching. (No Title). <https://cir.nii.ac.jp/crid/1130282272643475072>
- Nunan, D. (1999). *Second Language Teaching & Learning*. Heinle & Heinle Publishers. <https://eric.ed.gov/?id=ED441344>
- Opyr, M., Dobrovolska, S., & Panchyshyn, S. (2022). *Artificial intelligence for learning English*. <http://repository.pdmu.edu.ua/handle/123456789/20359>
- Peachey, N. (2013). A blended learning teacher development course for the development of blended learning in English Language Teaching. *Blended Learning in English Language Teaching: Course Design and Implementation*, 65.
- Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge university press.
- Rukiati, E., Wicaksono, J. A., Taufan, G. T., & Suharsono, D. D. (2023). AI on learning English: Application, benefit, and threat. *Journal of Language, Communication, and Tourism*, 1(2), 32–40.
- Tomlinson, B. (2013). *Developing materials for language teaching*. Bloomsbury Publishing.
- Tomlinson, B., & Masuhara, H. (2013). Adult coursebooks. *ELT Journal*, 67(2), 233–249.

SOURCES

- Baade, K., Holloway, J., Scrivener, J., Turner, R., Davies, G., Shouler, A., Speck, C., & Wilden, S. (2016). *Business result: Advanced: student's book*. Oxford University Press.

Business result: Advanced: teacher's book (Second edition). (2022). Oxford University Press.

<http://www.nukat.edu.pl/nukat/icov/WALAZ/xx005635067.pdf>

Richey, R. (2007). *English for customer care*. Oxford University Press.

Светлана Томин*
Филозофски факултет,
Универзитет у Новом Саду

UDK 821.163.41.09"04/14"
DOI: 10.19090/gff.v49i2.2535
orcid.org/ [0000-0001-8622-095X](https://orcid.org/0000-0001-8622-095X)
Originalni naučni rad

ТИПОЛОГИЈА БИБЛИЈСКИХ ЛИЧНОСТИ У ЖИТИЈУ СВЕТОГ СИМЕОНА ОД СВЕТОГ САВЕ. ПРИМЕР ЈАКОВА-ИЗРАИЉА**

Библијски симболи, слике и метафоре, као и поређење Стефана Немање са старозаветним и новозаветним личностима, суштински су део *Житија Светог Симеона* од Светог Саве. Циљ рада јесте да представи контекст и идеолошки оквир у којем се најзаступљеније библијске паралеле јављају. У првом реду то се односи на кључне сцене око којих је организована радња *Житија* – опис Немањиног напуштања престола, а нарочито опис напуштања тела, односно његове смрти, као и преноса моштију. Закључак је да је посебно наглашена паралела Стефана Немање са старозаветним Јаковом, оцем изабраног народа. Алузивни слој библијског навода, као и разлози за одабирање управо ове старозаветне личности, неопходни су за разумевање текста *Житија*, али и за поимање поезике средњовековне књижевности уопште.

Кључне речи: Житије Светог Симеона, библијске паралеле, Јаков, пренос моштију, камен, Лествица.

Познато је да су се средњовековна књижевна дела у великој мери ослањала на библијске текстове, не само када је реч о симболици и метафорици, него и о тумачењу историјских догађаја. Посебно је присутна паралела са библијским личностима, које су постале симбол одређених врлина, тако да Јаков отелотворује вођу Израиља, Јосиф праведника и богоизабраника, Давид миропомазаног тријумфатора над јачим непријатељем, Мојсије Богом надахнутог племенског поглавара, Исус Навин ратника-освајача (Марјановић-Душанић, 1997: 301). Када је реч о Стефану Немањи, поред његове сличности са Авраамом, наведено је да је поседовао и

* svetlana.tomin@ff.uns.ac.rs

** Рад је настао у оквиру краткорочног пројекта под називом „Поетолошки појмови у настави: истраживање појмовног фонда” (број 142-451-3077/2023-01) одобреном по Јавном конкурсном Покрајинског секретаријата за високо образовање и научноистраживачку делатност за финансирање краткорочних пројеката од интереса за развој научноистраживачке делатности у Аутономној покрајини Војводини у 2023. години.

Илијину жељу за узлет у небо, Јосифову добру нарав, Соломонову премудрост, Давидову кроткост, на Светој Гори добио је Божију благодат као Мојсије на Синају, а синови су му пренели мошти у Србију као синови Јаковљеви очево тело у обећану земљу (Ђурић, 1983: 120). Свети Сава у *Житију Светог Симеона* за свог оца каже да „постаде други Авраам странопримац, земаљски анђео, небески човек” (Свети Сава, 1986: 98), а будући да Стефан Немања у поукама својим синовима махом прибегава исказима из *Прича Соломонових*, чиме се исказује његова мисаоност и владарска и људска зрелост, он се потврђује као други Соломон. Соломонова премудрост помиње се и као квалификатив првог хришћанског цара Константина, чиме је, индиректно, у житије уведена и нова паралела: Немања-Константин (Јухас-Георгиевска, 2005: 49). Заједничко својство које Стефан Немања дели са Давидом, богоизабраним оснивачем династије и државе, јесте кроткост, уз особину која их зближава – богобојажљивост, док је са Јосифом Стефан Немања упоређен у погледу испољене душевности (Јухас-Георгиевска, 2005: 49).

Сличност са Јосифом успоставља и Стефан Првовенчани, у опису догађаја Немањиног избављења из пећине – обојицу су браћа настојала да погубе, обојицу је Бог спасао заточења, затим поставио за господара (Јухас-Георгиевска, 1999: XLV). У литератури је указано и на сличност Немањине победе у бици код Пантина са Мојсијевом победом над фараоновом војском на Црвеном мору, а њихово заједничко својство јесте да су богоизабраници који до успеха долазе пре свега молитвом, захваљујући вишњој заштити коју уживају. Избор Мојсија и Константина као Немањиних праслика наметнуо се и због тога што су одлучујуће победе сва три владара (Пантин-Црвено море-Милвијски мост) окончане смрћу пораженог непријатеља у води (Марјановић-Душанић, 2000: 82).

Да би успоставио библијски оквир у приказивању очевог живота Свети Сава у *Житију* користи и мотив Доброг пастира (Krstić, 2017: 270), који тражи своје изгубљено јагње. Присутне су све главне функције јовановског Доброг пастира у приказу односа Стефана Немање према народу – освећење његовом речју, полагање свог живота за стадо, заштита стада од вука и познање пастира од стране стада (Krstić, 2017: 270). Уз помоћ библијске симболике (пастир, овца, јагње) и ширих поетских слика које се око њих изграђују, намеће се упоређење Стефана Немање са Христом, који је добри пастир свих верних (Јухас-Георгиевска, 2005: 52).

Поред указивања на Немањине библијске узор, постоје и симболичке представе овог владара, попут оне на западном порталу

студеничке Богородичине цркве где је, поред рајске птице исклесан орао раширених крила (Јухас-Георгиевска, 1999: XXI). Светозар Радојчић протумачио је да се у овој представи заједно појављују Симеон Немања и Свети Сава у прикривеним облицима симбола: као рајска птица и орао (Радојчић, 1966: 47). И у тексту аренге из *Хиландарске повеље* Стефан Првовенчани је најближе чланове своје породице приказао узвишеном симболиком, брат му је рајска птица, а отац се подиже увис као небопарни орао, у данима када се жури да доврши Студеницу (Радојчић, 1966: 46). Расположење Стефана Немање током изградње Студенице и у *Житију Светог Симеона* Стефан Првовенчани реализује кроз исту, снажну поетску слику, поредећи Немањин ум са небопарним орлом, који се отрже од земаљских уза да би доспео до Вишњег Јерусалима, односно до раја. Првовенчани додаје да је Немања постао грађанин овог „небеског града”, чиме прејудицира касније приказивање Немање као светитеља и чудотворца (Јухас-Георгиевска, 1999: XLVII).

У кључним сценама, око којих је организовано казивање Светог Саве у *Житију* (одрицање од престола, умирање и пренос моштију), као узор Стефана Немање одабран је Јаков¹, старозаветни патријарх и родоначелник израиљског народа. Личност из једне од најпознатијих библијских прича, унук Авраамов и млађи син Исака и Ребеке, Јаков је од брата Исава добио право да буде праотац изабраног народа. Потом је од ослепелог оца на превару добио благослов, који је припадао Исаву, због чега је отишао из Ханана. На путу је заспао са каменом под главом и имао чудесно виђење, сан о лествима које су стајале на земљи а врхом дотицале небо. После двадесет година проведених у Месопотамији, на путу кући, пре сусрета са братом Исавом, имао је борбу са Богом и добио друго име – Израил (Богоборац). Јаков је умро у Египту, где је балсамован, а по његовом завету тело му је пренето у Ханан и тамо сахрањено. Од дванаесторице Јаковљевих синова потекло је дванаест израелских племена. Јаков или Израил постао је представник Цркве Божје на земљи, а изрази Јаков, семе Јаковљево, деца Јаковлева примењују се и за целу заједницу истински верујућих на земљи, често се и сама хришћанска црква назива Нови Израил (Ракић, 2004: 401).

Стефан Немања, на крају првог дела свог обраћања приликом напуштања престола, помиње „утеху Израилеву”, према опису Светог Саве у *Житију*:

¹ Јаковљев живот описан је у *Првој књизи Мојсијевој* 25, 24-34, 27-37 и 46-49.

- Чеда моја вазљубљена и од мене отхрањена, ево знано је свима вама, како Бог својим промислом постави мене да владам над вама, и какву озлобљену земљу нашу примих у почетку, и помоћу Божјом и пресвете Владичице наше Богородице, колику моћ имађах, не облених се нити покоја дадох себи, докле све не поправих. И Божјом помоћу додадох вам у дужину и ширину, што је знано свима. А све вас, као и своју децу, отхраних, све до сада, и научих вас да се држите вере правоверне. „А многи иноплеменници устадоше на ме и опколише ме као и пчеле сат, но именован Господњим противљах им се и одолех њима”. Зато и ви, чеда моја вазљубљена, не заборављајте учења свога и правовернога закона, који сам ја установио. Јер, држећи ово, имаћете Бога као помоћника себи и пресвету Госпођу Богородицу, и моју, иако грешну, молитву. А мене сада отпустите, владара свога с миром, да виде очи моје спасење, које је спремио пред лицем свију, светлост за откриће народима и у славу вама, пастви мојој. Јер видимо како је

„све људско што после смрти не остаје, сујета;
неће остати богатство, нити ће сићи слава,
јер када смрт дође, све ово ће уништити”.

Зато се узалуд метемо:

„кратак је пут којим течемо,
живот наш је дим, пара, земља и прах;
за мало се јавља, а убрзо нестаје”.

Зато је све ваистину сујета. Јер

“овај живот је сенка и сан,
јер сваки земаљски мете се ни за што,
као што рекоше Књиге:
када и сав свет стечемо,
тада ћемо се у гроб уселити,
где су заједно цареви и убоги”.

Зато, чеда моја љубљена, пустите ме брзо, да идем видети утехе Израилеве (Свети Сава, 1986: 100-101).

Свакако да је Свети Сава творац програма који је као крајњи циљ имао сакрално заснивање државе Немањића и придруживање Срба, у статусу „Новог Израиља”, духовној заједници хришћанских народа (Поповић, 2018: 31). Проучаваоци су скренули пажњу на ову, изузетно важну идеју, везану за Немањин владарски живот – да је његов народ схваћен као Нови Израил

(Архимандрит Тихон 2019: 16, 17). Владарска идеја о бризи за Израил, коју је изложио Свети Сава, утицаће на однос монаха према становништву коме треба помоћ у сталној евангелизацији, јер је он народ Божији – Нови Израил (Архимандрит Тихон, 2020: 340). „Постепеним утврђивањем култа Симеона Немање појам 'изабрани народ' постаје значајна духовна чињеница у животу српског народа” (Архимандрит Тихон, 2020: 340).

Низ паралела Стефан Немања – Нови Јаков Свети Сава у *Житију* започиње благословом – инвеституром којом Исак одређује свога млађег сина Јакова за наследника, што је послужило као модел Немањиним одређивању Стефана за наследника у великожупанској власти (Марјановић-Душанић, 1997: 191). Свети Сава је ставио акценат на овај Опроштајни Говор Стефана Немање пред напуштање престола у односу на онај у часу његове смрти², вероватно због много бројније публике која је присуствовала овом чину (Крстић, 2011: 187).

А он, блажени старац, посаветова их премудрим речима као отац да престану са риданјем и сузама; а Божјом вољом изабра благороднога и љубљенога сина, Стефана Немању, зета боговенчаног кир Алексија, цара грчкога, и овога им предаде говорећи:

- Овога имајте у место мене, добри корен који је изишао из моје утробе, и овога постављам на престо Христом дароване ми владавине!

И сам га венча и благослови га изванредно, **као што благослови Исак Јакова**, сина свога, сваким благословом, и поче га учити да напредује у сваком добром делу у својој владавини, и да буде доброг срца према хришћанском свету, који му предаде, Богом пасену од њега паству, говорећи му:

- Чедо моје љубљено, паси овај мој Израил, и пази на њега, водећи га као јагње Јосиф! (Свети Сава, 1986: 102).

Аналогија „као Исак Јакова” јесте у околности да Јаков, мада други

² Када је реч о симболици бројева, важно је указати на улогу броја два, односно на двострукост коју Свети Сава, у вези са Стефаном Немањом, истиче у *Житију*. У науци је већ уочено да број два игра кључну улогу у Савиним аргументима о посебности Немањиној – оно што обичан човек доживи само једном – Свети Симеон је доживео два пута, чиме је Свети Сава још више истакао Немањину јединственост. Поред два крштења, две монашке схиме, два погребена, Свети Симеон је одржао и два Опроштајна Говора (Крстић 2011: 188).

син, добија очев (Исаков) благослов, уместо првога сина, баш као и млађи син Стефана Немање, Стефан Првовенчани (Свети Сава, 1986: 180).

У Опроштајном Говору Стефана Немање заправо се може препознати библијски топос, у коме се славни људи опраштају од својих ближњих непосредно пред смрт. У Старом завету управо се умирући Јаков обратио својим синовима Опроштајним Говором (Пост. 47,29-49,3), Исус Навин се обраћа целом Израилу Опроштајним Говором (Ис. Нав. 22-24), Давид се растаје од Соломона Опроштајним Говором (1. Днев. 28-29) (Крстић, 2011: 187). Библијска слика мудрог владара, који је испуњен Премудрошћу Божијом, неизоставно води према поређењу Стефана Немање са царем Соломоном (Бојовић–Крстић, 2011: 120). „Описујући Немањин опроштај од престола речима премудрог Соломона из Пр. 3,1-18, Свети Сава на јасан начин указује својим читаоцима да су Немањине речи, у ствари, саме Соломонове речи, да је Немањина мудрост заправо она иста Соломонова мудрост коју налазимо у Светом писму” (Бојовић–Крстић, 2011: 127). Поред Соломона, Свети Сава користи Давида и Јосифа као Немањину библијску парадигму, те поређењем са овом тројицом мудрих владара и управитеља народа, употпуњује софиолошку представу Стефана Немање примерима из Светог писма (Бојовић–Крстић, 2011: 121).

На још један узор преме коме је Свети Сава формулисао, како наративно тако и теолошки, Опроштајни Говор Стефана Немање пред напуштање престола указао је Дарко Крстић (2011: 185-197). Реч је Опроштајном Говору Христа апостолима у *Јеванђељу по Јовану* (Јн. 13-17), са карактеристично јовановском сликом доброг пастира који полаже душу за своје стадо, тако да је Свети Сава, заправо, Стефана Немању као владара описао по угледу на Христа, Доброг Пастира (уп. Јн. 10,1-16), који није дозволио да вук укради овцу од његовог стада. Присутан је и специфично јовановски нагласак на заповест о љубави (уп. Јн. 13,34; 15,12), коју су Немањини наследници дужни да чувају после његовог повлачења са престола. У Опроштајном Говору Стефана Немање приликом напуштања власти, пред скупом своје деце и дворске свите, уочљиви су заједнички елементи библијског топоса Опроштајног Говора – Говорник најављује скори растанак од својих ближњих, своје деце, Жалост као реакција деце на растанак, Говорник се присећа свог живота и нарочито својих дела, Говорник инсистира да његови следбеници чувају закон који им је дао, Говорник наглашава заповест о љубави међу његовом децом, следбеницима, Говорник захтева јединство својих следбеника, Говорник пред опроштај изабира и поставља себи наследника, Говорник обећава и даје мир својим

следбеницима, Завршетак Говора молитвом Богу за децу или следбенике. Закључак је да се Свети Сава у свом опису, по свој прилици, послужио Христовим Опроштајним Говором апостолима из *Јеванђеља по Јовану* за литерарни и тематско-теолошки образац по коме је обликовао Немањин Опроштајни Говор (Крстић, 2011: 188–191).

Поред поменутих библијских узора, јавља се и повезивање Стефана Немање са Светим Симеоном Богопримцем које ненаметљиво, али чврсто постоји у Савином житију (Архимандрит Тихон, 2020: 329). Свети Сава је своје оцу придао дарове Богопримца, који је „Духом вођен” дошао у Храм да би чекао Месију, препознао је малог Христа као спас човечанства, узео га у наручје и благословио Бога (Архимандрит Тихон, 2020: 336). Речи Симеона Богопримца из *Јеванђеља по Луки* (Лк 2, 29–32): „Сад отпушташ у миру слугу свога, Господе, по речи својој; јер видеше очи моје Спасење твоје, које си уготовио пред лицем свих народа. Светлост, да просвећује незнабошце, и славу народа твога Израилја” Свети Сава модификује и у виду парафразе уноси у *Житије Светог Симеона*: „А мене сада отпустите, владара свога с миром, да виде очи моје спасење, које је [Господ] спремио пред лицем свих, светлост за откриће народима и у славу вама, пастви мојој” (Архимандрит Тихон, 2019: 17).

Кругу узора којима се Свети Сава послужио за конципирање Опроштајног Говора припада и познати византијски жанр „владарског огледала”. У владарско-политичкој књижевности, овај жанр, којим се изражавала владарска идеологија, користио се за давање поука наследницима на престолу и упутстава о вештини владања. Попут једног оваквог дела, које се приписује Василију I Македонцу, и Стефан Немања у *Житију* саветује свог сина Стефана Првовенчаног, а тематска повезаност њихових поука огледа се у следећем – својим наследницима остављају у аманет неговање праве вере, поштовање свештенослужитеља и дељење молостиње. Истакнуто је да обојица, притом, користе паралеле из *Прича Соломонових* и *Књиге Проповедника* (в. Крстић, 2019: 347-357). Елементи „владарског огледала” постоје у *Житију Светог Симеона* не као самостални жанр него као својеврсни поджанр у широј наративној целини житија, и то управо у сцени одрицања од престола (Крстић, 2019: 347).

И опис смрти Симеонове, који је Свети Сава у *Житију* нарочито развио и брижљиво представио, у потпуности је стављен у контекст свете историје:

А када је дошао 12. дана тога месеца, рече:

- Чедо моје, донеси ми пресвету Богородицу, јер такав имам завет, да пред њом испустим дух свој.

И када је била извршена заповест, и вече када је наступило, рече:

- Чедо моје, учини љубав, положи ме на расу која је за мој погреб, и спремиме потпуно на свети начин, као што ћу и у гробу лежати. И простири рогозину на земљу, и положи ме на њу, и **положи камен под главу моју**, да ту лежим док ме не посети Господ да ме узме одавде (Свети Сава, 1986: 113).

Симболика камена кључна је у овој сцени, о чему, зачудо, није било посебних коментара у досадашњим издањима житија³. Верује се да између душе и камена постоји уска веза, као и да због своје постојаности он симболише мудрост (Chevalier, Gherbrant, 1983: 245). Поред мудрости, камен се често доводи у везу с водом – Мојсије је, на пример, у пустињи пронашао извор воде ударивши у камен (Chevalier, Gherbrant, 1983: 250).

Због чега су у овој сцени поред камена, на који је умирући Стефан Немања положио главу, важни рогозина и полагање на земљу? Познато је да је један од најстаријих паганских обичаја заснован на веровању да је самртника потребно положити на земљу да би лакше могао умрети, док је камен сматран „за најчешћи *граничник* између два света” (Раденковић, 1996: 93), односно универзални медијатор оностраног и ононостраног, који открива могућност постојања с оне стране времена (Милошевић Ђорђевић, 2000: 413). Сасвим у духу средњовековног, али и фолклорног погледа на свет стављање камена под главу, полагање на земљу, обавијање у расу и простирање рогозине, која има јаку антидемонску снагу јер се плете од трске, од шевара који расте на обали вода, на међи овога и онога света, ритуална су припрема за смрт (Милошевић Ђорђевић, 2000: 413).

Тумачење ове упечатљиве сцене у библијском кључу води закључку да је Свети Сава морао бити непосредно инспирисан *Првом књигом Мојсијевом* (28, 11-21)⁴ у којој је Јаков, пре него што је уснуо сан о лествама

³ Старе српске биографије, 1924; Списи Светог Саве, 1928; Списи Светога Саве и Стевана Првовенчаног, 1939; Свети Сава, Житије Светога Симеона Немање, 1986; Свети Сава, Житије светог Симеона, 1997; Свети Сава, Сабрана дела, 1998; Свети Сава, Сабрана дела, 2005; Свети Сава, 2010; Свети Сава, Студенички типик, 2018.

⁴ 11. И дође на једно мјесто, и ондје заноћи, јер сунце бјеше зашло; и узе камен на оном мјесту, и метну га себи под главу, и заспа на оном мјесту.

које стајаху на земљи и врхом тицаху небо, узео камен и ставио га себи под главу (Милошевић Ђорђевић 2000: 413).

„Веза камена и могућности комуницирања са оним светом, као и непосредни благослов Господњи семену Јаковљеву и Божје бдење над његовим народом имају изузетан значај у стварању светородне лозе Немањића и њених од Бога датих права” (Милошевић Ђорђевић, 2000: 413).

Као део слике Јаковљевог сна јавља се и лествица, која је једна од омиљених метафора успона и узношења у подвигу у хришћанској симболици. Речи „Како је страшно мјесто ово! Овдје је доиста кућа Божја, и ово су врата небеска” Јаков изговара у посебном тренутку, пошто је уснио с каменом под главом на наизглед случајном месту, које се испоставља као богоизабрано (Марјановић-Душанић, 2007: 281).

Јаковљев сан има смисао који му дају лестве што сежу до неба и на врху њиховом Господ који благосиља Јакова и његово семе и земљу на којој лежаху. Господ вели да је с Јаковом и да ће га чувати куда год пође, тј. да је на њему божја милост. Јунак старозаветне приче следећег јутра благослови камен којим је *locus sanctus* обележен, прели га светим уљем и „утврди га за спомен”. Мотив Јаковљевог сна употребљен је у хришћанској литератури као архетип за ситуацију у којој се заснива ново свето место (Марјановић-Душанић, 2007: 281).

12. И усни, а то лестве стајаху на земљи, а врхом тицаху у небо, и гле, *анђели Божји по њима се пењаху и слажаху; [*Јн 1, 51.]

13. И гле, на врху стајаше Господ и рече: Ја сам Господ Бог Аврама оца твојега и Бог Исаков; ту земљу на којој спаваш теби ћу дати и сјемену твојему;

14. И *сјемена ће твојега бити као праха на земљи, те ћеш се раширити на запад и на исток и на сјевер и на југ, и сви народи на земљи благословиће се у теби и † у сјемену твојем. [*1 Мој 13, 16; † 1 Мој 12, 3.]

15. И ево, ја сам с тобом, и чуваћу те куда год пођеш, и довешћу те натраг у ову земљу, јер те нећу оставити докле год не учиним што ти рекох.

16. А кад се Јаков пробуди од сна, рече: зацијело је Господ на овом мјесту; а ја не знах.

17. И уплаши се, и рече: Како је страшно мјесто ово! Овдје је доиста кућа Божја, и ово су врата небеска.

18. И уста Јаков ујутру рано, и узео камен што бјеше метнуо себи под главу, и утврди га за спомен и прели га уљем.

19. И прозва оно мјесто Ветил, а пређе бјеше име ономе граду Луз (Библија: 26).

Лествица је, као елемент светог, архетипска представа сусрета неба и земље (Кошуткић, 2014: 258), „свеспој између неба и земље”, тако да симбол Јаковљевих лестви повезује небо и земљу, природу и културу, свесно и несвесно и предочава хармонију, то јест склад између неба, земље и човека (Кошуткић, 2014: 12)

Мотив лествице Јаковљеве (Пост. 28, 12-17) у служби идеје подвижничког успона ка висинама, небеског савршенства и бестрашћа, у средњовековну духовност је ушао нарочито захваљујући делу синајског игумана Јована Лествичника, омиљеној лектири Светог Саве (Свети Сава, 1986: 185). *Лествица* представља једну од главних књига византијске аскетске књижевности, њен предмет је духовни живот (Богдановић, 1968: 2, 33).

У светлу симбола лествице, кроз читаво наше духовно песништво средњег века, као и кроз стару српску прозу (биографије), провејава мисао да живот треба живети п е њ у ћ и с е , у трку вечног усхођења из низине безличног животарења ка висинама идеалне личности, која представља синтезу моралног добра. У службама, као и у биографијама српских светаца, изражени су у ствари највиши културни идеали средњовековне Србије. [...] Без тога сазнања, а то значи и без Лествице, не може се разумети средњовековна Србија и њена култура, посебно не њена широка и свестрана отвореност за дела и тековине византијског културног стварања (Богдановић, 1968: 194).

Први поуздани трагови књижевног и општег културноисторијског утицаја *Лествице* у Србији везани су за Светог Саву и односе се како на утемељивање и усмеравање монаштва тако и на књижевност у ужем смислу речи, на литерарне идеје и донекле на сам начин изражавања (Богдановић, 1968: 175). Поред *Хиландарског типика*, велики утицај овог дела видљив је у *Служби Светом Симеону* Светог Саве, коју почиње речима:

„Преподобни оче,

Добру си нашао лествицу

Којом узиђе на висину” (Свети Сава, 1986: 123).

Ове речи о доброј лествици указују на Симеонову тежњу „за сазнањем Бога и, по саветима Јована Лествичника, самоусавршавању у духовном животу које се очекује од монаха и светитеља, али сећају и на Јаковљеву лествицу – симбол савеза Бога с изабраним пастиром”

(Марјановић-Душанић, 1997: 193). Да је *Лествица* била позната не само Светом Сави него и Стефану Првовенчаном, сведочи његова слика описа боловања Стефана Немање из *Житија Светога Симеона*:

И, хотећи овога објавити као небеског човека, а земаљског анђела, потруди своју неизречену милост, и спреми лествицу исходу Пречаснога, коју сам себи унапред спреми, предав Владици својему, да му је, у часу исхода његова, изнесе. Сликајући је унапред, Климакс Јован говораше: „Пењите се, браћо и оци!” Ступив Свети на њу непостидно, хиташе да иде ономе који га зове (Стефан Првовенчани, 1988: 85).

И камен и лествица као библијски симболи везани су за Јакова, тако да се поставља питање због чега је управо овај старозаветни јунак изабран за Немањин узор? Одговор треба потражити у Јеховином проглашењу Јакова за Израиља – оца изабраног народа. „На сличан начин Немањићи су у богоизабрању Немањиним и чињеници да је он оснивач њиховог рода видели највишу потврду свог легитимитета и сопствене, као и народне изабраности” (Марјановић-Душанић, 1997: 192). Формирање култа оснивача династије „наметало је избор Јакова за Немањину библијску праслику. Управо проглашењем за светитеља, Немања је постао Нови Јаков”, тако да је ова идентификација свакако имала знатног утицаја на развој српске државне идеологије у тринаестом веку (Марјановић-Душанић, 1997: 193-194). Будући да Немањин старозаветни узор истиче његово својство вође изабраног народа, представе о народној изабраности темељиле су се на везивању за „другог Јакова” (Марјановић-Душанић, 1997: 193).

Поред описа смрти Симеона Немање, још једна важна сцена у којој се Свети Сава враћа поређењу Симеоновом са Јаковом јесте пренос моштију. Имајући у виду велики значај моштију у средњовековној култури и веру у њихову могућност да обезбеде небеску помоћ и заштиту, овај избор свакако није случајан. Од посебног значаја за култ Светог Симеона јесте опис преноса Јаковљевих моштију у обећану земљу, са којим се симболични повратак Немањиног мироточивог тела у Студеницу упоређује.

У *Житију Светог Симеона* од Светог Саве „директно се алудира на паралелизам два збивања, а свете мошти су имале конкретан задатак да буду преносилац светитељевог благослова на цело отацтво” (Марјановић Душанић, 2007: 118). Немањини синови су пренос моштију у нови гроб у Студеници, где су оне почеле да точе миро, доживели као чин посебне Божје милости, која се преносила и на читаву српску државу (Марјановић-

Душанић, 1997: 192).

Када је сазнао владалац син његов Стефан Немања, и брат му кнез Вукан, скупише светитеља и јереје и игумане са многим монасима и са бољарима свим, са радошћу радујући се и весељем веселећи се. Дошавши са великом чашћу узеше мошти господина Симеона, песмама духовним благодарећи Бога. Јер као што прекрасни Јосиф узео из Египта тело **оца свога Јакова и пренесе га у земљу обећану**, тако и ови богољубиви и благообразни, синови његови са свом државом примише га, радошћу радујући се и весељем веселећи се, сами носећи пречасно тело оца свога, и са великом почашћу положише га у овој светој цркви, у одређени му гроб, који блажени раније сам себи беше начинио. А ово се догоди месеца фебруара у 19. дан (Свети Сава, 1986: 117).

Уз поређење са преносом Јаковљевог тела у земљу обећану, радост и славље које се два пута помиње у овој сцени има и наглашено националну поруку, чији смисао јесте оглашавање тријумфалног изласка једног Новог Израиља на историјску позорницу (Поповић, 2006: 72).

После Светог Саве, свест о Стефану Немањи као Новом Јакову била је присутна и код других писаца житија. Доментијан одређује српског владара као Нови Израилљ поред осталог управо у сцени преноса моштију: „И богољубива чеда његова са славом и чашћу сатворише провођење Светога, по подобју првога Израиља; и ево други Израилљ би пренесен не од Египта но од Свете Горе (Доментијан, 1988: 116). Својство вође изабраног народа, утемељено на паралели са Јаковом, Теодосије такође развија у сцени преноса моштију, који види као призор „дивнији од преноса старога Израиља”: „Диван беше видети од Бога људима, а мислим и анђелима, пренос светих моштију свога преподобнога оца нашега, дивнији од преноса старога Израиља, јер не беше из ропства египатског [...] него беше ношен из Свете Горе и од светих мужева, преношен од сина анђела, а приман од сина благочастивога самодршца” (Теодосије, 1988: 163).

И много касније, у *Служби Светом деспоту Јовану Бранковићу* помиње се Нови Израилљ, поново у вези са светитељским моштима, што сведочи о идеолошком континуитету који спаја епоху Немањића са каснијом епохом сремских деспота.

„Ликуј сад и заиграј, **нови Израилљу**

као негда богоотац пророк тако и ми данас

гробнице ваше окружавамо многоцелебне

не таблице камене што у себи имају

већ блага четворосјајна

што зрнцима више од сунца обасјавају“ (Србљак, 1970: 65–67).

Svetlana Tomin

THE TYPOLOGY OF BIBLICAL FIGURES IN HAGIOGRAPHY OF SAINT SIMEON
BY SAINT SAVA. AN EXAMPLE OF JACOB – ISRAEL

Summary

The biblical symbols, images and metaphors, as well as the comparison of Stefan Nemanja to Old and New Testament characters, are a core part of the *Hagiography of Saint Simeon* by Saint Sava. The goal of this paper is to present the context and ideological framing in which the most common biblical parallels appear. In the key scenes, around which this *Hagiography* is organized, Jacob from the Old Testament, progenitor of the Israelites, is chosen as the inspiration for Stefan Nemanja. The series of parallels between Stefan Nemanja and Jacob, Saint Sava begins with a blessing in which Isaac names his younger son Jacob as heir, which parallels Nemanja's act of naming Stefan heir to the country government.

The description of Simeon's death was also put in the context of holy history. The symbolism of the stone is crucial in this scene, which has remained strangely overlooked in previous editions of this *Hagiography*. It is clear that Saint Sava must have been inspired by the *First Book of Moses*, in which Jacob, before dreaming of a ladder that rises to the sky, took a stone and laid his head on it. The scene also leans on *The Ladder of Divine Ascent*, one of the main books of Byzantine ascetic literature.

The comparison to Jacob is also present in the description of the transfer of Simeon's holy remains. The biblical associations and the reasons for choosing Old Testament characters are necessary for understanding the text of *Hagiography*, as well as the general poetics of medieval literature.

Key words: Hagiography of Saint Simeon, biblical parallels, Jacob, transfer of relics, stone, *The Ladder of Divine Ascent*.

ЛИТЕРАТУРА

Arhimandrit Tihon Rakićević. (2020). Asketsko poučeniје i srpske vladarske ideје u trodelnom prvom slovu ktitorskog žitija Studeničkog tipika. U: Rastović, A-Komatina, I. (ured.) 2020. *Stefan Prvovenčani i njegovo doba*. Beograd: Istorijски institut. 329–342. (ćirilicom)

Arhimandrit Tihon (Rakićević). (2019). „Izrailj” – narod Božiji: izvorni tekst

- Svetog Save kao duhovni i ideološki osnov budućih crkvenih organizacija kod Srba. U: *Bogoslovlje i duhovni život Karlovačke mitropolije*, 3. Beograd 2019. 11–22. (ćirilicom)
- Biblija ili Sveto pismo Staroga i Novoga Zavjeta*, preveo Stari Zavjet Đura Daničić, Novi Zavjet preveo Vuk. Stef. Karadžić, Beograd: Izdanje Britanskog i inostranog biblijskog društva. (ćirilicom)
- Bogdanović, D. (1968). *Jovan Lestvičnik u vizantijskoj i staroj srpskoj književnosti*. Beograd: Vizantološki institut. (ćirilicom)
- Bojović D. – Krstić, D. (2011). „Sofiološki okvir Savinog Žitija Svetog Simeona”. U: *Premudrost u Svetom pismu u srpskoj književnosti*, Niš: Filozofski fakultet. 116–130. (ćirilicom)
- Chevalier, J.–Gherbrant, A. (1983). *Rječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Domestijan. (1988). *Žitije Svetog Save*. Juhas-Georgievaska, Lj. (prir.) Beograd: Prosveta i Srpska književna zadruga. (ćirilicom)
- Đurić, V. J. (1983). Slika i istorija u srednjovekovnoj Srbiji, *Glas SANU* 338, Odeljenje istorijskih nauka, knj. 3, 117–144. (ćirilicom)
- Juhas-Georgievaska, Lj. (1999). Predgovor. U: Juhas-Georgievaska, Lj. (prir.) (1999). *Stefan Prvovenčani, Sabrana dela*. Beograd: Srpska književna zadruga. VII–CXVI. (ćirilicom)
- Košutić, R. V. (2014). *Kultura svetog i umetnost harmonije u Jakovljevoj lestvici*. Doktorska disertacija, Beograd: Filološki fakultet. (ćirilicom)
- Krstić, D. (2011). Biblijski topos Oproštajnog Govora u Savinom Žitiju Svetoga Simeona Nemanje. U: Bojović, D. (prir.) (2011). *Stefan Nemanja i Toplica*. Niš: Centar za crkvene studije. 185–197. (ćirilicom)
- Krstić, D. (2019). Da li Sveti Sava koristi žanr „vladarskog ogledala” pišući Nemanjin oproštajni govor u Životu gospodina Simeona?, *Crkvene studije* 16, 347-357. (ćirilicom)
- Krstić, D. J. (2017). The Good Shepherd, the Sheep and the Wolf – St. Sava’s Usage of the Johannine Theology of the Good Shepherd (Jn 10) in His Life of St. Simeon, *Филолог*, 15, 259–271.
- Marjanović-Dušanić, S. (2007). *Sveti kralj. Kult Stefana Dečanskog*. Beograd: Balkanološki institut SANU. (ćirilicom)
- Marjanović-Dušanić, S. (1997). *Vladarska ideologija Nemanjića. Diplomatička studija*, Beograd: Srpska književna zadruga. (ćirilicom)
- Marjanović-Dušanić, S. (2000). Vladarski znaci Stefana Nemanje. U: Kalić, J. (ured.) (2000). *Stefan Nemanja – Sveti Simeon Mirotočivi. Istorija i predanje*, Beograd: SANU. 77–86. (ćirilicom)

- Milošević-Đorđević, N. Stefan Nemanja u srpskoj narodnoj književnosti. U: Kalić, J. (ured.) (2000). *Stefan Nemanja – Sveti Simeon Mirotočivi. Istorija i predanje*. Beograd: SANU. 409–420. (ćirilicom)
- Popović, D. (2006). „O nastanku kulta svetog Simeona”. U: *Pod okriljem svetosti. Kult svetih vladara i relikvija u srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd: Balkanološki institut SANU. 41–73. (ćirilicom)
- Popović, D. (2018). *Riznica spasenja. Kult relikvija i srpskih svetih u srednjovekovnoj Srbiji*. Beograd: Balkanološki institut SANU; Novi Sad: Matica srpska. (ćirilicom)
- Radenković, Lj. (1996). *Simbolika sveta u narodnoj magiji Južnih Slovena*. Niš: Prosveta; Beograd: Balkanološki institut SANU. (ćirilicom)
- Rakić, R. (2004). *Biblijska enciklopedija*. 1. A–L Srbinje: Gutenbergova galaksija. (ćirilicom)
- Radojčić, S. (1966). Hilendarska povelja Stefana Prvovenčanog i motiv raja u srpskom minijaturnom slikarstvu. *Hilendarski zbornik 1*, Beograd 1966, 41–50.
- Spisi Svetog Save*. (1928). Ćorović, V. (prir.) Beograd-Sremski Karlovci: Srpska kraljevska akademija. (ćirilicom)
- Spisi Svetoga Save i Stevana Prvovenčanoga* (1939). Mirković, L. (prev.) Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije. (ćirilicom)
- Srbijak*. (1970). knjiga treća. Trifunović, Đ. (prir.) Beograd: Srpska književna zadruga. (ćirilicom)
- Stare srpske biografije* (1924). Bašić, M. (prev.) Beograd: Srpska književna zadruga. (ćirilicom)
- Stefan Prvovenčani. (1988). *Žitije Svetog Simeona*. Juhas-Georgievska, Lj. (prir.) Beograd: Prosveta i Srpska književna zadruga. (ćirilicom)
- Sveti Sava*. (2010). Jovanović, T. (prir.) Novi Sad: Matica srpska. (ćirilicom)
- Sveti Sava. (1998). *Sabrana dela*. Jovanović, T. (prir.) Beograd. (ćirilicom)
- Sveti Sava. *Sabrana dela*. (2005). Juhas-Georgievska, Lj. (prir.) Beograd: Politika : Narodna knjiga – Alfa. (ćirilicom)
- Sveti Sava. (1986). Služba Svetom Simeonu. U: Bogdanović, D. (prir.) (1986). *Sveti Sava, Sabrani spisi*. Beograd: Prosveta i Srpska književna zadruga. 123–134. (ćirilicom)
- Sveti Sava. (2018). *Studenički tipik*. Anđelković, M. i Rakićević, T. Manastir Studenica. (ćirilicom)
- Sveti Sava. (1986). *Žitije Svetoga Simeona Nemanje*. U: Bogdanović, D. (1986). *Sveti Sava, Sabrani spisi*, Beograd: Prosveta i Srpska književna zadruga. 97–119. (ćirilicom)

- Sveti Sava, Stefan Prvovenčani. (1997). *Žitije Svetog Simeona*. Jovanović, T. (prir.) Kragujevac: „Kantakuzin”. (ćirilicom)
- Teodosije. (1988). *Žitije Svetog Save*. Bogdanović, D. (prir.) Beograd: Prosveta i Srpska književna zadruga. (ćirilicom)
- Todorović, M. A. (1970). Rečnik pojmova, ličnosti i navoda iz Svetog pisma. U: Bogdanović, D. (prir.) (1970). *O Srbijaku*, Beograd: Srpska književna zadruga. 376–444. (ćirilicom)

Наташа Половина*
Филозофски факултет,
Универзитет у Новом Саду

UDK: 821.163.41.09:398"04/14"
DOI: 10.19090/gff.v49i2.2536
orcid.org/0000-0002-5960-3629
Originalni naučni rad

АПОФАТИЗАМ И ТОПОС НЕИЗРЕЦИВОСТИ У ВЛАДАРСКИМ ЖИТИЈИМА ДАНИЛА ДРУГОГ**

Данило Други сматра се правим представником исихазма у српској средњовековној књижевности. Међу бројним елементима исихастичке традиције препознатим у прози овог писца (*Животи краљева и архиепископа српских*), најмање научне пажње посвећено је апофатизму и вези овог појма с топосом неизрецивости. Појмови *апофатизам* и *топос неизрецивости* у раду се употребљавају у контексту начела грађења књижевног дела, и то пре свега с обзиром на њихово место у композицији појединачних житија.

Кључне речи: апофатизам, топка, исихазам, увод житија, богословље, Данилов зборник.

За разлику од западноевропске традиције, у којој се још од антике неговала мисао о законитостима књижевног стварања, у византијској традицији нормативна поетика, теоријски заснована, није сачувана. Отуда се, када је о византијској, па и српској средњовековној књижевности реч, поетика ишчитава из самих уметничких дела (Шпадијер, 2020: 23–24). Издвајање појмова којима се служимо да бисмо објаснили процес стварања уметничког дела први је и најважнији задатак који се намеће у оквирима овог проблемског подручја. Идентификација тих појмова омогућава праћење развоја поетолошке¹ мисли о процесу стварања уметничког дела (начин на који дело настаје, правила по којима се гради, ефекат који постиже код публике) (Париповић Крчмар, 2024).

* natasapolovina@ff.uns.ac.rs

** Рад је настао у оквиру краткорочног пројекта под називом „Поетолошки појмови у настави: истраживање појмовног фонда” (број 142-451-3077/2023-01) одобреном по Јавном конкурс у Покрајинског секретаријата за високо образовање и научноистраживачку делатност за финансирање краткорочних пројеката од интереса за развој научноистраживачке делатности у Аутономној покрајини Војводини у 2023. години.

¹ О појмовима *поетички* и *поетолошки* у: Тутњевић, 2007: 9-37.

Теологија је једно од основних обележја византијског књижевног стварања уопште, и готово да нема дела византијске књижевности које није у ближем или даљем односу према теологији (Бек, 1967: 21). Разумљиво је, онда, што су промене које су се дешавале у византијској теологији остављале трага и на књижевно стваралаштво, како византијско, тако и српско. Те промене биле су најочљивије на стилском и жанровском плану (Богдановић, 1997: 226), али су се одражавале и на корпус књижевних тема и мотива. Једну од таквих промена, која је претпостављала нове теолошке преокупације, донело је исихастичко учење.

Као духовни покрет, исихазам (од грч. ἡσυχία– ћутање, тиховање) свој врхунац достиже у 14. веку, на Светој Гори. Као монашка доктрина, међутим, исихазам је много старији од 14. века и сеже у време првих анахорета, из 4. века (пре свега оних „синајске школе“), па се може рећи да је исихазам стар колико и источно монаштво. Основну теолошку претпоставку исихазма чини учење о божанским енергијама, односно, идеја „обожења“ као последице деловања божанских „енергија“ (Бек, 1967: 32). Исихастичка пракса у први план ставља тзв. молитву срца, посредством које се постиже унутрашња усредсређеност и мир, стање у којем душа ступа у контакт с Богом (Брија, 1999: 83–84). Међу најзначајније представнике исихазма убрајају се Јован Лествичник, Симеон Нови Богослов и Григорије Палама.

Утицај исихастичког учења на српску средњовековну књижевност био је предмет бројних научних разматрања.¹ Показало се да књижевно стваралаштво архиепископа Данила Другог (Данила Пећког) сведочи о овом писцу као о типичном представнику исихастичких идеја у српској књижевности средњег века.² Ослањање Данила Другог на исихастичку традицију свакако се може објаснити временом његовог стварања: тридесетих година 14. века он борави на Светој Гори, у исто време када су се тамо обрели и Григорије Синаит, Никифор Светогорац, па и сам Григорије Палама, најзначајнији представници тзв. ученог исихазма (Богдановић, 1997: 230).

Према Димитрију Богдановићу (1997: 227–227), исихастички портрет архиепископа Данила убедљиво је осликао Данилов Ученик у *Житију архиепископа Данила Другог*, где је Данило приказан као „светогорски

¹ О елементима исихастичког учења у делима српске средњовековне књижевности: Калезић, 1991.

² На то су указали многи изучаваоци: Васић, 1928; Калезић, 1991; Трифуновић, 1978; Богдановић, 1997; Шпадијер, 2014. и др.

монах-интелектуалац који се понаша исихастички“. Читаво житије прожето је мотивима карактеристичним за идеологију исихазма, попут „умна молитва“, „сузни источници“, „сијање присносусне светлости“, „неуспављиво око“ итд. (Богдановић, 1997: 227–228).

Исихастички мотиви, међутим, присутни су и у прозним делима самог Данила Другог (Трифуновић, 1976; Васић, 1928: 171–172). Тако се у исихастичком контексту могу тумачити мотиви светлости (Калезић, 1991: 125–126)³, пустиње, безмолвија, лествице, који су значајни и у самој карактеризацији житијних јунака (*Житије краљице Јелене*, на пример) (Богдановић, 1997: 229). Штавише, управо исихастичко учење представља основу на којој Данило гради духовни свет својих ликова (Шпадијер, 2014: 83)⁴.

На сличан начин могле би се сагледати и молитве, које у композицији појединачних житија Даниловог зборника имају значајно место (Трифуновић, 1976: 42). Такође, плачеви, у комбинацији с молитвама, „најјасније откривају премисе исихастичке философије, као и византијског и православног богословља уопште“⁵ (Младеновић, 2013: 180). Коначно, утицај исихастичке књижевности у делима Данила Другог уочава се и на стилском плану: исихастичка оријентација овог писца потврђује се, према мишљењу многих тумача, у стилу „плетеније словес“⁶ (Мулић, 1975). Управо је овај стил, презасићен наводима из *Светог писма* (нарочито *Псалама*), таутологијама, метафорама, симболима, реторским замасима и синонимима одговарао писцима – подвижницима који су настојали да се узвисе над појединачним и индивидуалним, и приближе се апсолутном (Калезић, 1991: 118). Плетеније словес је гомилањем различитих стилских средстава требало да истакне важност онога о чему се говори, да оно што је познато и свакодневно представи као узвишено и неприступачно (Мулић, 1975: 57, 65).

³ Мотив светлости сматра се најнепосреднијим изразом исихастичког психолошког амбијента и атмосфере, а у Даниловом зборнику реч „светлост“ употребљена је, у различитим облицима, око 30 пута (Калезић, 1991: 126).

⁴ Према неким тумачењима, исихастичка концепција књижевног лика најоучљивија је у *Житију краља Драгутина*, где се инсистира на његовом монашком животу и подвизавању које прати „изливање суза“, својствено исихастичкој пракси (Шпадијер, 2014: 83–84).

⁵ На жанровску особеност *Житија краљице Јелене* већ је указано. Већину житијног текста заузимају микрожанрови (говори, похвале, молитве, писма), међу којима најважнију улогу игра похвала (Плаовић, 2022: 58).

⁶ Иако је „плетеније словес“ стил ствојствен исихастичкој традицији, он је у српској средини био заступљен и пре 14. века, на шта је указао Малик Мулић.

„Кићене речи“ плетенија словес, које као да преко себе „преливају богати садржај“, остварују ефекат потребан да се испољи мистичко искуство (Калезић, 1991: 125).

Поред поменутих, још једна важна одлика исихастичког учења запажа се код Данила Другог. Реч је о апофатизму, који се сматра основним обележјем читаве богословске традиције Источне Цркве (Лоски, 2003: 30). Апофатичко (одрично) богословље у византијској мисли успоставило се у 4. веку.⁷ Оно учи да Бог „надмашује сваки људски језик и разум човекове пале природе“, те да је сам по себи недокучив. С обзиром на то да човек не може да схвати шта Бог *јесте*, богослов говори о ономе што Бог *није*, и тако говори о Истини. Све што је човек у стању да сазна о Богу јесте да је он несазнајан и несхватљив (Мајендорф, 2001: 25–26).

Према апофатичком учењу, Божја суштина превазилази могућности људског говора, па се њена трансцедентност показује као неизрецива. Акцент је, дакле, с дискурзивне артикулације Божје природе премештен на непосредни доживљај божанског, који се остварује у тишини, кроз акт ћутања (Ћипранић, 2017: 46). Апофатизам се описује као „расположење ума, које се одриче састављања појмова о Богу“; оно није интелектуална процедура, већ „егзистенцијална позиција у којој је човек захваћен у целини“ (Лоски, 2003: 38–39). У основи апофатичког метода је мисао да је потребно приближити се Богу да би се он познао.

За развој апофатичке мисли значајан је Григорије Ниски, чији је утицај на православну богословску мисао био огroman. За њега је апофаза непрестано напредовање у познању, и као таква, неодвојива је од епектазе, бескрајног духовног пењања. На сваком ступњу духовног живота божанска стварност се приказује у другачијој перспективи (Брија, 1999: 15).

У традицији апофатичког богословља велики ауторитет уживали су списи Дионисија Ареопагита, на којег су се позивали сви каснији византијски богослови⁸ (Мајендорф, 2006: 29). Ареопагит разликује два могућа богословска пута: један је пут утврђивања (катафатичко или потврдно богословље), а други пут одрицања (апофатичко или одрично

⁷ Апофатичка богословска мисао артикулисана је у делима кападокијских отаца *Против Евномија*, када су Оци искључили могућност да Бог буде одређен било који људским појмом.

⁸ Своје основне богословске идеје изнео је у списима *О именима Божјим* и у трактату *Мистичко богословље*, с једне стране надовезујући се на новоплатоничарско мишљење о несазнатљивости Бога, а с друге стране излазећи из оквира овог учења (Бичков, 2012: 73).

богословље) (Лоски, 2003: 29). Бог се налази изван свега и изнад свега, он је „надличан у односу на свако начело“, немогуће га је именовати, превазилази сваку тврдњу и негацију. Мисао која се протеже кроз све ставове *Ареопагитике* јесте да није могуће спознати шта Бог јесте по својој суштини, јер он превазилази способности сваког ума и тварног познања⁹ (Бичков, 2012: 74). Апофатички – мистички пут познања Бога завршава се, према *Ареопагиту*, у јединству са Премудрошћу Божјом, и у највишем просветљењу: реч је, дакле, о познању кроз незнање, када ум, ослободивши се од свега постојећег, излази из самог себе и сједињује се с пресветлим зрацима Премудрости, достижући стање највишег просветљења (Бичков, 2012: 75).¹⁰

За нашу тему није без значаја податак да је први превод Дионисија *Ареопагита* с грчког на словенски језик начинио монах Исаија у 14. веку. У историји српске филологије и теологије овај догађај сматра се двоструко значајним: с једне стране, он је сведочио о „зрелости“ српске средине за рецепцију теоријске литературе, а затим и отворио могућности за даљи развој теолошке и филозофске мисли у Срба (Тахиаос, 1975: 100). Чињеница да је српска средина у рецепцијском смислу била спремна за темељно дело византијског богословља сведочанство је о културној клими епохе и духовним потребама српске и светогорске интелектуалне елите (Шпадијер, 2014: 114). У сваком случају, Исаијин превод Дионисија *Ареопагита* допринео је стварању подстицајне атмосфере у којој се могао развијати теолошки систем прожет филозофским појмовима.¹¹ Тек у другој половини 14. и првој половини 15. века може се говорити о правој рецепцији византијске теологије, и то баш мистично-подвижничке (Бојовић, 2003: 71).

Превођење, читање и тумачење *Ареопагитових* списа подстицали су управо исихасти, захваљујући којима се дело Дионисија *Ареопагита* уградило у темељ српске средњовековне културе и умногоме утицало на формирање тадашњег односа према свету (Milosavljević, 1999: 80). Тим путевима је апофатизам, као религиозно усмерење, могао доћи и до Светог

⁹ За разлику од неоплатоничара, који су сматрали да Бог није несазнатљив сам по себи, већ је за то „крив“ човеков пад, Дионисије *Ареопагит* сматра да чак ни обојени човек није у стању да спозна Бога, јер је богопознање могуће само у оној мери у којој се Бог сам открива човеку (Мајендорф, 2006: 30).

¹⁰ У складу с овим јесте и Дионисијево схватање божанске јерархије: хришћанима се, наиме, Бог открива у духовној јерархији, тј. у својеврсној лествици чинова, нивоа, редова итд. (Бичков 2012: 76).

¹¹ Овим се потврђује да је у српској средњовековној култури исихастичко учење било истински усвојено, а не наметнуто црквеном политиком (Тахиаос, 1975: 101).

Григорија Паламе, великог византијског богослова 14. века:

Надсуштаствена природа Божија не може бити ни изречена речима, ни обухваћена мишљу или зрењем, будући да је удаљена од свих ствари и више него непознатљива и будући да је ношена непостижним силама небеских духова и непознатљива и неизрецива за све и за свагда. Нема имена ни у овом, ни у будућем веку којим би се могла именовати, нити речи коју је нашла душа и изразила језиком. Нема никаквог чулног или натчулног додира, нема образа који би о њој дао било какво познање изузев савршене непознатљивости коју ми исповедамо, одричући све што постоји и може да има име. Њу нико не може да назове суштином или природом у правом смислу речи, уколико заиста тежи истини, која је изнад сваке истине (PG 150, col. 937 A, наведено према: Лоски, 2003: 37).

У књижевности се апофатичке идеје обликују кроз топос неизрецивости, који је заступљен и у делима Данила Другог. Овом приликом осврнућемо се само на примере који се налазе у уводима владарских житија Даниловог зборника (*Животи краљева и архиепископа српских*).¹²

Топос неизрецивости, познат још од антике, у својим историјским основама има психолошко суочавање с емотивним, не-логичким садржајем, који треба изразити рационално и логички – језиком (Плаовић, 2022: 18–19). Овај топос често се јавља уз топос скромности, па не изненађује што су оба општа места код Данила Другог позиционирана баш у уводима житија, јер су уводи и иначе резервисани за тему стварања; у њима аутор често зазива и моли за помоћ у стваралачком чину (Трифунковић, 1976: 13). Међутим, док пише о властитој немогућности да се изрази, Данило пише и о неизрецивости Божјих чудеса, о Богу као неприступној светлости и ономе ко је изнад сваког исповедања.

Тако се у уводу *Житија краља Уроша* наводи:

Вазљубљени љубитељи Христа, ево се сада спрема ум слабога самисла худога и смртнога тела мога, и хоће да принесе достојне похвале онима који су Христа заволели. Али не знам како или где да нађем реч... Зато и ја молим најмилосрдније Твоје човекољубље да ми се да реч за отварање уста мојих, дарована ми Твојим светим и животворним Духом. Јер утврђиван и уразумљен Његовом свеподатљивом благодаћу, моћи ћу, ја грешни и јадни слуга Твој, усказати и нека дела, и множину Твојих неисказаних чудеса, а уз то достојним речима похвалити ове Твоје слуге и господу моју. Јер ево,

¹² Изван оквира нашег истраживања остају примери апофатизма који се јављају у осталим житијима Даниловог зборника, као и у владарским житијима.

Владико Христе, испуњаван благодаћу неисцрпнога дара Твоје благодати, и узимајући од неисцрпнога и медоточнога и непресушивога извора Твојих божанских речи, треба ми Твоја милостива посета, да се утврди мој ум, и да буде непоколебим демонским искушењима.¹³ (Данило Други, 1988: 46).

Припремајући се да говори о страдањима краља Драгутина, Данило се налази пред истим изазовом:

Шта да кажем, о љубимци, ја смирени Данило или шта прво да кажем? Одакле да почнем толике трудове и страдања овога благочастивога мужа, неисказане подвиге и бдења и ноћна стојања, непресушне изворе суза његових? Ко ће наћи таквога, који ће вам по имену изложити неисказана његова чуда, милостиње ништима, утехе малодушнима... (Данило Други, 1988: 62).

Сличне формулације налазимо и у уводу *Житија краљице Јелене*:

Божаствени пут је жесток и оштар, и има тесне и пуне страдања путеве. Они који од овога света желе неизречених и непостижимих дарова у небесном пребивању, морају прво оставити овај свет и оно што је у свету, и преочишћеном душом боголепно подвизавати се ка вишњем животу... Јер он је једини Бог богова и Господ над господарима, створитељ свега видљивога и невидљивога створења, неприступна светлост и живот свега, који је утврдио небеса мудрошћу и основао земљу на ничем... Велика је и неисповедима тајна дивних чудеса Тебе бога нашега“ (Данило Други, 1988: 79).

И у уводу *Житија краља Милутина* варирају се апофатички мотиви уз топос неизрецивости:

Слава Ти, бесконечно и неописано име Христе, и опет ћу ја недостојан рећи: Слава Ти, једини Боже наш, који си над свима и свега, слава Ти!... Шта ли ћу рећи, или шта да проговорим? Којим ли начином да исповедим Онога који је изнад сваког исповедања? (Данило Други, 1988: 109).

У уводним деловима житија Данило Други не открива само основну идеју, већ и атмосферу читавог дела, сугеришући битан мисаони аспект житија. Конвенционална похвала Богу, карактеристична за овај део житијне схеме, обогаћена је квалификативима који се, између осталог,

¹³ Све наводе подвукла Н. П.

тичу и божанске неприступачности (Јухас–Георгиевска, 1988: 13). На основу анализе речника владарских житија Данила Другог потврђује се да су и на лексичком нивоу присутне алузије на апофатичко религиозно усмерење: Бог је неприступан, неизрецив, бесконачан, неконачан, неописан, итд. (Савић, 2016: 518).

Ако увод схватимо као „нуклеус“ дела, у којем су садржани како идејни, тако и стилско-формални елементи који се касније шире реализују (Јухас-Георгиевска, 1988: 14), апофатизам у уводним ставовима Данилових житија, обликован у топосу неизрецивости, можемо посматрати у контексту стваралачког процеса настанка уметничког дела, као једно од начела по којима се књижевно дело обликује (Париповић Крчмар, 2024).

Који би, у том случају, био смисао апофатичких исказа код Данила Другог? На који начин мисли о несазнатљивости Бога, о немогућности да се он исказе, уводе реципијента у причу о животу главног јунака? Како топос неизрецивости посредује између писца и стварности?

Пре свега, апофатички метод подразумева „одричуће исказе у поступном уздицању од појединачног ка општијем“ (Milosavljević, 1999: 80), што је, рекло би се, у складу с основном идејом Данилових житија. Будући да Данилов циљ није да састави индивидуализоване биографије, већ опише живота који треба да имају улогу „примера“, сам живот тих јунака може се схватити као узор који нешто показује, и који је, отуда, изван индивидуалности (Хафнер, 1991: 134). За Данила Другог битнија је духовна димензија живота владара о којима пише, него биографски подаци из њихових живота (ово важи нарочито за *Житије краљице Јелене*).

Данило Други о Богу говори као о неприступној светлости, о ономе који се не може исказати, истовремено тражећи од Бога тражи да му да реч којом ће похвалити личности о којима пише. Тиме се додатно наглашава комплексна амбиваленција ауторског положаја, која ствара „за човеков ум стресну ситуацију“: с једне стране је мистична вредност светог о којем с пише, а с друге стране – логички уређен систем језика (Плаовић, 2022: 19).

Чини се да се баш у оваквим исказима открива прави смисао апофатике, који није у незнању (агностицизму), већ у знању које се не може исказати. Наиме, свест о томе да се Бог не може спознати не само да није незнање, него је, напротив, *надзнање*, неупоредиво с делимичним знањем. С обзиром на то да је, према апофатичком учењу, Бог суштином

неспознатљив, али је спознатљив у својим енергијама (Лубардић, 2004: 73–74), тек свест о несазнатљивости Бога омогућава духу да се с њим непосредно сједини. Бог се не познаје из далека, већ тек кроз непосредно сједињење с њим (Флоровски, 2009: 247).

Увод житија, према томе, доноси молбу за превладавање немоћи у исказивању божанског, а одговор на ту молбу јесте – сам живот јунака, односно, његово житије. Тако се глас негације, којим се у уводним ставовима интонира атмосфера читавог житија, испоставља као глас афирмације. Спознаја Бога премешта се из владавине разума у област искуства као личног сусрета.¹⁴ Могло би се рећи: „The medium is the message“ (McLuhan, 1964: 1).

Ако овај проблем поставимо у исту раван с другим особеностима Даниловог књижевног стваралаштва (његова исихастичка оријентација, стил његове прозе), могли бисмо закључити да је овај писац илустративан пример парадокса апофатичке теолошке традиције који се огледа у односу између исихазма и стила „плетеније словес“. Исихазам, који се заснива на лишавању речи, уобличава се у стилу који карактерише преобиле речи, док и један и други упућују на исту немогућност: да се Бог позитивно истраже (Плаовић, 2022: 33).

На примеру књижевног стваралаштва Данила Другог јасно се показује како су се одређени поетолошки појмови (у овом случају, апофатизам и топос неизрецивости) форматирани под утицајем историјских, културних и социолошких фактора (исихазам). У том смислу, поетолошки приступ књижевном делу архиепископа Данила Другог заправо пружа добар увид у средњовековно схватање књижевног стварања: средњовековни писац није био (само) уметник, већ пре свега онај који објављује истину. Моћ поруке се понекад крије у немоћи да се она истраже. Тако се неисказиво трансформише у исказиво.

¹⁴ Иако Бог не чини доступним човеку ни своју суштину, ни своју природу, за човека је доступан божански начин постојања. Тај начин постојања јесте начин *личности*, онтолошки омогућен стварањем човека као иконе Божје (Лубардић, 2004: 79). Управо је „начин личности“ оно што је заједничко Богу и човеку, и што омогућава Богу (а захваљујући Божјем дару – и човеку) да се слободно испољи кроз енергије.

Nataša Polovina

АПОФАТИЗМ И ТОПОС НЕИЗРАЧИВОСТИ У КРАЉЕВИХ
САВЕТАРА ДАНИЛА II

Summary

Danilo II is considered a genuine representative of Hesychasm in Serbian medieval literature. Among the numerous elements of the hesychastic tradition recognized in the prose of this writer (Lives of Serbian Kings and Archbishops), the least scholarly attention has been paid to apophatism and the connection of this term with the topos of ineffability. The terms apophatism and the topos of ineffability are used in the work in the context of the principles of building a literary work, focusing on their role in structuring individual hagiography.

Key words: apophatism, topic, hesychasm, introduction to hagiography, theology, Danilo's Codex.

ЛИТЕРАТУРА

- Бек, Х. Г. (1967). *Путеви византијске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Бичков, В. (2012). *Кратка историја византијске естетике*. Београд: Службени гласник.
- Богдановић, Д. (1997). *Студије из српске средњовековне књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Бојовић, Д. (2003). *Свети Јефрем Сирин и српска црквена књижевност*. Ниш: Центар за црквене студије.
- Брија, Ј. (1999). *Речник православне теологије*. Београд: б. и.
- Васић, М. (1928). *Жича и Лазарица*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Данило Други (1988). *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*. Београд: Просвета и Српска књижевна задруга.
- Лухас-Георгиевска, Љ. (1988). Житије краљице Јелене од архиепископа Данила II. *Књижевна историја*, XLI, 3-4, 11–30.
- Калезић, Д. М. (1991). Архиепископ Данило II и питање његова припадања исихазму. У: Ђурић, В. (уред.) (1991). *Архиепископ Данило Други и његово доба*. Београд: Српска академија наука и уметности. 117–130.
- Лоски, В. (2003). *Оглед о мистичком богословљу Источне Цркве*. Манастир Хиландар.

- Лубардић, Б. (2004). Апофатика и катафатика – теолошко тумачење и филозофско објашњење. *Богословље* (2004), 63–114.
- Мајендроф, Ј. (2001). *Византијско богословље*. Београд: Плато.
- Мајендорф, Ј. (2006). *Увод у светоотачко богословље (књига трећа)*. Врњачка Бања: Пролог.
- Младеновић, Ј. (2014). Поетика плача у Даниловом зборнику. *Philologia Mediana*, 6, 6. 167–182.
- Париповић Крчмар, С. (2024). Поетолошки појмовник – термилошко одређење, грађа, функционалност. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 72/1 (у штампи).
- Плаовић, И. (2022). *Реторичко наслеђе српског средњовековља: слова и похвале* (необјављена докторска дисертација) https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/21811/Disertacija_14163.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Савић, Б. (2016). *Речник владарских житија архиепископа Данила II* (према препису Даниловог зборника у Архиву САНУ, 1553. год.) (необјављена докторска дисертација) <https://dais.sanu.ac.rs/bitstream/handle/123456789/5122/Disertacija9425.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Тахиаос, А. Е. (1975). Исихазам у доба кнеза Лазара. У: Ђурић, И, Ђурић, В. (уред.) (1975). *О кнезу Лазару*. Београд – Крушевац: Филозофски факултет, Народни музеј.
- Трифунковић, Ђ. (1976). Проза архиепископа Данила II. *Књижевна историја*, IX, 33. 3–71.
- Тутњевеић, С. (2007). *Поетичка и поетолошка истраживања*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Ћипранић, М. (2017). Архитектонске екфрасе и топос неизрецивости. *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, 45. 37–54.
- Флоровски, Г. (2009). *Византијски аскетски оци и духовници*. Београд: Отачник.
- Хафнер, С. (1991). Данило II као средњовековни историограф. У: Ђурић, В. (уред.) (1991). *Архиепископ Данило Други и његово доба*. Београд: Српска академија наука и уметности. 131–138.
- Хафнер, С. (1974). Топика средњовековне српске историографије као елеменат културне и политичке оријентације. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, XL, 3-4. 167–178.
- Шпадијер, И. (2014). *Светогорска баштина*. Београд: Чигоја штампа.
- Шпадијер, И. (2020). Поетички ставови српских средњовековних писаца. У:

Бојовић, З. (уред.). *Развој поетике српске књижевности. Теорија књижевности код Срба*. Београд: Српска академија наука и уметности. 23–32.

*

Milosavljević, B. (1999). Monaško-asketski spisi u srpskoj srednjovekovnoj filozofiji. *Gledišta*, 1-2. 78–92.

Mulić, M (1975). *Srpski izvori „pletenija sloves“*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH.

Гордана Покрајац*
Филозофски факултет,
Универзитет у Новом Саду

UDK: 821.163.41.09-21"15/16"
DOI: 10.19090/gff.v49i2.2537
orcid.org/[0000-0002-5619-1366](https://orcid.org/0000-0002-5619-1366)
Originalni naučni rad

ТЕМА ЗЛАТНОГ ДОБА У РЕНЕСАНСНОЈ И БАРОКНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ **

У европским књижевним жанровима ренесансе и барока тема сатурналијског односно *златног доба*, била је једна од најзаступљенијих; њена генеза се одвијала почев од митолошких представа, преко обрада у делима грчких и римских песника, потом средњовековних есхатолошких визија, до нововековних књижевних рефлексија у делима европских писаца. У раду ће се настојати размотрити тема *aurea aetas-a* у њеном развојном процесу и преобликовању током књижевних епоха – од антике до барока – укључујући и осврт на присуство у делима два највећа дубровачка аутора ренесансе и барока, Марина Држића и Џива Гундулића.

Кључне речи: *златно доба*, античка митологија, средњи век, ренесансна књижевност, барок

У кругу најчешћих античких тема које су обележиле дела европских и дубровачких ренесансних и барокних писаца, истичу се: легенда о повратку „златног века“ (*aurea aetas*); латинско начело *carpe diem*; тема о свемоћи љубави (*amor omnia vincit*) која је утицала на стварање трактата о љубави као филозофске категорије; тема Парнаса; Среће (*Fortune*); лепоте (писани су трактати о лепоти); сна и др. Тема „златног доба“, односно *aurea aetas-a*, има дугу и сложену генезу јер је то време изван историје, чији се простор подудару са визијама рајског Едена, римског Елизијума, Аркадије и Утопије. У оквиру европских књижевних жанрова ренесансе и барока, ова тема је заступљена и у дубровачкој књижевности, а њен развој је текао почев од античких времена.

У митолошким представама *aurea aetas* - „златно доба“ Сатурнове владавине (*Saturnia regna*) - било је утопијско и идеално, а као прво време након постанка света оно није утемељено у временском континууму.

* gordana.pokrajac@ff.uns.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Поетолошки појмови у настави: истраживање појмовног фонда*; руководилац пројекта – проф. др Сања Париповић Крчмар.

Легенда о „златном веку“ може се сагледати као израз поетске имагинације проистекле из најдубљих сфера људске душе, која се потом развила у повест о Сатурновој и Астрејиној владавини невиности и среће. У време „златног века“, када на земљи још није било законâ ни судија, ова кћи богиње законитог поретка, Темиде, сишла је са неба да учи људе шта је правда и кажњава оне који је ремете. Када се окончао „златни век“, потом и „сребрни“, „бронзани“ и „гвоздени“, људи су постали несносни и Астреја их је напустила вративши се на небо (поменуто митолошко тумачење делом одудара од Овидијеве представе о *aurea aetas*-и према коме је човек по сопственом нахођењу поштовао праведност и верност). Приче Грка и Римљана о „златном добу“ и срећном Сатурновом краљевству, надовезују се на Хесиодове приповести у *Пословима и данима* о времену када су људи безбрижно живели; били су вечно млади, земља их је хранила и појила без напорног рада, а смрт им је увек благодетно наступала у сну¹. У каснија времена није нестао одјек сећања на првобитно примитивно друштво које је претходило стварању земљишних поседа, подела, сукоба и свега што више неће ни по чему личити на златни век. Платон благостање и срећу златног доба види како у материјалном, тако и у интелектуалном смислу; људи нису проводили време разговарајући само међусобно него и са животињама које су им биле пријатељи, а не извор хране, будући да месо нису јели.

Римски аутори – у првом реду Хорације, Овидије, Вергилије и Сенека - пружили су главни подстицај успостављању визије „вијека од злата“, употпуњене и обogaћене значајним новинама код европских и дубровачких ренесансних и барокних песника. Квинт Хорације Флак је сматрао срећним и блаженим људе који су живели далеко од послова, попут „првих смртника“; у XVI еподи² алудира на „златни век“, говорећи о богатим острвима и „блаженим пољима“ као местима на која се (у несигурна римска времена, непосредно након грађанских ратова) може побећи од узнемирујуће свакодневице. Хорације тако минули „златни век“ поставља као антипод

¹ Пре појаве Зевса Олимпијског, за владавине Крона, људска племена живела су далеко од зала и тешкоћа, а није било ни болести које доносе погубну смрт: „Поколење златно створења смртних најпре/ Бесмртни створише божи што Олимпу настањују дворе/. Под Кроном гледаху светлост, док небом владаше он:/ Попут богова живљаху они, безбрижно имајућ' срце./ Далеко од напора, жалости сваке, кукавна старост/ Није дирала никог', ноге и руке вечно им младе./ У обиљу сваком бејаху они, изван невоља свих./ Иђаху у смрт к'о да су свладани сном“, види у: Хесиод, *Послови и дани*, прев. Марко Вишић, Београд, 2006, 8–9.

² *The epodes, satires, and epistles of Horace*, translated by Rev. Francis Howes, London, 1845, 21–23.

савремености опседнутој прагматизмом и плутократским вредностима, насупротив духовним благодетима, складу и једноставности живљења. Овакве рефлексije ће наћи примену нарочито у делима ренесансних песника и мислилаца, јер је хвалоспев – „Враћа се Сатурново краљевство“ (*redeunt saturnia regna*) – оживљен у *Орфеју* и *Станцама* Анђела Полицијана: „Садржај тога идеала је златни вијек и ладањски живот, са читавом свитом из митологије: нимфе, пастири, фауни, сатири, дријаде, небеска и пољска божанства, у љествици која иде од најчистијег и најделикатнијег до најласцивнијег и најраспуштенијег“³.

Стихови Публија Овидија Насона о „златном добу“ у *Метаморфозама*⁴, сведочанство су да је и за њега ово „прво време“, односно када су људи живели лишени приватне својине, закона, казни, претензије за туђим обалама, а хранили су се дивљим плодовима у земљи којом су текле реке млека и нектара. У првом певању *Метаморфоза* песник сатурналијско доба види као владавину правде, а традиција његовог тумачења присутна је како у поезији, тако и у филозофији – питагорејској, платонистичкој и стоичкој. Стоичар Луције Анеј Сенека кроз своју верзију сатурналијског периода среће, у *Писмима Луцилију*⁵, антиципира Русоово виђење благодети и предности примитивног времена - у непосредном контакту са природом - насупротив оковима културног прогреса и цивилизације, који су потиснули хуманост у људима. Иако људи златног века нису поседовали ерудитско образовање својствено каснијим генерацијама, били су духом супериорни. Сенека имплицитно наговештава долазак новог *aurea aetas-a* у виду стоичке образованости његовог времена, а значајно је да ће она потом извршити утицај и на хришћански аскетизам у средњем веку. Римљанин Квинт Еније у *Аналима*⁶ изједначаје Крона са Сатурном, италским божанством, чиме златно доба постаје важан моменат италске повести на коју Латини са поносом гледају. Изворни митолошки лик Сатурнов уједно је утицао и на

³ F. De Sanctis, *Povijest talijanske književnosti*, Zagreb, 1955, 278. – Издвајајући Полицијановог *Орфеја* као идеал препорода, Де Санктис описује једно од његових извођења које је пред гледаоце „вратило“ времена Атине и Рима: „Какав занос, кад је Вассио Ugolini, одјевен као Орфеј, с гитаром у руци, силазио низбрдо, пјевајући величанственим латинским стиховима похвалу кардиналу! *Redeunt saturnia regna* (Враћа се Сатурново краљевство)“, Исто, 273.

⁴ P. Ovidije Nason, *Metamorfoze*, prev. Тома Марећ, Beograd, 1991.

⁵ Л. Анеј Сенека, *Писма пријатељу*, прев. Албин Вилхар, Нови Сад, 1987, 370–384.

⁶ *Ennius' Annals – Poetry and History*, edited by Cynthia Damon, Joseph, Farrell, Cambridge, 2020, 67, 85–86.

иконографске представе⁷.

У другој књизи *Георгика*⁸ Публије Вергилије Марон слика време када је земља сама од себе давала све што је људима било потребно, па је није требало ни обрађивати. У *Енеиди*⁹ се такође помињу *aurea saecula* („наступиће векови благи“), а аутор епа већ у првом певању поздравља Августа као обновитеља „златног века“ у Лацију. Став о Сатурну који је први дошао на Олимп али га је са престола збацио Јупитер, песник излаже у осмом певању поменутог епа. У својој *IV Еклоги* Вергилије најављује долазак владавине Сатурнове и новог нараштаја на небесима. Оно што ће оставити нарочитог трага у потоњој поезији ренесансе и барока, везано је за аркадијску чежњу за миром и благостањем у поменутој еклоги, као есхатолошку наду у повратак златног века. *Еклоге* одражавају атмосферу Аркадије – земље пастира и пастирица, љубави и поезије – коју ће европска књижевност прихватити управо преко Вергилија у чијој се латинској Аркадији божанства старог века и Римљани песниковог доба сусрећу на начин на који се и митска повест преплиће са римском стварношћу, што није случај у хеленистичкој поезији. „Сан о златном веку стар је колико и човеково промишљање о току света, без обзира да ли потиче од осећаја збуњености, у ком случају се памти као рај са почетка времена или оличава идеале одређених човекових тежњи пројектованих на крај историје. Но, никад пре Вергилија, ни у грчкој, а ни у римској књижевности, ова утопија није била тако блиско испреплетена са историјском стварношћу, као у

⁷ Призоре *златног доба* сликали су и ренесансни мајстори, попут Лукаса Кранаха Старијег (*Златно доба*, у Старој пинакотеци у Минхену, око 1530) и Паола Фјаминга (*Љубав у Златно доба*, у Музеју историје уметности у Бечу, 1585). - У барокном времену, на почетку XVII столећа приказује га Чезаре Рипа у *Иконологији*. Рипа Сатурна приказује и описује као старог, ружног и прљавог, главе омотане, у бедној одећи, као што му је и телесна грађа јадна и убога и изазива самилост; у десној руци му је срп, а у левој – сходно митолошком предлошку – мало дете које се спрема прогутати разјапљених чељусти, види у: Cesare Ripa, *Ikonologija*, prev. Branko Jozić, Split, 2000, 208.

⁸ П. Вергилије Марон, *Песме о земљорадњи (Георгика)*, у књ. *Римска лирика*, прев. Младен С. Атанасијевић, Београд, 1966, 184–187.

⁹ P. Vergilije Maron, *Eneida*, prev. Marjanca Pakiž, Beograd, 2014, 64. – Ерудита касне антике, Макробије, у своме дијалогу *Сатурналије* (насталом по узору на Платонову *Гозбу*), открива симболични смисао у стиховима *Енеиде* изложен у духу хришћанске егзегезе, док је сâм Вергилије, у складу са средњовековним идеалом ствараоца, и песник и филозоф и теолог који у алегоријама открива скривене смислове Васељене, види у: G. G. Majorov, *Formiranje srednjovekovne filozofije – Latinska patristika*, Beograd, 1982.

Енеиди, или пак у *Еклогама*¹⁰.

*Четврта еклога*¹¹ антиципира християнизовано тумачење теме Сатурнове владавине, преко „божанског дечака“ који ће вратити свету „велики низ векова“ мира, благостања и среће; преображењем топоса „златног доба“ у овој еклоги створено је драгоцену полазиште за каснија песничка промишљања. „Божански дечак“ је у средњовековним егзегезама (о чему сведоче Лактанције Фирмијан и Аурелије Аугустин¹²) сведочанство да континуитет са антиком није био прекинут – преобликован је у Христа, израстајући тако у есхатолошки лик. Истовремено, мит о „златном“ веку на који апотеоза у *Четвртој еклоги* сугерише достиже ранг енкомпијастичког топоса у славу долазећег Христа¹³. Вергилијеви стихови су пружили богато полазиште каснијим средњовековним тумачењима јер су постепено бивали инфилтрирани у хришћанску мисао, подстичући тако нове духовне изазове. Пример пружа порука приче о „златном добу“ имплицитно уткана у говор Еузебија Цезарејског упућеног његовом пријатељу, римском цару Константину Великом (*Ad sanctorum coetum*¹⁴). У Вергилијевој песми Константин сагледава долазак хришћанства као рехабилитовање и повратак Сатурнове владавине; сходно томе, постоји могућност да се са овим „константиновским говором“ родила средњовековна представа Вергилија као весника хришћанства (крајем средњег века њен је одјек присутан и у

¹⁰ Б. Снел, *Аркадија: Откриће духовног крајолика*, у: *Откривање духа у грчкој филозофији и књижевности*, Београд, 2014, 339.

¹¹ P. Vergilije Maron, *Ekloge*, прев. Тома Марећ, Београд, 2004, 30–33.

¹² Поводом тумачења поменуте еклоге, „неки су кршћански богословци (на пр. св. Аугустин и Лактанције) држали, да је Вергилиа сам Бог надахнуо, те спјевао ово пророштво о Исусу Христу!“, види у: Т. Марећ, *Publije Vergilije Maron – Ekloge*, Београд, 2004, 30.

¹³ Када је „златни век“ током столећа хришћанства израстао у визију реалне будућности претворио се у својеврсни „милеранизам“, односно предсказивање Апокалипсе, добивши есхатолошки карактер и указујући на коначни исход човекове судбине. Такво схватање је уско везано за веровање у Христов други долазак и коначни крај времена и историје; према профетским предвиђањима Ђоакина да Фјоре, можда ће завладати један „нови владар“ (novus dux), што би се могло повезати са паганским митом о „Сатурновој владавини“ па би сходно томе „нови владар“ заправо био Сатурн, види у: G. Costa, *La leggenda dei secoli d'oro nella letteratura italiana*, Bari, 1972. – Еуђенио Гарен истиче да је крајем XV столећа било могуће код истог аутора наћи обједињене две теме: знамење Антихриста и неизбежну опасност и са друге стране - „златно доба“, види у: E. Garin, *L'Attesa dell'età nuova nella spiritualità della fine del Medioevo*, Convegni del Centro di Studi sulla spiritualità medievale, oct. 1960, Todi, 1962, III, 16–19.

¹⁴ Г. Коста, Нав. дело.

Дантеовој *Комедији*, да би потом уследила хуманистичка идеја препорода „златног века“, истичући есхатолошко очекивање новог доба које ће тек наступити славећи један „изванземаљски“ и „пагански рај“).

Стасала на класичним основама, ренесансна цивилизација након Колумбових открића први пут долази у контакт са примитивним светом налик својеврсном овоземаљском рајском врту; развија се визија прелепе природе са високим планинама, зеленилом, цвећем, воћем и најразличитијим птицама еуфоничних гласова чији је дивни пој и у новембру стварао пролећни штимунг. Многобројни ренесансни аутори обрађиваће ову тему којом ће успоставити спону између антике и свога доба, и отворити пут развојној линији до барокног времена. Поред аутентичних ставова Пика дела Мирандоле¹⁵, Ђорђо Вазари¹⁶ у својим *Животима* даје сведочанство о величанственим „тријумфима“ којима је присуствовао у славу ступања на папски трон Лава X; тиме је симболички представљен долазак „Сатурнове власти“, односно епохе владавине мира. Као на сликама Јакопа да Понтрома (чији је животопис дат у Вазаријевом делу), кола са „првим тријумфом“ су представљала „златно“ доба Сатурна и Јануса, те су на врху стајали Сатурн са соколом и Јанус са два лица и кључевима од капије Мира, најављујући надолazeћу мирнодопску еру. Пјетро Бембо¹⁷ у *Азоланским дијалозима* „Сатурнову владавину“ пореди са златним веком платонске љубави, а у трећој књизи дела Пустуњак излаже теорију „платонске љубави“. Балдазар Кастиљоне¹⁸ у дијалогу *Дворанин* варира тему о златном времену стављајући је у оквире ренесансног неоплатонистичког рафинмана на урбинском двору.

¹⁵ Под утицајем Ђиролама Савонароле, Мирандола у својим полемикама против произвољне предсказивачке астрологије (*Disputationes adversus astrologiam divinatricem*, Bologna, 1496) побија астролошку теорију о вечном враћању на старо. Будући да се открићем Новог света веровало у повратак „Сатурнове владавине“ у окриљу нехришћанских примитивних подручја (прожетих „природном религијом“), Мирандола својим полемикама није спречио да топос енкомијастичког повратка сна о златном веку постане универзална појава у ренесансној Европи. Осврт благодетне „Сатурнове владавине“ читовао се и ступањем на престо напредних владара, чија ће владавина имати далекосежан утицај на европску цивилизацију; пример у Шпанији пружају Колумбове мецене Изабела Кастиљска и Фердинанд Католички, док ће у Италији ступање на трон римског понтифекса Лава X (другорођеног сина Лоренца Величанственог, Ђованија Медичија) већ и самом велелепном свечаношћу у његову част, живописно уприличити визију златног века и просперита.

¹⁶ Đ. Vazari, *Životi slavnih slikara, vajara i arhitekata*, prev. Ivanka Jovičić, Beograd, 1995.

¹⁷ *Gli Asolani di M. Pietro Bembo*, In Vinegia, MDLVIII, 171–229.

¹⁸ B. Castiglione, *Dvoranin*, prev. Frano Čale, Zagreb, 1986, 34–35, 202, 205.

Николо Макијавели¹⁹ У *Владаоцу* види повратак срећне „Сатурнове владавине“ у владавини Медичија, како Лоренцовој у Фиренци, тако и у избору за кардинала његовог сина Ђованија Медичија, будућег понтифекса Лава X - великог мецене и ерудитски образованог ренесансног човека. Ферарски песник Антонио Тебалдео²⁰ обрађује тему златног века у својој латинској поезији управо у време блиставе владавине мецене Изабеле д'Есте. Лодовико Ариосто²¹ читав еп *Бесни Орландо* прожима идејом о златном веку, која у италијанској литератури има континуитет још од Дантеа и позног средњовековља, па до времена у коме ову тему разматра и Торквато Тасо²². Поема *Берач грожђа (Il vendemmiatore, 1532)* Луиђија Тансила пружа допринос уклапања топоса „златног века“ у литературу профаног еротске провенијенције; насупротив Бембовом високоартистичком платонизму, Тансило развија нову слику митског *aurea aetas-a*, где се овога пута носталгично евоцира златно доба Венерине власти.

Афирмативно значење „златном добу“ дали су највећи писци - од Франческа Петрарке и Ђованија Бокача у хуманизму, преко Еразма Ротердамског, до Мишела Монтења и других европских писаца, а оно ће

¹⁹ N. Makijaveli, *Vladalac*, prev. Jugana Stojanović, Beograd, 1989, 88.

²⁰ *Poeti estensi del Rinascimento, con due appendici*, a cura di Silvio Pasquazi, Firenze, 1966, 35.

²¹ Л. Ариосто, *Бијесни Роландо*, прев. Драгиша Станојевић, Београд, 1895.

²² У складу са духовном климом друге половине XVI столећа Тасо свој еп у октавама *Риналдо*, посвећује Орландовом рођаку, паладину Риналду, развијајући традиционални енкомпијастички мотив повратка „Сатурнове владавине“ оличене у владавини урбинског војводе Гвидобалда II дела Ровере, обележеној процватом уметности. У пасторали *Аминта* хор у првом чину велича слободну љубав неодвојиву од хедонистичког концепта о златном веку, лишеног социјалних конвенција, а уз афирмацију потпуне слободе. Иако се у *Ослобођеном Јерусалиму* власт Сатурна сагледава у новом светлу као грех, део седмог певања епа садржи приказ о миленијском сну о благодетима примитивног живота под окриљем природе, у врлини и сиромаштву. Ерминијина пасторална епизода о сигурности оваквог живљења лишеном страха, у коме бистра вода поји а стада оваца пружају храну, кореспондира са *aurea aetas-om*. На самом крају XVI столећа, у једном сонету упућеном Виченцу Гонзаги, Тасо у духу фичиновског неоплатонизма тумачи сатурналијску природу неодвојиву од меланхоличног душевног стања песничког генија. Песник каже како његов универзум испуњавају и Феб и Сатурн, а у величанственом приказу преврата на небесима показује присуство предбарокне реторике у обради ове теме. Легенду о златном веку изложено у астролошком кључу, Тасо убличава у *Створеном свету*, на самом крају ренесансе, пратећи генезу света почев од златног доба Сатурновог, преко сребрног Јупитеровог, до хришћанског и песимизмом обојеног; тиме је и указано на поступну декаденцију коју је древни митски златни век доживео до Тасовог времена, на прагу барока.

прожети лирику дубровачких песника попут Мавра Ветрановића, Савка Бобаљевића, Доминка Златарића, као и драмски опус Марина Држића. Илустративно је присуство теме „златног века“ у једном од пролога Држићеве ерудитне комедије *Дундо Мароје*²³ - у Прологу Негроманта Дугог Носа. Овај актер преко „Индијих Старијех“ евоцира „златно бријеме“ када је владао добри „старац Сатурно“ и када су људи били безлобни, јер међу њима није било подела. Када се благодетно време окончало, „за гвоздје се свак ухити“ и наступе борбе међу људима, што је у складу са Овидијевим тумачењем декаденције и настанка доба жељеза у свету. У сатурналијском ареалу је Негромант нашао „прави живот“, пролећно време лишено студене зиме где „сунце с источи“ сија и звезда Даница „не скрива се како овди међу вама“. Овде разумни, благи и мудри људи уживају, „њих не смета ненавидос, ни лакомос влада, њих очи управ гледају, а срце им се не машкарава, срце носе прид очима да свак види њих добре мисли, и за дугијем мојијем бесјеђењем не доморит вам људи су који се зову људи назбиљ“²⁴.

Комплексно и разноврсно маниристичко и барокно књижевно стваралаштво донело је обиље новина у обради античких тема, омиљених и у претходном раздобљу. За разлику од ренесансне визије *aurea aetas-a*, у бароку се погледи на овај феномен знатно мењају, поготово када се уклапају у хришћански модел контрареформацијске провенијенције. Већ се у ренесанси јављају ставови који уносе другачије нијансе у афирмативно сагледавање „Сатурнове владавине“ као идеалне. Аутори попут Антониа Ферариса Галатеа обнову златног века сагледавају у виду „тријумфа неумерене похлепе у свету“²⁵. Фирентински писац Папи Тебалди започиње своје разматрање о овој теми испрва на традиционалан начин истичући позитивне стране најстаријег митског доба; била су то угодна и добра времена, а људи су се рађали како би срећно живели што је потпуно супротно нашем добу, констатује аутор. На ово ће се надовезати Бернардино ди Ђордано бритком опаском како он уопште не верује у легенду о златном веку²⁶.

Ђордано Бруно у расправи *Вечера на Пенелници*²⁷ покреће нова

²³ Комедија *Дундо Мароје* обрађује се у српском средњошколском наставном плану и програму за прву годину гимназија и стручних школа.

²⁴ М. Držić, *Dundo Maroje*, priр. Petar Kolendić, Beograd, 1960, 201–21.

²⁵ Г. Коста, Нав. дело, 111.

²⁶ Исто.

²⁷ G. Bruno, *Cena de le ceneri*, 1548.

питања везана за тематику златног века и „Сатурнову владавину“, истичући сопствене критичке ставове према оновременим географским открићима у којима запажа корене нових зала. Овај „дијалог у дијалогу“, вођен на Пепелницу 14. фебруара 1548. године у кући племића Фулка Гревила, открива Брунову мисао о томе да ће нова постигнућа, инструменти и вештине допринети тиранији и међусобном убијању. Ауторови ставови засновани су на основама коперниканског система, а његова одбрана Коперника прелази у дезинтеграцију хијерархијског устројства васељене, као и истицање идеје о константном кретању небеских тела и релативности њиховог положаја. Три деценије касније Бруно развија своју есхатолошку концепцију о златном веку у делу *Изгнање победничке звери*²⁸ сагледавајући ретроспективно варијанте овога мита; преко „тријумфујуће звери“ аутор алудира на изгон манâ са неба, будући да звер која влада угрожава божанско на небесима. Међу алегориским ликовима: Мудрости, Часте, Труда и других, издваја се Доколица која, насупрот Труду, зазива златни век лишен рада и полемише са њеном помоћницом, Чашћу. Ипак, Доколица ће бити потиснута када на њено место ступи моћни Јупитер преко кога аутор изражава сопствене погледе, говорећи афирмативно о људима који су се уз помоћ интелекта и образовања издигли над животињама и почели испитивати природне законе. Овакво глорификовање човекових активности – насупрот резигнацији и духовној лењости – заузело је примат у односу на некадашњи златни век. За Бруна је Сатурново доба једна од почетних, односно примитивна фаза у развоју цивилизације, а уз прихватање неумитности судбине, антиаскетизма, добрих закона и новог модела друштва заснованог на раду, човечанство природним током напредује кроз време.

„Све што је створено као цивилизација и култура, остварено је стваралачком борбом човјека и представља резултат успјешне побједе свијетла над мраком, науке над незнањем. И само то људско стваралаштво, људски рад, омогућит ће човјечанству бољу будућност. „Златно доба“ људске повијести не лежи у прошлости повијести човјечанства него у будућности. Та позитивна мисао представља такођер одраз ренесансног прогресивног оптимизма, Бруновог оптимизма, који и у његову етику уноси нови херојски животни принцип“²⁹. Размишљања Ђордана Бруна о златном добу подстакнута су сагледавањем историје као поступног грађења и

²⁸ G. Bruno, *Spaccio de la bestia trionfante*, 1584.

²⁹ V. Filipović, *Giordano Bruno – klasični filozof renesanse*, u knj. *Filozofija renesanse*, Zagreb, 1982, 113.

обогативања *humanitas*, при чему он укључује опозитне појмове „дивљаштва“ (*feritas*) и „божанствености“ (*divinitas*) као кључне категорије у његовом дефинисању. Овакво виђење по коме човек стреми *divinitas*-у (примећујемо одјек Мирандолиног обраћања Бога Адаму из *Говора о достојанству човеку*³⁰) значајна је етапа развојне идеје о прогресу, која има своје корене у миту о „Сатурновој владавини“. Ипак, Бруно замењује традиционално есхатолошко тумачење људске повести вером у неограничени универзум, одбацујући тако легенду о првобитном савршенству и повратку на старо. Сатурн је доживео потпуни преображај у Бруновом делу, уклопивши се - у складу са његовим „натуралистичким пантеизмом“ - у визију јединства универзума као тоталног бескраја и вечности материје.

Уколико се Бруно надовезује на Торквата Тасо не би ли довео у питање испразност идеје о златном веку зарад благодети препорађајућег рада, утолико Ђамбатиста Гварини настоји на нов начин, у духу контрареформације интерполирати мит о златном добу у своје дело *Верни пастор* (*Pastor fido*, 1589). Завршетак пролога ове пасторалне драме прожет је стиховима са призвуком носталгије за хармоничном „Сатурновом владавином“. Песник је уједно стихове повезао и са атмосфером Санацарове *Аркадије*, апострофирајући мајку земљу чији је син препознао дух аркадијски. Одјек златног века у Лацију везан је испрва за Сатурново налажење уточишта у Аркадији, коју је после извесног времена напустио; али његова владавина је заувек сачувала своја традиционална својства – спокојство, слободу и све благодети под окриљем природе. Још је Торквато Тасо у своме *Аминти* концепцијом о златном добу исказао повратак потпуној слободи од свих конвенција и социјалних стега, у име неспутане љубави; тиме јој је дао оне етичко-религиозне обресе какве налазимо код Дантеа и великог броја средњовековних, а касније и ренесансних песника. Процес интернационализације овакве Тасове замисли са Гваринијем улази у

³⁰ Кроз обраћање Господа Адаму аутор покреће питање „слободне воље“ (*libero arbitrio*) коју је Бог дао човеку, не би ли га позвао на одговорност за сопствена дела и дао му слободу расуђивања. Избор који је човеку дат – да својим рукама гради „олтар славе“ или „окове казне“, последица је повољног Адамовог положаја у свету у који га је Бог поставио, поштујући његов дигнитет (у средиште света га је поставио, да види све што је у свету; није га начинио ни смртним ни бесмртним, него да сâм просуди хоће ли се издићи у бића слична божанским, или ће дозволити себи пад у животињство), види у: P. dela Mirandola, *Govor o dostojanstvu čovekovu*, prev. Ljubomir Tadić, Beograd, 1994, 31–33.

кризу³¹. Ђамбатиста Гварини представља „Сатурнову власт“ као савршену заједницу људи и богова, што је одјек платонистичког учења Марсилија Фичина; благодетни златни век омогућавао је људским душама да се без икаквих препрека уздигну до самог Бога. О томе сведочи песма хора у IV чину поменуте Гваринијеве драме – људска душа се у окриљу златног века контемплацијама прочишћује и повезује са својим небеским коренима. Овакав ауторов поглед показује колико смо далеко од Тасове побуне против ригидних правила друштвеног живота, у име слободног живљења.

Ђамбатиста Гварини жели повратити примат хришћанском моралу, који ће бити заснован на хедонистичким принципима; у духу католичке идеологије ће се развити полемика против људске охолости, највећег греха и у Дантеовом средњовековном систему. Гварини у својој пасторалној драми разликује две врсте части: једна је позитивна и испуњава човека врлином, а друга је негативна јер у њему подстиче амбициозност и охолост, против чега се песник бори. Дубоко је свестан важности сопствене мисије у новој противреформацијској клими; заокупљен је моралистичким начелима која ће подстаћи победу католичке реакције и свега природно доброг што ће, преко визије златног доба, имати далекосежан утицај на европску културу. Тако је у циљу представљања слике пасторалног друштва из златног века, Гварини написао *Кратак преглед трагикомичне поезије (Compendio della poesia tragicomica, 1601)*. Он каже да треба имати у виду како ови добри пастири из античких времена нису били јако удаљени од данашњих грађана (са свим девијацијама које прате њихово понашање), јер су имали својства заједничка људима уопште – неки су бољи, неки гори. Оваква слика примитивног света укида дихотомију град-село, с обзиром на свима заједничка својства, да су високи, ниски, сиромашни, богати и сл³².

Ђамбатиста Марино у оквиру моралистичких песама - у сонету *Против проналазача злата (Contro i trovatori dell'oro³³)* - прави кончето о срећној владавини Сатурновој изједначеној са богатством, што отворено упућује на став да је откриће злата гурнуло човечанство у амбис недаћа и катастрофа. У канцони *Злато (L'oro)* песник прижељкује стање невиности и чистоте првих људи који стреме ка хришћанским идеалима понизности и сиромаштва, у складу са тридентским постулатима католичке вере. За

³¹ Г. Коста, Нав. дело, 116.

³² G. Guarini, *Il Pastor fido e il Compendio della poesia tragicomica*, a cura di Gioachino Brognoligo, Bari, 1914, 268.

³³ A. Borzelli, *Il cavalier Giovan Battista Marino (1569–1625)*, Napoli, 1906, 361–362.

Марина повратак златног века представља и просперитетну владавину одређеног владара, па ће у сонету поводом смрти ферарског војводе Алфонса II Естеа сугерисати такву једну успешну владавину; песник се поиграва антитетичким спрегама у Тасовом стилу, „гвожђе – злато“, алудирајући на име Фераре (*ferro-ого/ Ferrara*). У *Светим беседама (Dicerie sacre)*³⁴ с почетка XVII столећа, Марино даје варијанту мита са обележјима религиозног препорода заснованог како на астролошким и кабалистичким, тако и учењима на основама мистике бројева. Сатурн је у том смислу означен као контемплативна врлина заснована на фичиновској концепцији златног века, какву сусрећемо и код Гваринија. Кроз визију златног доба песник провлачи један егзистенцијални мотив – то је било време које је претходило човековом паду услед првог греха, када су сви били вечно млади и лишени страха од смрти.

На почетку епа *Адонис (Adone, 1623)* Марино у поглављу *La Fortuna – Alegoria*³⁵ идентификује златни век са Аркадијом, а сâм протагониста кличе једноставности пасторалног живота, као одјека митског *aurea aetas-a*. Песник потцртава одсуство друштвених неједнакости као део традиционалне визије „Сатурнове владавине“ у литератури. Легенда о златном веку не служи Марину само као средство за исказивање носталгије за блаженим временима - лишеним шкртости, сваковрсних загрижености и страха од смрти – него је и симбол слободног сензуалног живљења, што је пандан владавини богиње Венере. У *Адонису* се да приметити и есхатолошка усмереност мита о златном веку, а пример пружа помињање великог мецене, урбинског војводе чије су владавина и потпора уметницима представљале својеврсну обнову златног века; хералдички симбол храста по коме се препознаје породица Дела Ровере, представљен је на фонтани бога Аполона, чиме се њихово меценатство још јаче потцртава.

Есхатолошко виђење златног века које је у интелектуалном наслеђу Италије, почевши од Дантеа, имало вишевековну традицију досегнуло је висок ступањ у делу Томаза Кампанеле. Он у једном сонету³⁶ предвиђа крај света, Последњи суд и повратак „Сатурнове владавине“, изједначујући га са надолазећом политичко-религиозном обновом. Везу са златним веком Кампанела истиче и у утопијском *Граду Сунца (F. Thomae Campanellae,*

³⁴ G. Marino, *Dicerie sacre e Le strage de gl'innocenti*, a cura di Giovanni Pozzi, Torino, 1960.

³⁵ *L'Adone di Giovanbattista Marino*, a cura di Giovanni Pozzi, Milano, 1988, 1.

³⁶ *Tutte le opere di Tommaso Campanella*, a cura di L. Firpo, I, Milano, 1954, 122.

Appendix Politicae Civitas Solis Idea Republicae Philosophicae, 1623); али ова филозофска република се ипак не подудара са њим. Заснована је на концепцији комунизма, а свеукупна егзистенција у оквиру ње није егалитаристичка него је строго хијерархијски организована, чега нема у златном веку; оно што асоцира на њега јесте, на пример одуство неправде и социјалних сукоба. У таквој политичкој утопији све се уклапа у универзални божански план, а аутор профетски најављује коначно измирење коме свет тежи не би ли победио зло које још увек доминира; да би се то постигло, људи морају бити у спрези не само међусобно него и са свеколиком природом, а управо је живот у складу са природом један од одјека сатурналијског времена. „Град Сунца отворен је за све, и Кампанела позива све народе света да заједнички раде на свему ономе што служи материјалном, духовном и моралном развоју људи, како би „поново отпочело златно доба“³⁷.

У патриотској песми посвећеној Италијанима (који желе у складу са традицијом певати у хеленском маниру) Кампанела евоцира древну италску славу из времена Јануса и Сатурна; ову славу он повезује и са ликом Куманске Сибиле која по традицији и најављује повратак „Сатурнове владавине“³⁸. Исто навештава Сибила из Куме и у Вергилијевој IV еклоги, а преко ове еклоге Кампанела Сибилино надахнуће и њена предвиђања доводи у везу са повратком златног века. У трактату *О чувству ствари и магији* (*Del senso delle cose e della magia*, 1604), Сатурн се повезује са меланхоличним темпераментом и црном крви³⁹, што је одјек неоплатонистичког тумачења Марсилиа Фичина у његовој књизи о небеском животу на коју се Кампанела позива⁴⁰. Мит о примитивном златном веку аутор у *Теологији*⁴¹ доводи у везу

³⁷ P. Lafarž, *Grad Sunca*, u knj. T. Kampanela, *Grad Sunca*, prev. Darinka Grabovac, Beograd, 2001, 177.

³⁸ Г. Коста, Нав. дело, 130.

³⁹ Реч је о меланхоличном расположењу проистеклом из претеране количине црне жучи из јетре и крви. У XVII столећу овој теми је посветио расправу Роберт Бартон у *Анатомији меланхолије* (*The Anatomy of Melancholy*, 1621), који сматра да од душевних стања потичу и телесна обољења човекова, види у: R. Burton, *The Anatomy of Melancholy*, London-New York, 1964, II, 103. Од антике до барока владало је мишљење да се дубока сета доводи у везу са „црном жучи“ и теоријом о четири нарави: меланхоличној - Сатурновој, флегматичној - Месечевој, сангвиничној - Јупитеровој али и Венериној, и колеричној - Марсовој, види у: R. Kilbansky, E. Panofsky, Fr. Saxi, *Saturn and Melancholy. Studies in the History of Natural Philosophy*, London, 1964.

⁴⁰ T. Campanella, *Del senso delle cose e della magia*, a cura di Antonio Bruers, Bari, 1925, 193.

и са Библијом, истичући да је то време пре прародитељског греха Адамовог. Изгон из Едена уништио је савршену синтезу душе и тела која је до тада постојала јер су сви људи живели у врлини. Такав златни век прижељкују и песници, али га још нису угледали. По узору на Вергилијеву најаву доласка Христовог у IV еклоги, за време Августовог принципата, Кампанела у својој еклоги⁴² у славу рођења француског дофена (будућег Луја XIV) зазива калабријске Музе да га надахну као што су Вергилија задахнуле божанском снагом, јер ће владавина овог француског краља заиста значити повратак златног века и благостања. Посебан значај дофенове владавине аутор види у настојању да се човечанство уједини под окриљем јединствене католичке вере. Томазо Кампанела је инспирисан пророчанствима о доласку „Сатурнове владавине“ неодвојивим од средњовековних погледа у развојној линији од Дантеа, преко Петрарке, Кола ди Риенце и потоњих писаца хуманизма и ренесансе. Новина Кампанелиног виђења златног века јесте уска везаност за идеју друштвеног преврата и особене ауторове политичке погледе.

Насупрот Кампанели, тридесетих година XVII столећа пише Секондо Ланчелоти о „данашњем добу“, које није горе нити несрећније од прошлости. Он слави „Сатурнову владавину“ као доба среће, када су сви живели у јединству у време краља Миде, а свет је био боље место за живот јер је заправо био пагански одраз библијског Едена (овакву тезу подржава и Данте у средњем веку). Ланчелоти је монах који налази аналогију између класичног мита и Светог Писма, где се настојало да сви људи живе скупа у миру; иако је Адам пореметио овај божански ред прекршивши Божју наредбу, људи су се почели организовати у један нови социјални поредак према законима које ће од сада (након човековог пада) усмеравати цивилизацијски напредак. Писац имплицитно исказује афирмативан став према новом времену и људском раду који ће допринети супериорности садашњости над прошлошћу. Дакле, лишеност хијерархијског устројства златног доба постаје након изгона из Едена зачетак друштвеног поретка и постепеног напредовања. За разлику од Кампанеле, Ланчелоти оптимистички гледа на прогрес и плодове људског рада, супротстављајући модерни свет стерилној доколици митског златног века⁴³. Он сматра да је сатурналијски

⁴¹ T. Campanella, *Il peccato originale, Inediti, Theologicorum liber XVI*, a cura di R. Amerio, Roma, 1960.

⁴² *Tutte le opere di Tommaso Campanella*, 282–283.

⁴³ Г. Коста, Нав. дело, 142.

век „жртвован“ и принет на олтар напретка модерног света.

У XVII столећу језуитски свештеник и писац Сфорца Палавичино у своме трактату *О добром (Del bene, 1644)* тумачи феномен „Сатурнове владавине“ на начин који одудара од традиционалног приступа у кључу хришћанског аскетизма. Он увиђа значај богатства и обиља које пружа вишеструка преимућства, међу којима је уживање у лепотама створених уметничких дела. Аналогно великим уметничким покровитељима – Римљанину Гају Цилнију Мецени и ренесансном кнезу Лоренцу Медичију – Палавичино у економском просперитету види предуслове за много племенитије цивилизацијске манифестације и могућност напретка у стваралаштву. Свестан је да реални живот људи на селу његовог времена у идиличним руралним пределима нема ничег заједничког са благодетима митског златног века. Сеоски амбијент не очарава овога аутора свим оним предностима које су опевали песници, будући да је он у своме трактату распршио легенду о наводној супериорности исконског живота у дивљини над урбаним животом. Овај потоњи је основ благостања и напретка (што је уједно ауторов допринос процесу секуларизације златног века) док је рурални, уз пољопривредне радове, заправо лишен невиности, идиличности и среће својствене златном добу⁴⁴.

„Марино италијанске прозе“⁴⁵, Данијело Бартоли, био је такође ерудитски образован језуитски свештеник, али са другачијом концепцијом златног века која је била у складу са традицијом аскетског тумачења класичног мита. У полемичком делу *Радост у сиромаштву (Povertà contenta, 1650)*, миленијски сан о златном веку заоденут је у изразито хришћанско виђење језуитске провенијенције. Бартолијева спокојна вера у реч која у свему види божански знак усмерава читаоца ка уравнотеженом понашању у животу и упућује га ка величању Бога. Иако је са хришћанског становишта богатство заправо у сиромаштву и скромности, Бартолијево дело на особен начин одражава и дух оновремене барокне раскоши Рима. Контрареформацијски песник Габријело Кјабрера сјај *aurea aetas-a* види у успешним владарским династијама, на пример у владавини Фердинанда I Медичија и Кристине Лоренске у Фиренци, или Ђеновљанског дужда Алесандра Ђустинијанија (опеваног у једној херојској канцони с почетка XVII столећа). Кјабрера, „сав набијен грчким и латинским текстовима и

⁴⁴ *Trattatisti e narratori del Seicento*, a cura di E. Raimondi, Milano-Napoli, 1960, 257.

⁴⁵ F. de Sanktis, *Povijest talijanske književnosti*, Zagreb, 1955, 487.

пјесничким теоријама⁴⁶ у једној песми насталој највероватније 1612. године у славу верског и ратничког реда витезова Св. Стефана, уобличава визију „Сатурнове владавине“ у еротском кључу⁴⁷. Аутор не тежи да својој замисли сатурналијског времена додели филозофско-религиозне конотације, јер из визуре дворанина настоји „медицејску легенду“ представити као повратак златног века. У поеми посвећеној Мафеу Барберинију, будућем папи Урбану VIII, под насловом *Златни век (Il secolo d'oro, 1619)* песник даје визију Сатурновог времена уобличену уз овидијевске реминисценције из *Метаморфоза* и Ронсарове поезије⁴⁸. Приметан је носталгичан призив за прохујалим, идеалним временима Сатурнове власти када се у примитивном амбијенту ведре настројености огледао човек хармоничан и усклађен живот под окриљем природе.

Кјабрерин утицај очитује се у делу Фулвија Тестија⁴⁹ будући да је и он писао моралистичке оде по узору на Пиндара. Тести је сатурналијско време једним делом идентификовао са владавином Венере и тријумфом љубави у сензуалној атмосфери еротизованог амбијента. С друге стране, он „Сатурнову владавину“ види и као препород у уметничком стваралаштву, захваљујући меценатском доприносу папе Урбана VIII чији понтификат прославља у својој лирици (*Poesie Liriche del Conte D. Fulvio Testi, 1678*). Вреди истаћи да новину у приступу великој теми *aurea aetas-a* у бароку представља виђење равенског свештеника Франческа Негрија. Овај аутор у своме делу *Путовање по северу*⁵⁰ објављеном постхумно, у ентузијастичкој очараности новим, тада још увек недовољно познатим скандинавским светом, приказује сатурналијско доба као предео у изолованости ледом окованог севера, што је потпуно нови приступ тумачењу митског златног века лишеног било каквих сензуалних конотација својствених бујним и раскошним медитеранским пејзажима.

Штимунг непатворене и идеализоване природе у чијем се окриљу уочавају вредности сатурналијског века, одражавају и стихови дубровачког барокног епа *Осман*⁵¹. У VIII певању Џиво Гундулић евоцира некадашњи

⁴⁶ Исто, 477.

⁴⁷ Г. Коста, Нав. дело, 145.

⁴⁸ F. Neri, *Il Chiabrera e la Pléiade francese*, Torino, 1920, 160-164.

⁴⁹ G. De Castro, *Fulvio Testi e le corti italiane nella prima metà del XVII secolo*, Milano, 1875, 45.

⁵⁰ *Il viaggio settentrionale di Francesco Negri*, a cura di Carlo Gargioli, Bologna 1883, X-XI.

⁵¹ Еп *Осман* Џива Гундулића обрађује се у српском гимназијском плану и програму.

живот тобожњег потомка деспота Ђурђа Бранковића, старог Љубдрага, у Смедереву и његовој околини пре но што је изгубио дванаест синова и кћер Сунчаницу (коју је Казлар-ага одредио за султанов харем у Цариграду). Некадашњи живот који је Љубдраг водио обиловао је благостањем и спокојем својственим прохујалом митском времену; у пасторално-идиличној атмосфери безбрижног живљења песник предочава некадашњи рурални предео који делом одражава слику сатурналијског века: „у танац се сви хитају,/ сви зачињу слатке пјесни/ и разлике игре играју/ у покоју и у љувезни“⁵². На цветним ливадам аркадијског склада пастири, попут својих античких пандана, уживају надмећући се у складном свирању „дипли“ и „попивању“ угодним гласовима, чиме се дочарава архаична визија балканског ареала ишчезла наступом несигурног времена турских освајања.

Развој једне од централних тема које су обележиле књижевно стваралаштво европских и дубровачких аутора ренесансе и барока, теме *златног доба*, одвијао се почевши од античких писаца преко христијанизованих разматрања у делима средњовековних мислилаца, до двеју нововековних епоха које су донеле новине у тумачењима ове проблематике. Међу водећим античком изворима истичу се обраде у делима Овидија, Вергилија и Хорација, које ће даље бити развијане како у различитим жанровским остварењима, у првом реду италијанских писаца, тако и у два централна дела која су обележила дубровачку књижевност. Марин Држић је у оквиру ерудитне комедије евоцирао сатурналијски век супротставивши га своме несигурном времену, имплицитно откривајући и сопствене друштвено-политичке ставове заоденуте у алегорички говор Негроманта у првом прологу драме. Циво Гундулић ће наслеђе идилично-пасторалне визије античког *aurea aetas-a* интерполирати у стихове барокног епа *Осман*, потврдивши континуитет у трајању ове велике теме чији ће одједи трајати и у потоњим литерарним остварењима након XVII столећа.

Gordana Pokrajac

THEME OF *THE GOLDEN AGE* IN RENAISSANCE AND BAROQUE LITERATURE

Summary

In the European literary genres of the Renaissance and Baroque, the Saturnal theme that is, the Golden Age theme, it was one of the most represented; its genesis took place

⁵² Ц. Гундулић, *Осман*, прир. Мирослав Пантић, Београд, 1967, 124.

starting from mythological performances, through adaptations in the works of Greek and Roman poets, medieval eschatological visions, to modern literary reflections in the works of European writers. In progress this paper we will try to consider the topic of aurea aetas in its development process and transformation during literary eras - from antiquity to the baroque - including a review of the presence in the works of the two greatest of Dubrovnik's Renaissance and Baroque authors, Marin Držić and Dživo Gundulić.

Key words: Aurea aetas, ancient mitology, Middle Ages, Renaissance literature, Baroque

ЛИТЕРАТУРА

- Borzelli, A. (1906). *Il cavalier Giovan Battista Marino (1569-1625)*, Napoli.
- Burton, R. (1964). *The Anatomy of Melancholy*, II, London-New York.
- Vazari, Đ. (1995). *Životi slavnih slikara, vajara i arhitekata*, prev. Ivanka Jovičić, Beograd.
- Vergilije Maron, P. (2004). *Ekloge*, prev. Toma Maretić, Beograd.
- Vergilije Maron, P. (2014). *Eneida*, prev. Marjanca Pakiž, Beograd.
- Garin, E. (1962). *L'Attesa dell'età nuova nella spiritualità della fine del Medioevo*, Convegni del Centro di Studi sulla spiritualità medievale, oct. 1960, III, Todi.
- Gli Asolani di M. Pietro Bembo*, (1558). In Vinegia.
- Guarini, G. (1914). *Il Pastor fido e il Compendio della poesia tragicomica*, a cura di Gioachino Brognoligo, Bari.
- De Castro, G. (1875). *Fulvio Testi e le corti italiane nella prima metà del XVII secolo*, Milano.
- Dela Mirandola, P. (1994). *Govor o dostojanstvu čovekovu*, prev. Ljubomir Tadić, Beograd.
- De Sanctis, F. (1955). *Povijest talijanske književnosti*, Zagreb.
- Držić, M. (1960). *Dundo Maroje*, prir. Petar Kolendić, Beograd.
- Ennius' Annals – Poetry and History*, (2020). Edited by Cynthia Damon, Joseph, Farrell, Cambridge.
- Il viaggio settentrionale di Francesco Negri*, a cura di Carlo Gargioli, Bologna 1883.
- Campanella, T. (1925). *Del senso delle cose e della magia*, a cura di Antonio Bruers, Bari.
- Campanella, T. (1960). *Il peccato originale, Inediti, Theologicorum liber XVI*, a cura di R. Amerio, Roma.
- Castiglione, B. (1986). *Dvoranin*, prev. Frano Čale, Zagreb.
- Kilbansky, R., Panofsky, E., Fr. Saxi, Fr. (1964). *Saturn and Melancholy. Studies*

- in the History of Natural Philosophy*, London.
- Costa, G. (1972). *La leggenda dei secoli d'oro nella letteratura italiana*, Bari.
- L' Adone di Giovanbattista Marino*, (1988). A cura di Giovanni Pozzi, Milano.
- Lafarž, P. (2001). *Grad Sunca*, u knj. T. Kampanela, *Grad Sunca*, prev. Darinka Grabovac, Beograd.
- Majorov, G. G. (1982). *Formiranje srednjovekovne filozofije – Latinska patristika*, Beograd.
- Makijaveli, N. (1989). *Vladalac*, prev. Jugana Stojanović, Beograd.
- Marino, G. (1960). *Dicerie sacre e Le strage de gl'innocenti*, a cura di Giovanni Pozzi, Torino.
- Neri, F. (1920). *Il Chiabrera e la Pléiade francese*, Torino.
- Ovidije Nason, P. (1991). *Metamorfoze*, prev. Toma Maretić, Beograd.
- Poeti estensi del Rinascimento, con due appendici*, (1966). A cura di Silvio Pasquazi, Firenze.
- Ripa, C. (2000). *Ikonologija*, prev. Branko Jozić, Split.
- Trattatisti e narratori del Seicento*, (1960). A cura di E. Raimondi, Milano-Napoli.
- The epodes, satires, and epistles of Horace*, (1845). Translated by Rev. Francis Howes, London.
- Tutte le opere di Tommaso Campanella*, a cura di L. Firpo, I, Milano, 1954.
- Filipović, V. (1982). *Giordano Bruno – klasični filozof renesanse*, u knj. *Filozofija renesanse*, Zagreb.

*

- Ариосто, Л. (1895). *Бијесни Роландо*, прев. Драгиша Станојевић, Београд.
- Вергилије Марон, П. (1966). *Песме о земљорадњи (Георгика)*, у књ. *Римска лирика*, прев. Младен С. Атанасијевић, Београд.
- Гундулић, Џ. (1967). *Осман*, прир. Мирослав Пантић, Београд.
- Сенека, Л. Анеј, (1987). *Писма пријатељу*, прев. Албин Вилхар, Нови Сад.
- Снел, Б. (2014). *Аркадија: откриће духовног крајолика*, у: *Откривање духа у грчкој филозофији и књижевности*, Београд.
- Хесиод, (2006). *Послови и дани*, прев. Марко Вишић, Београд.

Невена Варница*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

UDK: 821.163.41.09-1"15/16"
DOI: 10.19090/gff.v49i2.2538
orcid.org/0000-0001-8588-7349
Originalni naučni rad

Наташа Бановић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

МЕТАФОРА У БАРОКУ И ЈЕДАН ПОГЛЕД НА ИДЕАЛ ЖЕНСКЕ ЛЕПОТЕ**

У овом раду представљени су резултати упоредне анализе изабраних песничких остварења дубровачких ренесансних и барокних песника. Настојале смо да, тумачењем поезије антологијских песама аутора седамнаестог века, укажемо на неке од темељних поетичких начела барокне књижевности и уметности. То је, пре свих, барокна метафора која има посебан статус у поезији наведеног периода. Указано је на хомогеност барокних тема и мотива, као и на међусобне везе и утицаје између књижевне и ликовне уметности. У другом делу рада, дат је осврт на идеал женске лепоте у ренесансној и барокној дубровачкој литератури, који је такође уско везан за питање теорије и праксе метафоре као доминантног песничког начела. Ренесансна жена јесте лепотица која одговара стандардима свог времена. У епоси барока, тај идеал женске лепоте знатно је промењен. У барокној књижевности жена је црнокоса, бледе пути – „тамна као ноћ“. Дубровачки писци су овакве барокне метафоре и друге говорне фигуре користили како би изненадили, задивили и шокирали читаоце.

Кључне речи: барок, ренесанса, дубровачка књижевност, метафора, пролазност, лепота

На путу ка дефинисању барокне теорије уметничког стварања, већ на самом почетку веома је важан сам наслов песничке збирке једног од најбољих дубровачких лиричара 17. века, Цива Бунића – „Пландовања“, јер нам нуди одређену врсту упутства за читање. Захваљујући наслову, можемо јасно препознати неколико поетичких елемената. Лексема „пландовања“ односи

* nevena@ff.uns.ac.rs

** Рад је настао у оквиру краткорочног пројекта „Поетолошки појмови у настави: истраживање појмовног фонда“ (број 142-451-3077/2023-01) одобреном по Јавном конкурсима Покрајинског секретаријата за високо образовање и научноистраживачку делатност за финансирање краткорочних пројеката од интереса за развој научноистраживачке делатности у Аутономној покрајини Војводини у 2023. години.

се на доколицу, па бисмо стога могли да закључимо да се књижевним стваралаштвом бавио у слободно време, будући да су му послови и задужења у Републици били примарни. Ипак, наслов кацонијера требало би пре свега тумачити у односу на положај лирског субјекта. На најопштијем плану, наслов сигнализира позив на одмор и уживање и дистанцирање од свакодневног јасно означава расположење у којем су настајале песме. Атмосфера слободног, неспутаног и безбрижног отвара простор нове стварности, оне која постоји само у духу ствараоца. Барокни текст, као такав, не почива на теорији опонашања, односно на мимезису и не ослања се искључиво на слепо копирање чулно доступног света. Подразумевано, уметност се не може одредити без односа према спољашњој стварности, али полазна тачка у постанку барокног текста јесте идеја. Нова стварност зачета у духу уметника, у контексту барокне концепције стварања књижевног дела, неодвојива је од ингенија, који припада сфери ирационалног и доменима креативног и даровитог. Јасније га можемо дефинисати као специфичну врсту интелектуалне осетљивости која брзо уочава и повезује оно удаљено и по природи ствари неспојиво. Тако, читаоци већ у наслову препознају како свет књижевног дела претпоставља слободан простор песникове маште која за циљ има изналажење скривених веза између далеких и опозитних појава. За њено декодирање неопходан је прималац који мора бити еквивалентан пошиљаоцу. То значи да необично спајање неспојивог читаоце наводи на употребу властитог ингенијума који га води ка новим сазнањима. Ингениозни ум на необичан и изненађујући начин доводи у блиску везу удаљене и опозитне предмете и појаве. Он спаја неспојиво и на тај начин хаос претвара у хармонију. Овде јасно можемо да препознамо барокну мисао скривеног склада. На сличан начин, у Буниневој песми „О прилијепе и примиле“ део женског тела именује се низом нових појмова за означавање тог истог тела. Песма је похвала женским вуснама које, у процесу метафоризације, добијају нова значења. Сликар Арчимболдо, на пример, на свом чувеном портрету „Пролеће“ подражавајући пуполке ружа, ствара усне, док Џиво Бунин у наведеној песми усне апостофира цвећем:

„О прилијепе и примиле

усти драге и румене

љупко ти сте замамиле

у разблуди жељна мене!

Гди је тој драго ваше цвијетје
 убирано и у кому
 узгоји га примаљетје
 свом истоку љувеному?“

(Бунић, 127).

Сусрет сликарског и песничког језика огледа се управо у метафори. „У бароку, дакле, метафора се тумачи као плод духовног процеса, метафоризирање је вођено ингенијем, а сам ингениј припада подручју интелекта. А ингениј ради, продуцира на слику и прилику божанског ума. Тако нпр. за Емануела Тезаура 'Метафора је најингениознији [...] дио људског разума. Заиста најингениознији, јер се ингениозност [...] састоји у повезивању удаљених и одвојених ознака за помишљене предмете, а баш је то задаћа метафоре и ниједне друге фигуре, јер она покреће свијест, а не мање и ријеч, од једног рода другом, изражава један појам помоћу другога, врло различита, налазећи у различитим стварима сличност“ (Фалишевац 1987: 140). У претходним стиховима жељени пољубац лирског субјекта и драге метафорично је опеван. Наиме, усне драге именоване су цвећем, а лирски субјекат пчелом. Симбиотичко делање двају поменутих елемената у реално постојећем свету постаје спона ингениозне игре будући да се њоме успоставља необична веза између природних појава и пољупца. Сходно томе, лирски субјекат постаје пчелом која убира мед са цвета, и у том спајању најзад открива се пољубац. Сензуалност и телесност скривени су под велом сложене барокне метафоре. Дигресивно напомињемо да је „уметник обдарен метафоричном моћи као 'жонглер'. Поређење уметника са жонглером, што је еквивалентно илузионизму, емблематична је слика барокног идеала уметника. Он се игра комадићима стварности, ствара привид испод кога је истина, а инструмент његове игре је метафора спојена са визионарством. Овакав концепт метафоре као резултат даје њену затамњеност, нејасност“ (Грдинић 2019: 371). У стиховима, усне су именоване цвећем. Међутим, то цвеће није било које, већ „убирано и у кому/ узгоји га примаљетје“. То није случајност. Пролеће упућује на то да је реч о младој девојци, а њена медна уста кључ су у коме се открива еротична слика жељеног пољупца. Такође, у поменутој Бунићевој песми, усне драге су, не само цвеће, већ и кољепчица обљубљена, перивој изабрани, полача прибогата и корабља од кораља.

Циво Бунић славио је и опевао своју драгу махом кроз похвалу једног дела њеног тела. То су биле усне, очи, груди или коса. Њена лепота, сензуалност и телесност представљена је кроз само један атрибут. Уживање у љубави, дражима и лепоти драге води нас поновно ка наслову канцонијера. Пландовати, у овом случају, значи препустити се чежњи, заносу и уживању у пољупцима, разблудним играма, додирима и лепоти. Атмосфера је слична оној у „аркадијско-пасторалном свијету у којем је једини проблем љубав и једине сузе због неузвраћене љубави; то је свијет загрљаја, цјелова и разблуде – на пландовању, далеко од крамарских погађања и вјечитих брига у разним вијећима и комисијама државне управе“ (Швелец 1975: 12). Ингениозним, односно слободним повезивањем, иновативним и необичним комбиновањем међусобно далеких појмова и предмета ствара се идеалан услов за постанак барокног текста.

Стихови песме „О сњежане“ представљају похвалу женским грудима, а еротичне тежње лирског субјекта, у складу са основним мотивом певања, вешто су скривене у ингениозној мисли.

Лирски субјекат је, као и у претходном примеру, именован поморцем: ријека, бродити, утопити. Поменути елементи груписани су у првом стиху у коме су апострофиране груди драге, по линији сличности, доведене у везу са реком од млека. Жудња и страсна занесеност осликава се у спајању женског дела тела са поморским појмовима. Далек и наизглед неспојиво постаје блиско и логично захваљујући домишљатом уму. Уколико „сваки период ствара новог човјека“ (Павличић 1979: 32) онда је у бароку идеалан човек ингениозни човек, док је у ренесанси то био универзални човек. „Нови је човјек зато, сматра наш аутор, она комплементарна категорија која, уз стил, чини неки временски одсјек периодом“ (Исто).

У уметности, верујемо, не постоје јасне и оштре временске границе. Не можемо са сигурношћу рећи када се завршава, а када започиње нови правац, стил или епоха. Време које се односи на промене и дешавања у уметности није монолитно. То значи да се у једној сфери уметничког стваралаштва дешавају радикалне промене, раскиди и реакције у односу на претходну, док у другој, пак, постоји континуитет или њихово садејство. Примера је много. Процес постанка уметничког дела у основи је непроменљив и утемељен је кроз однос аутора према стварности, начину на који ствара и публици. Њихова међусобна комуникација и хијерархизација мењала се кроз време. Теорије уметничког стварања никада нису једнозначне, не само у оквиру једног периода, него и на индивидуалном

плану. Уметници у току свог стварлаштва мењају концепције, допуњују их и мешају. Не можемо са сигурношћу закључити и рећи да је једна теорија уметничког стварања боља и тачнија од друге, нити да је стваралачки поступак једног уметника исправнији од другог. Концепције су индивидуалне и неупоредиве у вредносном смислу.

Када је реч о односу према стварности, ренесансно стваралаштво спаја наизглед противне концепције: мимезис и идеју. То, укратко, подразумева опонашање емпиријски спознајног света и стварање према идеји лепог. Већ постојећу стварност, у тежњи ка стварању савршеног и идеалног, потребно је кориговати, али према правилима природе и идеје лепог. То значи да уметник може да створи лик, пејзаж или акт какав у реалном свету не постоји и то постиже селекцијом – свесним одабиром најбољег из природе ствара потпуно нову креацију. „Тај приступ илуструје у ренесанси веома често понављана анегдота о античком грчком сликару Зеуксису који је за сликање Хелене тражио да му доведу шест најлепших девојака како би комбинацијом њихових најлепших делова тела створио савршену лепоту каква не постоји у природи“ (Грдинић 2019: 338). У песми „Латинка, лијепа вил, с великом љубави“ Динка Рањине опевана је идеална лепота драге. Њен физички портрет одговара традицији дубровачких ренесансних петраркиста:

„Грло ње прибило, ко љубав обхити,
 велми је прем мило очима видити.
 Прибистре ње очи свитље се свим виде,
 њег сунце с источи кад з зором изиде.
 Ње коси заисто таке су пригоде,
 да злато причисто свитлостају надходе,
 и велју свим сцијену прид свитом имају
 два лука, ка сјену позорим стварају.“

(Рањина 1996: 84).

Лепота њена била је одраз божанске („у лицу ње види вишњег прилику“), спој племенитости (честита племена од куће велике“) и анђеоског, рајског уреса. Портрет Латинке одавао је песников пун платонистички доживљај идеалне лепоте, а утврђеним сликама, песничким

изразом [...] следио је традицију расположења дубровачких петраркиста“ (Бојовић 1996: 29). Конвенционални садржај и мотиви у песми откривају кључну константу ренесансне поетике. То је класицистички мимезис. Најсажетије речено, класицистички мимезис подразумева стварање новог дела према каквом великом и признатом узору, односно опонашање његових идеја. Тако, ренесансни ствараоци опонашају природу на начин на који су је подражавали њихови узорци из класичне грчке и хеленске књижевности. Подражавати велике узорци из прошлости не значи њихово слепо копирање. Имитација идеје, односно имитација античке идеје лепог подразумева стварање дела опонашањем стварности коју је потребно поправити уколико у њој постоји некакав несклад. Драга је портретисана у складу са петраркистичким наслеђем. Њена идеално представљена лепота заноси лирског субјекта и он пати, док је она немилостива. Обоје су у својим намерама упорни. То су само неке од конвенционалних, а самим тим и жанровски унапред одређених, ситуација, тема и мотива петраркистичког опевања љубавних згода. Упоредимо ли претходно речено са поменутиим Бунићевим песмама можемо закључити да је предмет опевања исти. Заљубљени и опчињени песнички лик тугује због неузвраћене љубави, а драга је доследна у својој окрутности. Ако је тачка њиховог сусрета у предмету опевања шта препознајемо као разлику и карактеристично обележје поетика наведених епоха?

Бунићеве песме започињу метафоричним констатацијама. Метафора бива основом песме и стихови који следе у потпуности су јој подређени. То видимо на примеру песме „Прси има од леда вил моја гиздава“:

„Прси има од леда вил моја гиздава,

А сред ње погледа жива је жерава“

(Бунић 1975: 53).

Уводна песничка слика је извориште свих наредних. Читава песма конструисана је на њеним темељима. У почетној констатацији јасно препознајемо наслеђену метафору петраркистичке поезије. То је у песми и једина тачка сусрета ренесансне и барокне лирике. Међутим, следећи ингениозни, а не рационални мисаони ток песник доводи у везу оно што је у реалном свету само по себи далеко – прси и поглед. Дати појмови, односно атрибути драге, структурирају песму антитезом, а посредством метафоре:

„Љубави, вас твој плам и стријеле тве врзи
кад гориш поглед сам, а ледиш ње прси“.

(Исто).

Међутим, у складу са барокном поетиком долази до неочекиваног и зачуђујућег обрта, па наизглед остварена супротност у последњем стиху бива изневерена. „Демјург (Љубав) у складу с наслеђеним предоцбама има преузети на се Пјесников посао: изабрати друге односе међу стварима; преокрећући језик преокренути збиљски свијет! [...] И ето нових метафора: прси/огањ, поглед/лед“ (Стамаћ 1977: 180). Најзад, „теорија о језику као непозданој и другоразредној замени (репрезентовања) предмета у основи је барокне поетике. То што језик не означава тачно, што је лажљив, није схваћено као недостатак, мана коју треба превазићи, или настојати превазићи (као што се то настојало у рационалистичкој философији језика), већ недостатак који то није ако човек има интелект. Тезауро тачно тако и каже: „не puo mancar lingua a cui non manchi intelletto.“ Сократ није био у праву када се жалио што природа није направила на човековом телу окно кроз које бисмо могли директно сагледати идеје у човековом духу без посредника, и анђели који могу директно да комуницирају означеним радије би користили означитеље у комуникацији, а Тезауро је уверен и да га користе, као што га користе и све уметности, због задовољства које таква комуникација пружа. Задовољство је у необичној и неочекиваној замени предмета знацима која изазивају ефекат зачудности. Ингениозни ум „као Бог ствара од непостојећег постојеће: ингенио од не-бића ствара биће“ (Грдинић 2019: 366). У ренесаној лирици, пак, „сам је садржај сводив на своје рационалне елементе, па га је могуће препричати у прози. Пјесма ренесанснога нашег пјесника одликује се најчешће дискурсом, она приповједа анегдоту“ (Павличић 1946: 71). Наиме, догађаји, ситуације и анегдоте о првом погледу, судбоносном сусрету, о љубави и чежњи издалека, као и детаљи описа песникове госпе су конвенционални. То значи да је репертоар тема и мотива унапред одређен, те правила жанра условљавају књижевни текст. Такође, у делу се мора препознати и наслеђе ауторитета из класичне старине. Барокна дела не следе конвенцију и строга правила и удаљавају се од антике. Тежња ка стварању оригиналног и новог, идеал је барокне лирике. О томе нам на пример сведочи Бунићева песма „Нека друзи хвале и славе“:

„Нека друзи хвале и славе
све госпоје бијело лице,

ја ћу дике тве гиздаве
спијеват, лијепа црничце“

(Исто: 82).

Одабиром да опише лепоту црне жене наш песник дистанцира се од петраркистичког наслеђа у портретисању драге. Уместо златних прама и беле пути, он велича црнокосу жену тамније пути. Овим необичним и неочекиваним мотивом он напушта конвенцију и зачуђује читалачку публику. Већ у иницијалном стиху недвосмислено препознајемо тежњу ка стварању новог и то јасно уочавамо кроз опозицију друзи и ја. Друзи се односи на његове претходнике, чак и савременике који следе традиционални, устаљени и познати инвентарни опис лепоте драге. Употребом првог лица песник истиче своју намеру ка супротном и новом певању, као и властиту свест о оригиналном. Намерно одступање од прошлих узора, од правила и конвенционалних захтева јесте једно од кључних одлика барокне уметности стварања. Првило имитације бива напуштено. Урушавање традиционалног канона опевања женске лепоте огледа се и у песми „Прилијепа Елена, ка би цвијет љепости“:

„Прилијепа Елена, ка би цвијет љепости,
Видећ се сатрена од тешке старости“

(Исто, 129).

Доводећи у напоредни однос међусобно опозитне лексеме – прилијепа и стара – Бунјић постиже жељену напетост, рефлектовану кроз мисао о несталности човековог живота. Антитезом исказана свест о пролазности подразумева и међусобно искључивање категорије времена. У прошлости је лепота, чије је неминовно ишчезавање опевано у садашњости лирског субјекта. Оваквим поступком остварена је стално присутна тенденција барокних стваралаца према узнемирујућој зачудности која собом изазива снажан утисак код читаоца. Опевајући најпре црну, а потом и остарелу жену, Циво Бунјић јасно се удаљава од ренесанских поетских норми. „Због тежње за оригиналношћу, свако дјело као да настоји створити илузију да је баш оно само пронашло и садржај дјела и облик за њ и језичне фигуре којима је садржај обрађен“ (Павличић 1979:41). Поред одсуства лепоте, ефекат зачудности код читаоца Бунјић остварује и променом перспективе лирског субјекта будући да у уводним стиховима заузима

позицију трећег, а потом и првог лица једнине:

„Узе се гледат у оглед тер кличе
 зрцала питати: Рец' ми, мој свјетниче,
 јесам ли ово ја, кажи ми истину,
 с ке згорје сва Троја, с ке Пријам погину,
 с ке тисућу одвеза дријева се с Гречије
 и с које смаче се све царство Азије?“

(Исто: 129).

Барокни уметник, како видимо, уводи нове теме не би ли се дистанцирао од претходне епохе, а оне су зачуђујуће, изненађујуће и шокантне. На пример, сцене улепшавања остарелих жена поетички су топос барокног певања о чему сведочи религиознорефлексивни спев Ивана Цива Гундулића *Сузе сина разметнога*. Тако је у првом певању испеван привидан и реалистичан изглед блуднице: „Бјеше златан прам врх чела/за разблуду распустила;/ насупрот „А стриже с мрца власе/и црвима изе из усти“, „а цапћаше посред лица/здружен тратор и ружица.“ насупрот „Пепео лица погрешпана,/суха, жута и пјегава“, „Од корала усти објави“ насупрот „А мажући раскрвави/усти опрхле, помодрене“, „бијелом руком снијег надходи“ насупрот „а она стара и скорјена/приобрази слику бише,/чим облипи и намасти/блиједе коже сухор тмасти“ (Бојовић 2001: 43). Инвентарно, овај каталог лепоте несумњиво одговара петраркистичком идеалу. Али, та лепота је илузија. Процес њеног разобличења представља својеврстан инцидент у служби постизања ефекта зачудности, а она указује и на барокни поглед на свет – на схватање да је свет варљив баш као и изглед опеване блуднице. На основу поменутих стихова, видимо да је на пијадесталу инвентарних идеала лепоте бледа пут, златна коса, црвене усне.

На основу наведених примера можемо да закључимо да је тачка сусрета барокне и ренесансне љубавне лирике мотивска и тематска блискост. Предмет опевања је исти. У средишту песме је драга, похвала њеној лепоти и младости, заљубљеност која рањава и лечи и слично. Међутим, полазећи од наслеђених петраркистичких елемената, барокни аутор је тежио да познати садржај прикаже на нов и оригиналан начин. То се постизало модификацијом окамењених форми и својеврсном негацијом конвенције. Избор из литературе читаоцима мора бити познат како би се на темељима датог

успешно изградио ефекат зачудности. На пример, у песми „Блажен дан, хип и час у ки ме постави“, Џиво Бунић сигурно претпоставља да читаоци познају традиционални садржај и тако успева да изневери хоризонт њиховог очекивања. Он не следи петраркистичко схватање љубави, те у песми и нема наглашеног емотивног доживљаја лирског субјекта. Љубав и драга не представљају узвишену повезаност са божанским и са надахнућем, већ су само инструмент на основу којег је на нов начин приказана песничка традиција. Обрада познате теме не значи њено понављање, већ напротив, оригинално у бароку почива на новој модификацији познатог. На овакав тип мимезиса указује Хорације у „Писму Пизонима“:

„Па и ти

Боље да из Илијаде прилагодиш нешто за сцену,

Него да износиш ново и још нечувено ти први.

Оригиналом да створиш и познату тему ћеш моћи

Услов је: утрте путе ти мораш да напустиш тада.

Немој од речи до речи да прогониш узор ко веран

Тумач, јер заглавиш тада у ћорсокак идућ за туђом

Главом, па отуд ни маћи, због стида ил'захтева дела“

(Хорације 1972: 82).

Римски мислилац, као и Бунић у обради наслеђених тема и мотива акценат ставља на вештину и знање. То значи да се иновативност огледа у стилским и језичким средствима. Садржај постаје сенка стила. Није примарно шта, већ како нешто рећи. Благосиљањем дана, тренутка и сата у којем се лирски субјекат заљубљује, од драге и љувави уопште, Џиво Бунић заправо ствара илузију и привремено заваарава читаоца. Он га заводи познатим Петраркиним певањем да би узвишено осећање стваралачког надахнућа претворио у духовиту поенту.

Унутар теорије уметничког стварања у бароку издвајају се три кључна поступка, а то су ингенио, акутеца и кончето. Први појам припада сфери ирационалног, док друга два представљају оличење рационалног и у доменима су контроле самог ствараоца. Свето тројство барокне поетике аналогно је реторској тријади *inventio – dispositio – elocutio*. „У класичним реторикама римског периода реч *ingenio* употребљавала се у близини појма

inventio у чврстој вези са појмом prudencia (мудрост, разборитост) и iudicium (рационално суђење, расуђивање). То је био елеменат инвентивности у изналагању аргумената. Али аргументи нађени помоћу домишљатости не вреде ништа ако нису контролисани и обрађени разумом и рационалним суђењем. Аргументи изнађени помоћу домишљатости и обрађивани помоћу разума потом су у сређивани у другој фази која се у класичној реторици звала dispositio. Налажење аргумената и њихово сређивање (inventio и dispositio) основ су класичне реторске теорије. После њих долази elocutio – језичка организација излагања. Ингенио и рационалистички inventio су повезани; ингенио је био хијерархијски подређени елеменат који претходи рационалном мишљењу, знању и вештини“ (Грдинић 2019: 369). Поменути појмови у аналогном су односу и представљају кључ за разумевање и тумачење начела уметничког стварања барокне уметности.

* * *

Ренесансни живот и поглед на свет, у свој својој раскоши и с тежњом за слободом човека и културним напретком, увелико је био ослободио и жену. Она је почела да се мења. „Нова жена, тада, улепшава своју спољашњост, али почиње да култивише свој дух, да изграђује своју личност и свој унутрашњи душевни живот“ (Павловић 1953: 9). Идеал ренесансне лепоте, преузет је из антике и подразумевао је складан спој лепоте и добротe (грч. калокагатија) у свим видовима. Леп изглед и исправно понашање, пријатна спољашњост и узорно живљење. Када, на пример, описује анђеоску лепоту најлепше Дубровкиње свога времена – племкиње, музе песника и уметника, могућно и саме песникиње – Цвијете Зузорић (Дубровник, око 1552 – Анкона, 1648), филозоф Никола Витов Гучетић користи поређења као што су: ...“ коса попут најблиставије израђеног злата; чело слично небу када је најведрије; обрве као два лука љубави; очи сјајне и јасне да изазивају завист најлепших звезда са неба; зуби тако бели и једнаки да могу да се пореде са источним бисером...“ Цвијети је слична гиздава невеста из баладе „Женидба Милића барјактара“: „Танка струка, а висока стаса/ Коса јој је кита ибришима,/ Очи су јој два драга камена,/ Обрвице с мора пијавице,/ Сред образа румена ружица,/Зуби су јој два низа бисера,/ Уста су јој кутија шећера;/ Кад говори ка` да голуб гуче,/ Кад се смије ка` да бисер сије...“ Обе јунакиње су изузетне – како у својој спољашњој, тако и унутрашњој лепоти. Јер, само једна сфера није довољна за целовитост. Лепота има свој пун

смисао искључиво у обједињености. Цвијета Зузорићева није била само једна од најлепших жена свога доба већ, како су сведочили савременици, и једна од најумијих. Намеће се питање: није ли аутор, описујући њено идеално лице, руке и глас заправо описивао њен идеализовани унутрашњи свет, њену образованост и свестраност? Није ли зато она поређена са анђелима, и није ли заправо зато сваки елеменат тог, готово, инвентарског описа женске лепоте (који је заједничка, вишевековна стилско-мотивска категорија и усмене и писане уметничке књижевности) повезиван са божанским? Портретисане госпе на платнима ренесансних сликара, такође, одишу лепотом, благошћу, смиреношћу и чистотом, чак и када се препознаје еротика, па чак и онда када се зна да су за моделе узимане даме „ситне и несигурне врлине“ (Поповић 2000: 223). У ренесанси, лепота је била на трону. Ипак, можда парадоксално, лепота у свој својој грандиозности није била довољна. Била је полазиште – приказивани су лепа људи, грађене су лепе, монументалне палате и цркве, лепе жене биле су столећима инспирација за лепа дела, али се пре свега славила љубав, и славило се сазнање. Претапајући се једно у друго, извирући једно из другог, лепота и љубав рађале су нове идеје. Вишевековне чежње и загледаности у звезде – било у очи идеалне драге или небеске путоказе – доносиле су нова открића.

Када, и зашто, се изгубио тај чаробни спој лепоте и доброте, љубави и знања? Да ли смо сведоци споја лепоте и (купо)продаје? Да би се данас одговорило зацртаном естетском идеалу (о унутрашњем душевном животу мало се казује, а ни реч „персоналити“ много не помаже, и даље се не зна тачно шта значи, осим да има везе са миром у свету) требало би потрошити поприлично новца, који би, разумљиво, требало да буде и враћен. Када се жељени идеал постигне, он постаје роба погодна за робноробну или робноновчану размену (мења се за статусно место у друштву, за брак или, на пример, за посао)? И због чега све оно, за што се некада подразумевало да стоји у сагласју, данас искључује једно друго? Зашто је за неке жене, примера ради, било увредљиво када за себе чују да су лепе и паметне (јер би желеле да су пре свега прво паметне, па тек онда лепе)? Да ли је бити само леп довољно? Да ли циљеви постигнути само лепотом трају заувек? Да ли је живот трка на сто метара или маратон? Ренесанса нам управо скреће пажњу, и учи нас, да је свака естетска и етичка категорија складан део љубави, а да је љубав део божанског склада. Барок је, потом, како је показано примерима из поезије, на себи својствен начин искључиво настојао да шокира и онеобичи и да ружно прогласити лепим – али се, подсећамо, ни он није одрекао доброг.

И за крај, не бисмо ли мало онеобичили рад и изненадили наше потенцијалне читаоце, изабрали смо један пример из наше савремености, који представља дирљив приказ сећања на некадашње време – време које није давно било, али је неумитно прошло. Пишући у својој књизи „52 идеална филмска викенда“ (Петровић 2013)) о филму „Емануела“ и седамдесетим годинама 20. века (које, у овом случају, као да су унеколико ближе ренесанси и бароку него постпостмодерном 20. и 21. веку), Милутин Петровић се присећа: „Била су то нека друга времена, када се чезнуло за сликама голих жена. Силвија Кристел је била најлепша хероина са самог краја те епохе. Данашњим младунцима `нагојеним` бесплатном порнографијом тешко је објаснити да су се, не тако давно, њихови преци баш својски трудили да дођу до слике других гологузих људи. Вирило се мање-више где год се могло (у деколте, у овакве филмове, кроз кључаоницу, кроз комшијски прозор, испод сукње...) са жељом да се види друго људско тело. На ту чежњу за гледањем, миленијумима се ослањао велики део уметнина. Фереце моралисања и велови социјалне прихватљивости су склоњени и баш сада, за наших жовота десио се велики лом – драматични поремећај понуде и потражње на тој пијаци најстарије људске мотивације (Петровић 2013: 17).“

Nevena Varnica

Nataša Banović

METAPHOR IN THE BAROQUE AND ONE LOOK AT THE IDEAL OF FEMALE BEAUTY

Summary

The Renaissance woman was a fair-haired beauty with red lips and a shining forehead and other elements that corresponded to the ideal of female beauty. She was always compared to the sun. In the Baroque era, that ideal of female beauty was significantly changed. In Baroque literature, women are black-haired, pale-skinned - "dark as night". However, writers from Dubrovnik used such baroque metaphors and other figures of speech only to surprise, amaze and shock the readers. Dživo Bunić, Dživo Gundulić and Ignjat Đurđević in their poetic works described the new ideal of female beauty, established in the 17th century, but they also cherished the Renaissance ideal. Authors returned to this principle when they wanted to suggest, first of all, their moral purity and spiritual beauty in their poetic works. The paper analyze poems that depict the ideals of female beauty and interpret various works of art that can be used to create a bridge between the Renaissance and Baroque periods and our time.

Key words: renaissance, baroque, metaphor, Dubrovnik literature, poetry, art, beauty

ЛИТЕРАТУРА

- Aristotel (1948). *Poetika*. Beograd: Naučna knjiga. (штампано ћирилицом)
- Bunić, И. (1975). *Plandovanja*. Zagreb: Zora i Matica hrvatska.
- Bojović, Z. (2010). *Poezija Dubrovnika i Boka Kotorske*. Novi Sad: Izdavački centar Matice srpske. (штампано ћирилицом)
- Bojović, Z. (2014). *Istorija dubrovačke književnosti*. Beograd: Srpska književna zadruga. (штампано ћирилицом)
- Bojović, Z. (2007). *Književnost Dubrovnika : renesansa i barok*. Beograd – Kragujevac: Filološki fakultet, IK „Koraci“. (штампано ћирилицом)
- Varnica, N. (2019). О лепоти, доброту и еротичу. <http://www.novipolis.rs/sr/blog/27270/o-lepoti-dobroti-i-erotici.html>
- Varnica, N. (2019). Oglad o praštanju. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*. Knj. 67. Sv. 1, 277–288.
- Velek, R. (1966). „Pojam baroka u književnom“. U: *Kritički pojmovi*. Beograd: Vuk Karadžić, 47–70.
- Velek, R. i Voren, O. (2004). *Teorija književnosti*. Beograd: Utopija.
- Velflin, H. (2000). *Renesansa i barok: istraživanje o suštini i nastanku baroknog stila u Italiji*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Vilari, R. (2004). *Likovi baroka*. Beograd: Clio.
- Eko, U. Еко. (2004). *Istorija lepote*. Beograd: Plato.
- Eko, U. Еко. (2007). *Istorija ružnoće*. Beograd: Plato.
- Zogović, M. (2007). *Barok : književna teorija i praksa*. Beograd: Narodna knjiga – Alfa. (штампано ћирилицом)
- Janson, H. (2006). *Istorija umetnosti*. Novi Sad: Prometej.
- Kravar, Z. (1975). *Studije o hrvatskom književnom baroku*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Pavlović, D. (1953). *Dubrovačka poezija*. Beograd: Prosveta. (штампано ћирилицом)
- Pantić, M. (1963). *Poetika humanizma i renesanse*. Beograd: Prosveta.
- Pantić, M. (1968). *Pesništvo renesanse i baroka : Dubrovnik, Dalmacija, Boka Kotorska*. Beograd: Prosveta. (штампано ћирилицом)
- Popović, P. (2000). *Dubrovačke studije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva (штампано ћирилицом)

- Ranjina, D. (1996). *Pesme*. Beograd: Prosveta. (штампано ћирилицом)
- Samardžić, R. (1983). *Veliki vek Dubrovnika*. Beograd: Prosveta. (штампано ћирилицом)
- Todorović, J. (2012). *O ogledalima, ružama i ništavilu*. Beograd: Clio.
- Fališevac, D. (1987). *Ivan Bunić Vučić*. Zagreb: Enciklopedija hrvatske književnosti
- Fališevac, D. (1989). *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta.

Ненад Нинковић*
Филозофски факултет,
Универзитет у Новом Саду

UDK: 271.222(497.11)(436-89) 726.1"1690/1790"
DOI: 10.19090/gff.v49i2.2539
orcid.org/0000-0001-9648-3876
Originalni naučni rad

ИЗБОР НАСЛЕДНИКА ПАТРИЈАРХА АРСЕНИЈА III ЦРНОЈЕВИЋА **

Смрт патријарха Арсенија III Црнојевића актуелизовала је питање избора његовог наследника и решавање канонских односа унутар Пећке патријаршије. Иако је патријарх покушао да оба проблема реши за живота, све је у будућности остало на његовим наследницима. У раду се анализира шта је у том циљу радио патријарх за живота, односно шта су радили српски епископи после његове смрти, са акцентом на припреми првог Крушедолског сабора 1708. Пратећи оснивање Крушедолске архиепископије указује се на њено јединство са Пећком патријаршијом, чији је аутономни део била до укидања Патријаршије 1766. године.

Кључне речи: Патријарх Арсеније III Црнојевић, Исаија Ђаковић, Стефан Метохијац, Срби, Крушедолска архиепископија, Хабзбуршка монархија.

Чекајући у Бечу решења на молбе које је цару Јозефу I поднео током марта 1706. године патријарх Арсеније III Црнојевић је 7. новембра исте године умро. Епископ Исаија Ђаковић, који је у српској јерархији најбоље познавао дворску политику и због тога чешће него ико други сам или са патријархом боравио у Бечу, послао је тело првојерарха на једној шајци Дунавом, у Срем. Пратио га је патријархов егзарх Василије Рајић, а у име цара војска, која је требало да пружи сигурност да ће шајка до Баје, града који је у то време био насељен Србима, стићи безбедно и да је неће угрозити Ракоцијеви устаници. Путујући даље од Баје, некада сувоземним путевима, некада Дунавом, тело патријарха је допраћено до (Сремских) Карловаца, одакле га је митрополит Стефан Метохијац пренео у манастир Крушедол и сахранио у гробницу митрополита Максима Бранковића (Витковић, 1873: 50–51; Веселиновић, 1949: 61–65, 67; Веселиновић, 1957: 75–80; Ninković, 2020: 27).

Патријархова смрт актуелизовала је проблем, који је покојник, без

* nenad.ninkovic@ff.uns.ac.rs

** Рад је настао као резултат пројекта *Историјски идентитет Срба у Војводини 1690–1990*, који финансира Покрајински секретаријат за високо образовање и научноистраживачку делатност АП Војводине.

успеха, покушавао раније да реши – избор наследника. Проблем није подразумевао само избор будућег црквеног поглавара него и решавање канонског односа између два дела српске цркве, једног у Османском царству и другог у Хабзбуршкој монархији. У време Великог бечког рата (1683–1699) патријарх Арсеније III је од 1689. своју судбину везао за Хабзбуршку монархију, као и његови бројни сународници. Када је после више миграција, од којих је најзначајнија Велика сеоба Срба из јесени 1690. године, дошло до демографских промена на Балкану и у Панонији, скоро да је нестало српске јерархије јужно од Саве и Дунава, што није погодновало новом великом везиру Мустафи Кебрилију, који је намеравао да преко епископата, колико је могуће, контролише српско становништво и спречи његову даљу сарадњу са хабзбуршким трупима. Зато је полазећи у нови поход наредио да у Пећи буде постављен нови патријарх. Већ 31. марта 1691. издат је берат новом патријарху Калинику I, обудовелом свештенику из Скопља. Заједно са Калиником у Пећки манастир су стигла два епископа Цариградске патријаршије, јер у близини није било српских. Они су га најпре хиротонисали за епископа, после чега је уследио формални избор за патријарха, иако је све већ било договорено раније (Шулетић, 2021: 56 – 57). Духовна власт Калиника I у почетку није ишла даље од Пећког манастира, али је временом јачала, поготово од потписивања Карловачког мира када је повучена нова граница између Хабзбуршке монархије и Османског царства, а српска јерархија која је избегла са патријархом Арсенија III остала у другој држави. Изузетак је још неко време био цетињски митрополит Данило, који не само да је признавао власт патријарха Арсенија III, него је чекао крај рата како би га управо он 1700. хиротонисао у Сечују. Калиникова духовна власт је временом обухватила цео простор Пећке патријаршије у Османском царству, док се Црнојевићева протезала на Србе у Хабзбуршкој монархији (Васин и Нинковић, 2022: 29–32).

Државна граница је раздвајала јурисдикције двојице пећких патријараха, али она није решила канонски однос између њих, нити између два дела српске цркве. Свестан овога и не желећи да дође под духовну власт Калиника I, патријарх Арсеније III је покушао да створи аутокефалну цркву у Хабзбуршкој монархији. На једном састанку одржаном 1702. у Сентандреји, који се уз доста ограничења може категорисати као сабор, одредио је за свог наследника митрополита Стефана Метохијца и послао цариградском патријарху свог егзарха са молбом да потврди његову одлуку, односно да *de facto* потврди организацију нове аутокефалне цркве. Приметно је да је у ово време, спремајући свог наследника, потпуно игнорисао

постојање патријарха у Пећи. Одговор са Фанара није познат. Није искључено да је и потпуно изостао, с обзиром да је управо те године дошло до смене патријараха, када је уместо покојног Калиника II (1688, 1689–93, 1694–1702) на трон дошао Гаврило III (1702–1707), али у случају да га је било може се наслутити на основу будућег става патријарха Гаврила III, да је одговор био негативан. У исто време цар Леополд I је целу акцију, која се одвијала без његовог знања, а требало је да је санкционише непријатељски, туђи поданик, сматрао нелегалном. Зато је патријархову одлуку о наследнику прогласио ништавном, напомињући му, да само он, као апостолски владар, може да поставља јерархију. Радећи у том смеру, цар је 8. марта 1703. забранио Арсенију III да носи титулу патријарха и врши преписку са поданицима Османског царства и цариградским патријархом, као и да без његове дозволе сазива Синод или Сабор (Радонић, 1909: 126–128; Грујић, 2008: 423–424).

Само пар месеци касније, избијањем Ракоцијевог устанка (1703–1711), када је потреба за српским ратницима постала велика, цар је променио однос према патријарху Арсенију III и постао благонаклон. Знајући то и схватајући да је у годинама када мора решити питање свог наследника, обратио се 29. августа 1705. јерусалимском патријарху Доситеју II Нотарису (1669–1707), у то време најбољем познаваоцу канонских односа на Балкану. Овог пута Арсеније III није тражио дозволу или потврду за оснивање аутокефалне цркве, него је упутио питање: Како да се постави према чињеници да је у Пећи био, према његовом мишљењу, неканонски постављен патријарх Калиник I? Патријарх Доситеј II је одговор формулисао фебруара 1706. заједно са цариградским патријархом Гаврилом III и Синодом Цариградске патријаршије. У њему су одвраћали патријарха Арсенија III од било каквог оснивања аутокефалне и аутономне цркве. Поручили су му да се потчини Калинику I и да његовој духовној власти приведи и све епископе у Хабзбуршкој монархији, као и да никако, сам или са јерархијом, не бира свог наследника. Епископе у Хабзбуршкој монархији је требало у будућности да посвећује пећки патријарх, остављајући могућност да их изаберу Срби из Хабзбуршке монархије али да их и тада пећки патријарх потврђује. Као симбол своје зависности епископат из Хабзбуршке монархије је требало да даје материјалну помоћ пећком патријарху. Одговор је недвосмислено препоручивао канонско јединство, што је са становништа цркве било могуће, али са становништа државе не само нерационално, него и штетно. По том питању у Бечу се политика није мењала кроз цео 18. и велики део 19. века. Хабзбурзи нису дозвољавали да

било који страни поданик, био он цариградски или пећки патријарх, има икакву духовну власт на територији под њиховом влашћу (Нинковић, 2020: 205–206; Васин и Нинковић, 2022: 29–30).

Одговор цариградског и јерусалимског патријарха није стигао у време када је Арсеније III марта 1706. предао цару Јозефу I своје молбе. У њима се налазила и једна којом је тражио да му цар дозволи, да пре смрти, заједно са народом и клером, изабере наследника, из чега се може закључити да је и даље планирао да створи аутокефалну цркву. Мишљење о патријарховим молбама требало је да цару дâ кардинал Леополд Колонич, који је одговорио да таква пракса не постоји, ни у Хабзбуршкој монархији, ни у Османском царству, него да се нови патријарх поставља онда када се стари повуче, умре или га цар смени. Предлагао је да се све то предочи Арсенију III, инсистирајући поготово на објашњењу да је у Хабзбуршкој монархији прихваћен вољом цара и да истом вољом може бити смењен. Уз наведено, Колонич је препоручивао да цар, када Арсеније III умре, не поставља његовог наследника, него да православце остави без духовне власти и тиме олакша њихово превођење на унију са католичком црквом (Грујић, 1906, 6–9, 20–21).

Колоничев одговор патријарх није сазнао, али између марта и новембра 1706. јесте онај који су му послали патријарси Цариграда и Јерусалима. Чини се да је почео да ради у складу са њим и да је начинио први корак за успостављање канонског јединства. Податак о томе не потиче из 1706. године него се налази у одговору Срба царском комесару од 29. септембра 1707. да је покојни патријарх у Пећи поставио свог наследника Калиника I, што би значило да га је у ствари прихватио. У том смислу се може разумети и титулисање Исаије Ђаковића као *егзарха престола пећког* од стране Срба из Будимске митрополије 1. јануара 1707. Чак и ако ови извори не помињу признавање експлицитно, јасно је да су српски епископи из Хабзбуршке монархије радили после смрти Арсенија III на јединству Пећке патријаршије (Витковић, 1873: 60–61; Радонић, 1909: 151–161). То је у наследство остало четворици владика које су биле живе новембра 1706. године, сремском Стефану Метохијцу, арадском Исаији Ђаковићу, Атанасију Љубојевићу, који је био дијецезан у делу Хрватске и пакрачком Софронију Подгоричанину. Такмаци за новог духовног поглавара били су само Метохијац и Ђаковић. Обојица су уживала углед у народу, били блиски сарадници покојног патријарха и одлучни борци за очување православне вере. Исаија Ђаковић је уживао већу подршку двора, мада га је кардинал Колонич сматрао за врло опасног по унијатске планове. Без обзира на то цар

га је 27. октобра 1706. године, једанаест дана пре смрти патријарха, именовано за тајног саветника, обраћајући му се као митрополиту Срба, Русина и Румуна у Хабзбуршкој монархији. Нема никакве сумње да је цар овим поступком показао ко треба да наследи патријарха Арсенија III, а можда је управо овако изашао у сусрет патријарховој молби за избором наследника, што остаје, услед недостатка историјских извора, само на нивоу спекулације (Грујић, 2008: 428–429).

Наследник патријарха Арсенија III није могао да се реши само царевим актом, он је морао да има наклоност сународника, а то су и Ђаковић и Метохијац добро знали и покушали, сваки за себе, први уз утицај будимских Срба а други уз наклоност верника у Срему, да обезбеде наклоност Двора и значај који је имао у политичким пословима, и ореол најуспешнијег борца против уније и прозелитизма католичке цркве. Ђаковић је свој избор покушао да осигура у Бечу. Зато се 20. новембра 1706. обратио Србима из Будимске епархије са позивом да пошаљу своје изасланике у престоницу где ће се обавити избор новог првојерарха Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији. На руку му је ишло то што се новембра 1706. доста угледних Срба налазило у Бечу, Будиму, Пешти, Сентандреји и у војним логорима недалеко од престонице. У Ђаковићевом писму је стајао позив представницима Будимске епархије да на путу до Беча оду најпре у логоре и о свему обавесте српске официре, као и да поведу са собом део официра. Оним официрима који не могу да пођу у Беч требало би да дају да се потпишу и печатима овере празан папир или папир са текстом у којем ће стајати да се слажу са избором будућег првојерарха, али да име првојерарха не уписују, јер ће оно бити уписано после избора. Не треба сумњати да се на том празном месту могло наћи само једно име – Исаија. Но, док је Ђаковић радио на томе да обезбеди свој избор, Стефан Метохијац је приликом патријархове сахране, 5. децембра 1706. године, извикан за новог првојерарха. Такав избор цар није прихватио уз формално образложење да му нису присуствовали сви епископи, што је пре био аргумент Исаије Ђаковића, него неког царског саветника. Метохијчев избор није био прихваћен ни код савременика, а већина оних који су присуствовали патријарховој сахрани или је помињу у својим писмима, не помињу избор његовог наследника. За њих то, очигледно, није било ни значајно ни коначно решено (Витковић, 1873: 50, 54–56; Радонић, 1909: 166; Грујић, 2008: 423–424).

Да би се нашао излаз из овакве ситуације неопходно је било окренути се традицији и Првој привилегији од 21. августа 1690. која је одређивала да

се архиепископ (патријарх) бира у српском народу и да тај избор имају обавити представници црквеног и световног сталежа на Сабору. Ђаковићев ранији покушај је био практичнији и највише је био сличан Сабору, али би и он био нелегитиман јер му не би присуствовали остали епископи. У исто време Срби из Будимске епархије су покушавали да процене шта је боље за све. С једне стране су се обратили Коморанцу Адаму Фелдварију како би преко њега сазнали став у то време најважнијег српског граничарског официра, хаџи Мојсија Рашковића и других команданата. Са друге стране, кроз питање упућено Ђаковићу где да шаљу посланике у Беч или Срем, сугерисали су му да нису сигурни у његов предлог начина избора, мада су одлучно истицали да баш он треба да наследи патријарха јер је међу Србима најбољи и најразумнији. Ђаковићу је постало јасно да избор ван Сабора који би окупио епископе и угледне људе неће имати легитимитет, као и да мора бити одржан у Срему, где је од свих Хабзбуршких територија српски и православни идентитет био најјачи. После свега Исаија Ђаковић је крајем 1706. или почетком 1707. затражио од Царске дворске коморе да одобри Сабор за 1. мај 1707, а од Дворског ратног савета да команданте у Угарској обавесте о њему и дозволе да из сваког дистрикта по један Србин дође ради избора *новог патријарха* у манастир Крушедол. Иста молба је поновљена фебруара 1707. године (Витковић, 1873: 57–60; Точанац, 2008: 15–16).

Цар Јозеф I је о свему поново тражио мишљење Леополда Колонича, који је, иако на самрти, пренео савете свом исповеднику Габриелу Хевенешу, тако да је овај осмислио предлог како да се уништи православна црква. Главна препрека на том путу је био Исаија Ђаковић и њега је требало уклонити, али је Хевенеш конкретну идеју како да се то учини избегао да напише и оставио је да је усмено саопшти владару. Нема сумње да је она подразумевала и насиље, односно убиство. Пошто Исаија буде уклоњен, требало је да цар одуговлачи са дозволом за сабор, под изговором да ратно време то не дозвољава, све док се не заборави цела идеја, што је било у складу са Колоничевим одговором на молбе патријарха из марта 1706. Без Исаије, сматрали су Колонич и Хевенеш, православци ће брзо прећи на унију, јер ће и остали епископи брзо нестати. О томе су дали и детаљније објашњење, у којем је стајало да је се Јефрем Јанковић Тетовац неће враћати из Русије у Хабзбуршку монархију, а ако би то и покушао требало је да се у томе спречи. Стефан Метохијац је стар и неће још дуго живети, а пошто Софроније Подгоричанин још увек није потврђен у епископском звању, то не треба ни учинити. Када црква на тај начин остане без епископа, мислили су, неће нико моћи да поставља архимандрите и игумане, што ће унију учинити

још лакшом. Инсистирано је да се Ђаковићу не дозволи избор у Бечу, нити позив епископима из Млетачке републике или Османског царства, него је саветовано да Колонич постави Србима унијатске епископе и да они даље рашире уније (Радонић, 1909: 177–186).

Колонич-Хевенешцијеви предлози би имали смисла у мирнодопско време, али у време Ракоцијевог устанка и Рата за шпанско наслеђе (1701–1714), када је држави био потребан сваки војник, а прекаљени српски ратници у Угарској били важан војни фактор на царској страни, били су потпуно нереални и владар их није прихватио. Зато су Ђаковићеве молбе да се дозволи Сабор у манастиру Крушедолу расправљане на Дворској конференцији 3. марта 1707. Ту су донети први закључци: 1. да будући архиепископ не сме да зависи од неког патријарха у Османском царству, 2. да његов избор мора потврдити владар и 3. да се архиепископ мора бирати кроз тројну кандидатуру. Новом црквеном поглавару је требало саопштити да је он духовни старешина који се не сме мешати у световне ствари. Прва конференција је закључила и да сабору треба да присуствује више световних него духовних посланика, као и да је Исаија Ђаковић прихватљив за будућег архиепископа/патријарха (Гавриловић, 2003: 51–52, 59–61; Гавриловић, 2006: 23–24).

Срби из Будимске и Мохачко-сигетске епархије су 12. марта 1707, не знајући за Дворску конференцију, тражили од владара да дозволи сабор и у свом захтеву прецизирали да наследник Арсенија III мора остати у јединству са пећким, цариградским, александријским, антиохијским и јерусалимским патријарсима, не одричући право владара да потврди избор. Тако су најоданије Исаијине присталице очекивале црквено јединство, што њему није било непознато (Витковић, 1873: 64–66).

На следећој Дворској конференцији 10. априла 1707. одређено је да Сабору присуствује царев комесар. На то место је постављен саветник у Дворском ратном већу Христофор Игњат пл. од Кваријента и Рала, који је до тада био српски агент (опуномоћеник) у Бечу. Ишло се за практичним решењем јер је Христофор Игњат добро познавао српску јерархију и њене политичке ставове, али и жеље двора, којима је имао да се руководи на сабору. Коначно, Дворски ратни савет је 7. августа 1707. објавио царски патент по којем се дозвољава избор новог патријарха, а петроварадинском команданту барону Нехему наређује да Исаији Ђаковићу, који ускоро полази у Срем, буде од помоћи, чиме је још једном манифестована наклоност двора ка њему (Гавриловић, 2003: 65–66, 74, 76).

Исаија Ђаковић је у Срем стигао септембра 1707. и одмах се јавио

барону Нехему, са чијом дозволом је 29. септембра организован Збор угледних Срба који је донео одлуку да у Хабзбуршкој монархији не може бити основана нова црква одвојена од Пећке патријаршије јер је на канонском јединству радио и покојни патријарх прихватајући пред смрт Калиника I и за свог поглавара. Додали су и тумачење да Пећка патријаршија постоји са благословом цариградског, александријског, антиохијског и јерусалимског патријарха и да би формирања независне цркве у Хабзбуршкој монархији значило да је она одвојена од православне заједнице, што је за Србе било неприхватљиво. Иако је старија српска историографија у овоме видела сукоб две концепције, Метоксијеве о јединству цркве и Ђаковићеве о стварању посебне цркве у Хабзбуршкој монархији, у изворима о томе нема трага. Аргумент за тврдњу о сукобу два става је био тај што на збору Исаија није водио главну реч, али то за овакву тврдњу није довољно. Конкурентски однос између Ђаковића и Метоксија јесте постојао, али не у погледу јединства цркве, него у жељи да дођу на њено чело. Исаија је без сумње имао наклоност двора од којег је Метоксијац зазирао. Баш зато су се крушедолски монаси неколико дана после Збора обратили барону Нехему, тражећи од њега да осигура Ђаковићев избор и ограђујући се од присталица Стефана Метоксијаца. Но само наизглед је личило да је Метоксијац имао у том тренутку важнију улогу јер је ушао у делегацију у којој су још били пуковник хаџи Мојсије Рашковић и иришки кнез Ђорђе, са задатком да обавести комесара о одлукама Збора. Христофор Игњат и Ђаковић су се знали знатно дуже и боље, него Метоксијац и комесар. Да Исаија игра и даље водећу улогу видело си из тога што је већ у октобру он позивао прваке да дођу на Сабор у Крушедол, а не Метоксијац (Грујић, 1929: 59–61).

У међувремену је 21. октобра 1707. одржана Трећа дворска конференција на којој је поновљено да комесар не сме дозволити зависност цркве у Хабзбуршкој монархији од Пећке патријаршије, поготово у погледу световних ствари. Закључено је да сабору могу присуствовати само представници новодосељених Срба, а не оних из Лике, Крбаве, Крижеваца, Копривнице и Банске Хрватске, јер су они сматрани верницима унијатске Марчанске епископије. Примећено је и да би у случају да ове области пошаљу представнике то оснажило отпор унији. На основу ове одлуке, три дана касније, 24. октобра 1707. Дворски ратни савет је послао наредбу да официри дозволе одлазак посланика са свог подручја и то: из Осијека (Славонија) 8 посланика, из Петроварадина (Срем) 30, затим, по 4 из Сегедина (Бачка) и из Арада (Поморишје), из Будима 3, и по 2 из Коморана, Ђура, Великог Варадина (епархије) и Јенопоља (епархије). Укупно 57

посланика (Гавриловић, 2003: 81–85; Гавриловић, 2006: 26).

Комесар је 29. октобра 1707. добио инструкцију за вођење сабора. На њему је требало да пази на царски интерес и спречи ширења православља. Посланике је требало да подели на три сталежа – духовни, војни и цивилни (грађански) и покуша да им наметне тројну кандидатуру као начин избора, после које ће владар одлучити ко ће бити нови првојерарх. Ако то не успе, писало је у инструкцији, нека онда дозволи слободан избор али тако да посланицима нагласи да све раде по царској милости. Добио је упутство да, ако види да посланици желе Исаију Ђаковића за архиепископа, одмах њега потврди, јер је он по вољи Двора. Поновљен је захтев за спречавањем зависности цркве у Хабзбуршкој монархији од пећког или било ког другог патријарха из Османског царства и да се покуша наметнути ново тумачење одредбе из Прве привилегије по којој патријарх поставља епископе, тако што би нови првојерарх могао да поставља ниже црквене чинове, а епископе владар. Наређено је и да се Срби не називају шизматицима него верницима источне цркве грчког обреда (Гавриловић, 2003: 85–89, 91–92).

Са инструкцијом у рукама комесар је 6. децембра 1707. стигао у Черевих. На његово изненађење овде му је пријем тражио митрополит Атанасије Љубојевић. Када га је комесар питао да ли има дозволу за сабор, знајући да је није могао добити, Љубојевић му је одговорио га је на сабор позвао владика Ђаковић, да дозволу није ни чекао јер је због краткоће времена журио. Два дана касније комесара су у Петроварадину посетила сва четворица епископа и тада је поново поведен разговор о Љубојевићевом доласку. Комесар је оценио да за њиме нема потребе, јер ће црквени поглавар који се бира бити првојерарх Срба досељених у Великом бечком рату. Љубојевић му је тада објаснио да и у Хрватској има досељеника из тог времена, и да ако он не би учествовао у избору првојераха, не само да не би прихватио изабраног архијереја, него би се у својој области сам прогласио за духовног поглавара. Комесар је по инструкцији овакав сценарио морао да спречи, а брзо је схватио да је Љубојевић врло угледан међу Србима и ако му не дозволи присуство могло би да дође до побуне. Зато му је одобрио учешће на сабору. Овим чином је потврдио јединство православне цркве у Хабзбуршкој монархији (Гавриловић, 2003: 155–159).

Комесар је потом после више одгађања 17. јануара 1708. стигао у Крушедол где су му посланици саопштили да су намеравали да избор првојерарха обаве апостолским жребом, али да по његовом савету од тога одустају. Наиме, за апостолски жреб су морали да имају више од два кандидата, а комесар им је саопштио да би Атанасије Љубојевић због

старости, а Софроније Подгоричанин због младости тешко били потврђени. Тако је остало да се бира између Исаије Ђаковића и Стефана Метохијца. После призива Светог Духа, 18. јануара 1708. посланици су допратили комесара у манастирски храм, а он им је изложио у шест тачака став владара у погледу избора архиепископа и канонских односа (Гавриловић, 2003: 119–121). Прве три тачке су одмах прихватили јер оне нису задирале ни у привилегијални ни у канонски положај, него се очекивало да архиепископ положи заклетву верности владару, да свој избор и јурисдикцију прихвати као царску милост и да лично затражи потврду за свој избор од владара. Друге три тачке су биле спорне, јер се по њима очекивало да нови архиепископ и Српска црква у Хабзбуршкој монархији не зависе од пећког или било ког другог патријарха из Османског царства, поготово у световним питањима, да архиепископ не може бити *saput nationis*, него само духовни поглавар и да сваки избор епископа мора да потврди цар. Посланици су одбили да ове три тачке прихвате правдајући се чињеницом да је Пећка патријаршија постојала са благословом четири васељенске патријаршије и да они од ње не могу бити одељени, јер би то значило да су одељени од православног света, али су прихватили да архиепископ у Хабзбуршкој монархији од пећког патријарха зависи само у духовном, а не у било ком световном виду. Затим, истакли су да народ и даље мора зависити од свог архиепископа и у световним стварима, али уз додатак да то не може бити на штету царске власти. Коначно, изјавили су да је потврда за епископа обавеза, али се она тражи тек пошто би епископ био посвећен, чиме је владар стављен пред свршен чин. Комесар није више инсистирао на промени одлуке, него је остало да све што му је изјављено саопшти надлежним институцијама и личностима у Бечу (Нинковић, 2020: 207–208).

Избор архиепископа је прошао без трзавица, јер су посланици били наклоњени Исаији Ђаковићу, којег су изабрали за „...*првејшаго и начелнејшаго митрополита*“ српског, румунског и русинског, одредивши му за седиште манастир Крушедол. Ђаковић је одмах положио заклетву верности цару и цркви, нагласивши да се неће одрећи пећког патријарха, него да ће га прихватити као старешину по првопрестолу и да ће једном годишње, по древном обичају, сазивати сабор. После изборног дела сабора уследило је изношење тужби, мада је то рађено и пре и после сабора, чак и док је комесар био на путу кроз Срем. Изабрани су и нови епископи. Пошто је Ђаковић до тада био јенопољски и бачки владика, тражено је да сада Стефан Метохијац пређе на бачку катедру, а да за великоварадског и јегарског епископа буде потврђен Николај Крушедолац. Владар је замољен

да додели потврдне дипломе за Атанасија Љубојевића као епископа зрињског, личко-крбавског, банијског и Карловачког генералата, Јефрема Јанковића Тетовца за печујског и мохачког (иако је он био у Русији и већ је био потврђен 1695. Трећом привилегијом), Софронија Подгоричанина за епископа Славоније и Мале Влашке и Викентија Поповића Хаџилавића за будимског и столнобеоградског. Архиепископ Исаија је захтевао да потврде не буду послате епископима, него њему, а да их он онда шаље владикама, чиме је покушавао да централизује своју власт. Сабор је још предлагао оснивање Ниже гимназије у Осијеку, као и да Срби из Славоније не живе на приватним властелинствима (Гавриловић, 2003: 121–145, 165–171).

Исаија Ђаковић је одмах показао да се не сматра само духовним поглаваром. Одлазећи после Сабора у Беч и обраћајући се принцу Евгенију Савојском потписао се са „...*Metropolita et Caput Nationis*...“ (Гавриловић, 2003: 172). Иако је кратко управљао Архиепископијом, Ђаковић не само да је одлучно наставио са политиком свог претходника него је покушао и да је оснажи новим захтевима. Главни се односио на то да је тражио да буде посланик у Угарској сталешкој скупштини (Диета). Пошто је позив за њу упућен у Срем, а Ђаковићу је ту било седиште, знајући при томе, да су Срби готово једино становништво у Срему, сматрао је да је и позив баш њему упућен. Тражећи доволу за Диету обраћао се и цару Јозефу I и Угарској дворској канцеларији. На Диети је намеравао да ради на инартикулацији привилегија у угарске законе. Иако није добио приступ на Диету у два наврата је цару изложио српске захтеве (у другој половини фебруара и пре 24. маја 1708) на основу ранијих молби патријарха Арсенија III из марта 1706. Када се архиепископ Исаија по други пут обратио владару тражио је српску територију на основу закључка Бајског сабора из 1694. На историјским доказима је показивао да су српски деспоти у средњем веку били угарски барони и да зато он има право да учествује на Диети, брани Привилегије и ради на њиховој инартикулацији (Гавриловић, 2003: 173–179, 191–196, 205–206; Гавриловић, 2006: 32–33). Дворска конференција се због Ђаковићевих захтева састала 24. маја 1708. године, али је за већину тражила додатна објашњења. Једино је потврдила његов и Подгоричанинов избор и донела решења по неколико одредби које су се тичале плате и патријарховог наслеђа. На остале захтеве Ђаковић није дочекао одговор, јер је 20. јула 1708. изненада преминуо у Бечу. Са њим је тада у престоници био пакрачки епископ Софроније. Понављала се ситуација из 1706. само је овог пута Подгоричанин остао у Бечу да обезбеди црквени трон за себе, а тело Исаије је послато у Срем, где је сахрањено, такође у манастиру Крушедолу.

Администрирање црквом је преузео Стефан Метохијац, а после Метохијчеве смрти (8. маја 1709) Софроније Подгоричанин, који је 4. маја 1710. на Другом крушедолском сабору постао нови архиепископ. Ни он се на трону није дуго задржао, умро је јануара 1711. После седисваканције која је трајала дуже од две године, за трећег крушедолског архиепископа је 4. маја 1713. изабран Викентије Поповић Хаџилавић, дотадашњи будимски владика. Он је седиште Архиепископије преместио у Карловце, због чега се она почела називати Карловачком архиепископијом и митрополијом. Архиепископ Викентије је на њеном челу остао до своје смрти 3. новембра 1725. (Витковић, 1872: 118–119; Радонић, 1909: 187–189; Гавриловић, 2003: 198–203, 237–239, 305–306; Нинковић, 2020: 209).

Nenad Ninković

ELECTION OF THE SUCCESSOR OF PATRIARCH ARSENIJE III CRNOJEVIĆ

Summary

The death of Patriarch Arsenije III Crnojević brought to the fore the issue of choosing his successor and resolving canonical relations within the Patriarchate of Peć. Although the Patriarch tried to solve both problems during his lifetime, everything remained for his successors to do in the future. The paper analyzes what the patriarch did for that purpose during his lifetime, i.e. what the Serbian bishops did after his death, with an emphasis on the preparation of the first Krušedol Council in 1708. Following the establishment of the Krušedol Archbishopric, the author points out its unity with the Patriarchate of Peć, of which it had been an autonomous part until the abolition of the Patriarchate in 1766.

Keywords: Patriarch Arsenije III Crnojević, Isaija Đaković, Stefan Metohijac, Serbs, Archbishopric of Krušedol, Habsburg Monarchy

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Васин, Г. –Нинковић, Н. (2022). *Историја Карловачке митрополије*. Нови Сад: Прометеј-РТВ.
- Веселиновић, Р. (1949). *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*. Београд: САНУ.
- Веселиновић, Р. (1957). Смрт патријарха Арсенија III Црнојевића у Бечу, пренос тела и сахрана у манастиру Крушедолу 1706. године. *Зборник матице српске за друштвене науке*, 16, 75–80.
- Витковић, Г. (1873). *Споменици из будимског и пеиштанског архива*. I. Београд: Државна штампарија.
- Гавриловић, С. (2003). *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком*

- XVIII века. 3. Београд: САНУ.
- Гавриловић, С. (2003). *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*. 3. Београд: САНУ
- Гавриловић, С. (2006). Исаија Ђаковић, архимандрит гретешки, епископ јенопољски и митрополит крушедолски. *Зборник Матице српске за историју*, 74, 7–35.
- Грујић, Р. (1906). *Како се поступало са српским молбама на двору ћесара австијског последње године живота патријарха Арсенија III. Чарнојевића*. Нови Сад: Матица српска.
- Грујић, Р. (1929). Проблеми историје Карловачке митрополије 1. Постанак Крушедолске митрополије. *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, 2, 53–65.
- Грујић, Р. (2008). Духовни живот код Срба после Велике сеобе. У: Зоран Колунџија (уред.) (2008) *Војводина*, II. Нови Сад: Прометеј, 367–430.
- Микавица, Д. –Лемајић, Н. –Васин, Г. & Нинковић, Н. (2016). *Срби у Хабзбуршкој монархији од 1526. до 1918*. 1. Нови Сад: Прометеј-РТВ-Филозофски факултет.
- Нинковић, Н. (2020). Питање аутокефалности Карловачке митрополије током 18. века. У: Пузовић, В. –Таталовић, В. (уред.) (2020). *Осам векова аутокефалије Српске православне цркве*. I. Београд: Православни богосолвски факултет – Свети архијерејски синод СПЦ: 203–214.
- Радонић, Ј. (1909). *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*. 1. Нови Сад: Матица српска.
- Точанац, И. (2008). *Српски народно-црквени сабори (1718–1735)*. Београд: Историјски институт.
- Шулетић, Н. (2021). Именовања пећких патријараха (1691–1766). *Зборник Матице српске за историју*, 104, 51–71.

*

- Ninković, N. (2020). *The Rise of a New Center on the Periphery of the Empire through the Influence of the Archbishops of Karlovci 1690–1790*. In: Heppner, H.-Vasin, G.-Ninković, N. (eds.) (2020). *The Habsburg State-wide and the regions in the Southern Danube basin (16th–20th centuries)*. Wien: New Academic Press: 25–44.

Драгана Лaziћ Стојковић*
Филозофски факултет,
Универзитет у Новом Саду

UDK: 355.48(497.11Šabac)"1793/1794"
DOI: 10.19090/gff.v49i2.2540
orcid.org/[0000-0001-5572-0038](https://orcid.org/0000-0001-5572-0038)
Originalni naučni rad

ДЕФТЕРИ КАНЦЕЛАРИЈЕ ВЕЛИКИХ ТВРЂАВА: ПОПИС ДНЕВНИЦА ЈЕРЛИЈСКЕ (ЛОКАЛНЕ) ВОЈСКЕ У ТВРЂАВИ ШАБАЦ (1793–1794)

У раду је приказана анализа Дефтера канцеларије великих тврђава из 1793–1794. године, у којем су регистроване дневнице јерлијске (локалне) војске, тврђаве Шабац. Циљ истраживања је да се детаљном анализом једног дефтера прикаже вредност овакве врсте докумената као историјског извора. Поред тога, на основу добијених података о структури војске и висини дневница требало би допунити досадашња истраживања о организацији јерлијске војске у Шапцу током XVIII века. Приликом анализе дефтера из 1793–1794. године вршено је поређење са другим дефтерима исте врсте, који су састављени током XVII и XVIII века. На основу резултата поређења установљене су одређене специфичности. Анализирани дефтер је један од ретких сачуваних регистара за подручје Босанског ејалета који садржи податке о пореклу војника, што даје изузетан допринос формирању прецизније слике, не само о јерлијској војсци у Шапцу него и уопште о регрутацији војске која је бранила османске тврђаве у Босни и западној Румелији.

Кључне речи: Дефтери канцеларије великих тврђава, XVIII век, Босански ејалет, Зворнички санцак, тврђава Шабац, јерлије, дневнице

ДЕФТЕРИ КАНЦЕЛАРИЈЕ ВЕЛИКИХ ТВРЂАВА КАО ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Од тридесетих година XVI века у тврђавама и паланкама на самој граници Османског царства према Хабзбуршкој монархији и оним тврђавама које су се налазиле на пловним рекама и опасним местима, поред чувара бедема (*müstahfiz*)¹, регрутоване су и помоћне војне јединице². Помоћна

* dragana.lazic.stojkovic@ff.uns.ac.rs

¹ *müstahfiz* – 1. чувари тврђаве или паланке 2. припадник јерлијских јединица (*yerli kulu*) током транзиционог периода под непосредном командом диздара (Павловић, 2023: 241).

војска била је подељена на родове пешадије и коњице (*piyade ve süvari*) и распоређена у јединице азапа (*azap*)³, фариса (*faris*)⁴, добровољаца (*gönüllü*)⁵, мартолосо и бешлија (*beşli*).⁶ Чуварима бедема утврђења, односно мустахфизима, за вршење службе додељивани су гедик тимари (*gedik timar*). С друге стране, помоћна војска је углавном финансирана готовим средствима исплаћиваним из централне државне благајне (*hazine-i amire*)⁸ и локалне благајне (*hazine/hazne*) (İnalçık & Quataert 1994: 103–143). За њихово финансирање издвајана су средства из прихода од дажбина која су прикупљана посредством илтизам система (*iltizam*)⁹. Током XVII века постепено је преовладало укључивање војске и команде у сам поступак прикупљања средстава за сопствене годишње плате. Сума која је одређена да се прикупи на име годишњих плата једне војне јединице или једног одреда-цемата (*cema'at*)¹⁰ војника, називана је оцаклуком (*ocaklık*)¹¹. Оцаклуку је

² Помоћним војним јединицама јаничара називала се војска регрутована у редове азапа и фариса која је касније била део јерлијских јединица.

³ *azab/azap/ 'azeb* – 1. гусар, разбојник; 2. војник лаке пешадије, лаких стрелаца, углавном у посадама тврђава као јединица јаничара и у морнарици; 3. јерлијска јединица (Павловић, 2023: 214).

⁴ *faris* – 1. коњаник капикулу јединица на граници царства; 2. припадник јединице јерлија (Павловић, 2023: 225).

⁵ *gönüllü* – добровољац, припадник помоћних јединица војске, касније јединица јерлија (Павловић, 2023: 226).

⁶ *beşli/beşli* – 1. припадник помоћних јединица јаничара; 2. припадник јединица јерлијске војске (Павловић, 2023: 217).

⁷ *gedik* – 1. урез; 2. пролаз; 3. мањак 4. служба за коју се додељује земљишни посед (Akgündüz, 1996: 149–162; Doğan, 2020: 3).

⁸ *hazine-i amire* – државна ризница, служба државних финансија. На челу се налазио главни ризничар (*hazinedarbaşı*), подређен главном дефтердару (*başdefterdar*). Називана и бејтулмалом (*beytü'l-mal*), односно: *miri hazine*, *maliye hazinesi*, *devlet hazinesi*. Испостава у провинцији функционисала је у оквиру институције дефтердара, *defterdarlık* (Павловић, 2023: 228).

⁹ *iltizam* – закуп државних прихода. Дажбински систем током транзиционог периода заснован на уступању права прикупљања дажбина путем јавних лицитација у виду привремених (*mukata'a*) или доживотних закупа пореза (*malikane*) (Павловић, 2023: 230).

¹⁰ *cema'at* – 1. скупина припадника исте вере или истог друштвеног положаја у насељима; 2. јединица јаничарског корпуса (*orta*); 3. јединица плаћених помоћних војних група попут влаха и јурука; 4. јединица јерлијске војске (Павловић, 2023: 218).

¹¹ *ocaklık* – 1. термин којим се означава наследан тимар у Босанском ејалету и наследне управе над санџацима у Анадолији. 2. средства која се издвајају за

већином прослеђиван у централну државну благајну, а онда исплаћиван војним јединицама у виду плате, на свака три месеца (Pál 2018, 303–329; Hegy 2018: 25–31; Stein 2007: 31; Nickok 1997: 49).

Када су први пут у граничне тврђаве уписане јединице помоћне војске, тридесетих година XVI века, у престоници су формиран и посебни дефтери у којима су уношени обрачуни средстава која су издвајана за њихове плате. Ови дефтери су припадали категорији пописа укупних тромесечних износа плата (*müşaherehoran mevacic defterleri*)¹². Састављани су у посебном одељењу дефтердара за Румелију, где су се издавале и потврде за тврђаве (*tezkireci-i kula*), односно потврде о висини дневница војницима који су тек ангажовани у службу. Почетком XVII века формиране су посебне канцеларије (*kalem*)¹³ у којима су састављани обрачуни средстава за финансирање војске азапа, фариса и других јединица у граничним тврђавама. Због све већег броја ангажоване помоћне војске на граници, формиране су две канцеларије у којој су вршени обрачуни њихових дневница, канцеларија великих и малих тврђава (*Büyükkale Kalemî, Küçükale Kalemî*). Документа која су раније састављана у посебном одељењу дефтердара за Румелију, сада су настајала као два засебна дефтера, Дефтери канцеларије великих тврђава (*Büyükkale Kalemî Defterleri*) и Дефтери канцеларије малих тврђава (*Küçükale Kalemî Defterleri*).

У XVIII веку од јединица азапа фариса, добровољаца и бешлија формирана је јерлијска (локална) војска,¹⁴ која је, поред дужности одбране утврђења, током рата имала обавезе и на самој граници. За разлику од претходног периода када су јединице фариса, азапа, добровољаца и других биле карактеристичне само за гранична утврђења и она на рекама, сада су јерлијске јединице биле распоређене и у унутрашњости.

финансирање јерлијске војске у тврђавама и паланкама (Pakalın, 1971: 712–713; Nickok, 1997, 42–50).

¹² Ако су средства која су издвајана за финансирање војске у граничним тврђавама била приход локалне благајне, онда су пописи тромесечног износа плата уписивани у дефтер локалне благајне (Darling, 1996: 57; Hegy, 2018: 25–31).

¹³ *kalam* – писаљка (Redhouse, 2015: 1470). У документима, под термином калем су се подразумевали пописи и регистар било које врсте као и канцеларије (Derman, 2001: 245–247; Demlikoğlu, 2014: 283–295; Kütükoğlu, 1994-b: 43).

¹⁴ *yerli kulu* – *јерлије*, локална војска под командом везира, формирана крајем класичног доба у тврђавама или паланкама под управом мухафиза (*muhafiz*). Током XVIII века јерлије постају основа војске у санџацима под управом везира. Деле се на три основне формације (мустахфизи, фариси и азапи) уз низ других назива, најчешће по командном кадру попут капетанових трупа (*cema'at-ı kapudan*), нових трупа (*nizam-ı cedid*) итд. (Павловић, 2023: 256).

Јерлијска војска је финансирана на исти начин као и помоћне јединице током претходних векова. Обрачун дневница и плата вршен је у истим канцеларијама и регистрован у Дефтерима великих и малих тврђава (Darling 1996: 73).

Дефтери канцеларија великих и малих тврђава данас се чувају у Османском архиву у Истанбулу¹⁵. Према последњој класификацији садржаја фондова, ови дефтери су смештени у фонду Главни дефтери (*Bâb-ı Defteri*), као посебне свеске, и у потфонду Камил Кепеђи (*Kâmil Kεpecι*), као једна од бројних врста докумената финансијске природе¹⁶. На основу анализе и поређења дефтера и докумената, уочено је да документи у потфонду К. Кепеђи садрже углавном опширне пописе дневница и плата, док регистри у фонду Главних дефтера садрже различите врсте сумарних пописа, везаних за финансирање помоћне, касније јерлијске војске у утврђењима¹⁷. У дефтерима који су настали почетком XVII века уписиване су заједно све тврђаве западне Румелије на граници са Хабзбуршком монархијом. Постепено како се повећавао број утврђења са помоћном војском, тако су састављани посебни дефтери за тврђаве из различитих ејалета и санџака. Основни критеријум за сврставање тврђаве у дефтер представљала је припадност одређеној локалној благајни. Међутим, то није истакнуто посебним обележјем на самом дефтеру, него се уочава тек увидом у њихов садржај. Формирање посебних дефтера за сваку благајну, није довело до издвајања посебних канцеларија великих тврђава за одређени ејалет односно локалну благајну. Током XVIII века су повремено у истој канцеларији састављани и дефтери за дневнице (*yevmiye*) јерлијске војске и посебни дефтери плата

¹⁵ Османски архив Директората државног архива Председништва Републике Турске – Истанбул (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi) – ВОА.

¹⁶ Класификација докумената на архивске фондове, заснива се на припадности канцеларије из чијег рада су настали, канцеларијама Царског Дивана (*Divan-ı Hümayun*), институције Главног дефтердара (*Başdefterdarlık*) и Царске Дефтерхане (*Defterhane-i Amire*). Сва документа и дефтери који се односе на обрачуне финансијских средстава (*maliye*) представљали су продукт рада канцеларија Главног дефтердара и припадали посебној области, области финансијских средстава (*Maliye Dairesi*). Ова област је била подељена на више канцеларија из којих су настајали финансијски обрачуни у различите сврхе и за различите делове Царства. Једна од таквих канцеларија била је и она у којој су настајали Дефтери великих тврђава (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2017: 85, 101–102).

¹⁷ За Босански ејалет сачувано је неколико примерака Дефтера великих тврђава у фонду Камил Кепеђи: Osmanlı Arşivi, Kâmil Kεpecι. Büyük Kale Defteri (KK. d. 4784; 4806; 4906; 4907; 4920).

јаничарске војске¹⁸ која је била у служби у Босанском ејалету (Darling 1996: 74).

На основу истраживања у Османском архиву, откривено је да је за простор Босанског ејалета сачуван велики број оваквих дефтера, насталих током XVII и XVIII века. Током целог овог периода, у њих су углавном уношени само износи расхода централне државне благајне за потребе финансирања помоћне војске у граничним тврђавама. На основу увида у све расположиве дефтере, уочено је да су састављани у различитим формама и садржавали различите врсте података везане за финансирање војске. Одређене промене садржаја и форме регистара настале су као последица трансформације у организацији војске. Први познати дефтер за Босански ејалет потиче из 1602. године, и у њему се помињу само средства која су исплаћивана помоћним јединицама. Један од првих, који је настао почетком XVII века, није садржавао податке о средствима која су исплаћивана из централне благајне, него попис додељених гедик тимара. У њему су пописане вредности тимара који су додељени чуварима спољних бедема тврђава (*birun kalesi muhafazasi*)¹⁹ у Босанском и Румелијском ејалету (BOA.D.BKL.d. 32175, 3–61). Осим овога, није познат више ниједан попис овакве садржине. Сви преостали дефтери садрже податке који су се односили на исплату средстава из благајне.

У већини дефтера су биле уписане само укупне суме дневница за сваку тврђаву и овакви дефтери су означени као сумарни (*icmal*)²⁰. Поред сумарних састављани су и они који су садржили опширније податке, као што су пописи свих јединица у тврђавама (азапа, фариса, мустахфиза), распоред по џематима, поименични попис команде и војске са појединачним износом дневница и на крају сумарним износом дневница за све поменуће јединице (BOA.D.BKL.d. 32189, 1–16). У неколико дефтера су уписани опширни подаци о финансирању посаде али само једне тврђаве. Овакви пописи су сачувани само за тврђаве Градишку и Костајницу (BOA.D.BKL.d. 32197,

¹⁸ У Архиву се посебно воде у оквиру фонда Главни дефтери као Дефтери јаничара пешадије (*Piyade Yeniçeri Defterleri*) под скраћеницом P.YNÇ.d. (*Piyade Yeniçeri Defterleri*) (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2017: 101).

¹⁹ У дефтеру се посада која је добила тимаре ословљава као они који чувају бедеме. Према другим врстама извора и на основу литературе познато је да су се тако ословљавали мустахфизима. Према томе, иако експлицитно није наведено, могуће је закључити да су ипак у питању ове јединице (Фотић, 2017: 25–33; Gadžo-Kasumović, 2018: 81–102, 83–84).

²⁰ Термин сумарни (*icmal*) уписан је у заглављу прве стране сваког дефтера који припада овој категорији (BOA.D.BKL.d. 32182, 3–17).

3–61; BOA.D.VKL.d. 32199, 1–16). Деведесетих година XVII века, када су у Босанском ејалету у утврђењима организоване јерлијске јединице, први пут се поред дневница уписују и износи плата војника за три месеца (*mevacib*). Овакви пописи су у заглављима означени као дефтери тромесечних плата (*mevacib defteri*) (BOA.D. VKL.d. 32223, 2–3; 32236, 2–3. 32240, 4–7; 32270, 2–3). Поред ових података, у дефтерима насталим након Карловачког мира, помиње се и износ оцаклука за годишње плате јерлијске војске у тврђавама и паланкама (BOA.D. VKL.d. 32286, 3–20). За разлику од података о висини дневница и плата, попис оцаклука је уочен само у посебним дефтерима, док је у већини овај податак изостао.

Средства централне државне благајне нису била трансферисана само за дневнице и плате војника него и за одржавање тврђава. Тако је сачувано неколико дефтера који садрже предрачуне за набавку оружја и муниције за оружарнице (*cebehane*) и барутане (*baruthane*) (D.VKL.d. 32642). У Босанском ејалету је током XVIII века била организована интензивна оправка тврђава и паланки. У појединим Дефтерима канцеларија великих тврђава су пописана само она средства која је било потребно издвојити за послове оправки. На крају сваког оваквог дефтера преписана је и представка (*arz-i hal*) коју је послао босански валија у име војске и командната утврђења, као молбу за прослеђивање средстава (BOA.D. VKL.d. 32276, 3–11, 32277, 1–16). У ретким примерцима пописа унети су нешто опширнији подаци о самој војсци. Од свих који су анализирани само у дефтеру у којем су пописане заједно тврђаве Видинског, Темишварског санцака и неке тврђаве Босанског ејалета, поред имена војника помиње се и место њиховог порекла. Међутим, подаци о пореклу војника у овом дефтеру су уписани само код војске у тврђави Видин, док код војске тврђава из Босанског ејалета нема географских одредница (BOA.D. VKL.d. 32386. 1–55, 1–21).

Јерлијска војска у тврђави Шабац финансирана је из средстава која су прослеђивана из централне државне благајне у београдску благајну (*hazine-i Belgrad*) (Pavlović & Lazić Stojković 2022: 40–55). Због овакве организације финансирања, тврђава Шабац није пописивана у дефтерима са осталим тврђавама Босанског ејалета, него у оним који су састављани за простор Смедеревског санцака.

ПОПИСИ ДНЕВНИЦА И ПЛАТА ЈЕРЛИЈСКЕ ВОЈСКЕ У ТВРЂАВИ ШАБАЦ

На основу до сада спроведених истраживања у Османском архиву у Истанбулу, пронађен је само један Дефтер канцеларија великих тврђава у којем је регистрована јерлијска посада тврђаве Шабац. У питању је дефтер из 1793–1794.²¹ године у којем је поред Шапца пописана и тврђава Смедерево. Састављен је за период од 8. августа 1793. године до 3. фебруара 1794. године (хиџ. *Zilkade* 29. 1207 – *Recep* 2. 1208). Међутим, за посаду у Шапцу уписане су дневнице и висина плате за протекла три месеца које је требало исплатити у децембру 1793/ јануару 1794. године (хиџ. *Cemazyel-evvel* 1207). У њему су уписане све јерлијске јединце које чине посаду тврђаве и џемати на које су издељене. За сваки џемат унет је укупан број војника, поименични попис, износ дневнице за сваког војника, команданта џемата (*ser;ağa*), официре (*zabit*) и заповеднике буљука (*bölük*)²² – буљубаше (*serbölük; bölükbaşı*)²³. На крају су унети укупни износи дневница за све војнике посебно, а посебно за команду, као и укупна сума плата за три месеца које је требало исплатити за војску и официре, те износ месечне плате главних команданата. Овај дефтер садржи специфичне податке који су раније поменути само у дефтеру за тврђаву Видин (BOA.D. VKL.d. 32386. 1–55, 1–21). Поред имена војника и команде уписано је место порекла. Није наглашено да ли су у питању касабе, нахије или тврђаве, али се према самим називима уочава да су у питању већином места у Зворничком и Смедеревском и у нешто мањој мери у Босанском и Херцеговачком санџаку. У овом дефтеру нису унети подаци о оцаклуку, нити пореклу издвојених средстава (BOA. D.VKL.d. 32667. 6–36).

Структура и бројност јерлијске војске и команде

Због непотпуности сачуваних података није познато колико је тачно током XVIII века било уписане јерлијске војске у тврђави и паланци Шабац, као и то да ли је након 1740. године увек била заступљена посада исте структуре. У периоду од 1690-их година до 1718, Шабац је имао статус

²¹ Дефтер је из архива преузео проф. др Мирослав Павловић и одређене податке користио за потребе писања књиге: *Смедеревски санџак 1739-1788. Војно-административно уређење*, Нови Сад: Матица српска 2017.

²² *bölük* – буљук, мања војна јединица (обично 100 људи) (Павловић, 2023: 217).

²³ *bölükbaşı* – буљубаша, командант буљука (Павловић, 2023: 217).

тврђаве на граници и у складу с тим је организована бројнија посада од око 200 војника. Била је издељена на јединице добровољаца и бешлија²⁴. Поред посаде у тврђави, посебно је била организована војска у паланци²⁵. У рату 1716–1718. године, Шабац је био освојен, а војска која је преживела опсаду, пресељена у тврђаву Зворник под команду зворничког капетана (*kapudan*)²⁶. Пресељену војску чинили су одреди добровољаца, азапа, фариса и заима (*zu'ama*)²⁷. Након повратка територије 1739. године дошло је до реорганизације посаде. Прво је враћен један део војске из Зворника, а поред њих ангажован је додатни број војника. Нова посада смештена је само у паланци, док су премештени одреди из Зворника били смештени као посада тврђаве. Главни командант свих јерлијских јединица био је мухафиз²⁸. Због положаја утврђења на обали пловне реке, уз поменуту посаду били су ангажовани веслачи и кормилари (*kürekçi ve dümençi*) на бродовима. Они нису представљали стално ангажовану и редовно финансирану посаду у тврђави него помоћне одреде који су били углавном ангажовани из редова локалног становништва. На основу досадашњих истраживања, помиње се да је у тврђави обично било око 300 до 340 јерлија, а у паланци око 300 (Лазих Стојковић 2022: 33–43).

Подаци из дефтера 1793–1794. године указују на сасвим другачију структуру јерлија у тврђави у односу на период пре 1788. године. Војска је била распоређена у три џемата различитих јерлијских јединица под командом мухафиза, хаџи Мустафа-паше. Према ранијим истраживањима, мухафиз шабачке тврђаве је увек био у рангу аге. У овом дефтеру је мухафиз носио титулу паше. На основу титуле могло би се закључити да је шабачки мухафиз по статусу био између босанских капетана у рангу аге, који нису носили титулу паше и београдског мухафиза који је био у рангу везира.

²⁴ Поред јерлијске војске била је ангажована и војска царских јаничара, која је пописивана у посебним дефтерима.

²⁵ Комплекс шабачког утврђења био је изграђен на обали реке Саве и састојао се од једног дела са палисадним бедемима и другог дела са каменим бедемима.

²⁶ *kapudan* – 1. заповедник флотиле. 2. капетан шајке, речног брода. 3. капетан у Босанском ејалету има статус и ингеренције сличне мухафизу, с тим да је капетан командант најчешће посади више од једне тврђаве (Павловић, 2023: 232–233; Крешевић, 1991: 95).

²⁷ Јединице заима су припадале реду јерлијских јединица под комадном бивших спахија. Од некадашњег статуса остао им је само помен заима (*zu'ama*) у називу јединица којима су командовали (Павловић, 2017: 288).

²⁸ *muhafiz* – заповедник, командант јерлијске војне посаде једног утврђења, тврђаве или паланке (Павловић, 2023: 239).

Мухафиз хаџи Мустафа-паша није уписан са износом дневница, а с обзиром на титулу паше могуће је да је имао право на приход са хаса (*has, hassa, havas*)²⁹. Као и код командне структуре, разлике у односу на ранији период, уочене су и код структуре посаде. Основни део посаде чинили су мустахфизи, од помоћних јединица уписан је одред тобџија и као јединице пешадије помиње се џемат капетана (*табеле бр. 1–4*). У ранијим истраживањима није уочено да је у Шапцу постојао војни одред капетана, нити је то био случај у другим тврђавама Босанског ејалета. Међутим, током XVIII века овакве јединице се помињу као део посаде у Београду и Ужицу (Павловић 2017: 279).

Џемат капетана се први пут помиње као део посаде тврђава Будимског ејалета. Клара Хеђи је на основу истраживања структуре посаде тврђава Будимског ејалета уочила да се термин капетан употребљавао у различитом контексту. Већином су се капетаном називали заповедници на бродовима, али се помиње и капетан као командант копнене војске. У склопу изведене класификације капетана, помиње се да су као део посаде били формиран и џемати капетана. Они су представљали војнике, обично из редова азапа који су служили на бродовима, али су уместо азапа сви називани војском капетана (Negy 2018: 105–109). Претпоставља се да је исти овакав случај са џематом капетана у Шапцу, Београду и Ужицу. У џемату капетана шабачке тврђаве се не помиње да су у питању азапи, али је код осморице уписаних војника назначено да су у служби на броду (*riyale*)³⁰. Као део посаде био је уписан само један џемат, који је бројао укупно 107³¹ војника заједно са командом. Главни командант џемата био је у рангу аге ословљаван капетаном, а поред њега уписано је и пет официра. Командант џемата био је капетан Мехмед, а у рангу *hexaје* (*kethüda*)³² налазио се Мехмед син Османа,

²⁹ хас (*has, hassa, havas*) – приход султана и виших државних службеника у вредности вишој од 100.000 акчи годишње (Göyünç, 1997: 268–270).

³⁰ *riyâle* – 1. брод капетана трећег ранга 2. капетан трећег ранга и његова морнарица (Redhouse, 2015: 998; Vostan 2008: 141–142).

³¹ Према коначном обрачуну унетом у дефтер, број војника заједно са командом износи 107. Међутим, када се изброји има 106 војника и команданата.

³² *kethüda* – *hexaja* (перс. *kede-кућа, храм; hüda, huda-господар*) у основном значењу означава домаћина, настојника. У османској управи има вишезначну улогу у зависности од канцеларије или друштвене улоге у којој се помиње. У најопштијем контексту у питању је помоћник, први сарадник, односно заступник разних достојанственика укључујући и оне на највишим државним положајима. *Hexaja* је уједно и старешина разних друштвених, војних и цивилних групација и организација попут еснафа и сл. То је и официјерски чин. Значење титуле увек је одређено

барјактар (*alemdar*)³³ џемата био је Ибрахим син Алије из Ужица, док је чауш (*çavuş*)³⁴ био Абидин син Хусеина из Теочака. Џемат је подељен на два буљука којим су заповедале буљубаше, Алија син Алије из Лешнице и Башар (Јашар) син Мустафе из Зворника. Већина војника била је пореклом из Лешнице, њих 63. Осталих 36 су из Лепенице, Сребреника, Зворника, Ужица, Бијељине, Теочака и Јасенице³⁵. У случајевима команданта џемата и ђехаје није уписано место порекла. Као што се примећује увидом у сва уписана места порекла, команда и војска су углавном биле са простора Зворничког и Смедеревског санцака и то углавном из места која нису била превише удаљена од Шапца. На основу података из дефтера, поред места порекла војника било је могуће одредити и статус војника, односно да ли је био син официра или је био странац (*ecnebi*)³⁶. Од поменути командне само је капетан уписан без имена оца што указује на то да су сви остали официри и заповедници били синови или рођаци. У случају војника се не помиње ниједан који је уписан без очевог имена, што указује да су сви војници који су припадали џемату капетана били синови војника (табела бр. 1).

Поред џемата капетана, био је формиран и један џемат мустахфиза. Укупно је бројао 107 војника заједно са диздаром, официрима и буљубашама. Главни командант џемата био је диздар, Алија. У служби ђехаје био је Хусеин син Ахмеда, барјактар џемата је Мустафа син Хусеина из Бијељине, а у служби чауша је Мустафа син Хусеина из Лешнице. Џемат је био подељен на четири буљука. Заповедник буљука који је означен као први (*evvel*), био је Хасан син Мехмеда из Бијељине. Остали заповедници буљука нису били означени редним бројевима. То су били Давуд син Ибрахима, Осман син Јусуфа и Мустафа син Заида. Сви заповедници буљука

контекстом или придевом уз који се јавља. Вехаја везира је његов непосредни сарадник и припада личној служби везира, његовој пратњи (*kapu halkı*) (Павловић, 2023: 234).

³³ *alemdar*; *bayraktar* – официр у јаничарском корпусу (Павловић, 2023: 212).

³⁴ *çavuş* – 1. припадник специјалне дворске гарде задужене за одржавање реда и друге поверљиве и дипломатске мисије; 2. чин у коњаничким капикулу јединицама; 3. особа подређена ђехаји у организацији еснафа; 4. особа подређена ђехаји у управним пословима; 5. официр локалне, јерлијске војске (Павловић, 2023: 218–219).

³⁵ Није познато да ли је у питању Јасеница из Смедеревског или Зворничког санцака.

³⁶ Систем за одређивање порекла војске који је примењиван код спахија увела је Линда Дарлинг. Код јаничара је постојало правило да се приликом уписа деце у аџемијски корпус, они који су дошли у престоницу поступком девширме уписују само са новим именом без одреднице син Абдулаха, док су синови јаничара уписивани са именом оца и увек смештани у касарну где је служио и отац аџемије (Darling, 2014: 193–226; Darling, 2015: 1–23; Sakin, 2022: 43).

били су пореклом из Бијељине. Већи број војника је пореклом био из Бијељине – њих 61, док је осталих 27 војника било из Лепенице, Шапца, Ужица, Зворника, Јање и Шамца. За диздара и ћехају није познато место порекла. Сва војска уписана је са именом оца, што указује на то да су у питању синови војника. Као и у случају џемата капетана, ни овде није уписано ни порекло диздара нити је уписан са именом оца (табела бр. 2).

Од јерлијских помоћних јединица, ангажован је један џемат тобџија. Џемат је бројао 58³⁷ војника са главним тобџијом и шест официра. Главни тобџија био је Абдулах. У служби ћехаје био је ангажован Абдулах син Хусеина, барјактар је Хусеин син Исмаила из Шапца. Главни командант буљука био је Осман из Зворника. Двојица војника се према висини дневница издвајају од осталих. На основу уписаног износа би се могло закључити да су припадали заповедницима буљука, али то није експлицитно наведено. То су били Осман син Ибрахима из Теочака и Мустафа син Мустафе из Јање. Од 51 војника њих 20 је било из Теочака, 12 из Јање а остали из Шапца, Дубице, Фојнице и Невесиња. Војници су углавном уписани са именом оца, осим главног тобџије, што указује на то да је он једини припадао категорији странаца. Укупно у тврђави Шабац, према подацима за 1793–1794. годину, било је ангажовано 279³⁸ војника и команде (табела бр. 3).

Висина дневница и плата војске и команде

Основни разлог за настанак дефтера јесте преглед износа дневница и плата које је требало исплатити за поменућу војску. Поред увида у саме статистичке податаке, било је могуће и реконструисати начин обрачуна плата. На основу увида у садржај примећује се да је у дефтер унета висина дневница за сву војску, официре и главне команданте џемата и да је на основу њих извршен обрачун плата. За војску и официре, плате су се исплаћивале за 124 дана (*euuât*), док је за главну команду исплаћиван износ плате за један месец по хиџретској години. На крају су унети и обрачуни колико укупно средстава треба да се трансферише у локалну благајну и онда исплати војницима, у децембру 1793/ јануару 1794. године. Посебно су уписане дневнице за сваког војника, главног команданта џемата, официра и

³⁷ У дефтеру је уписано укупно 58 војника заједно са командом. Када се изброји, има 66 војника са командом.

³⁸ Ако саберемо бројеве који су унети у дефтер, као укупан број војника добијемо 272.

буљубашу, и тако за сваку јерлијску јединицу посебно. На крају дефтера, посебно је издвојен рачун за укупан износ дневница и тромесечне плате војника, официра и заповедника буљука, а посебно за месечне плате главне команде. Износи дневница су приказани у акчама, дневнице за једну годину такође у акчама, а износи плата за три месеца у гурушима и акчама, док је плата главног команданта изражена само у гурушима. На коначни износ средстава које је било потребно исплатити за војску и команду у џемату дописивао се и мањи износ у парама³⁹. За сваки џемат сабиран је укупан број уписаних војника и официра, осим главног команданта, и укупан износ њихових дневница, који је потом помножен са 124 дана. На овај начин се добијао укупан износ тромесечне плате војске и официра изражен у акчама. Он је потом сабиран са укупним износом месечне плате главног команданта и тако је настајао укупан износ средстава које је било потребно исплатити за један џемат (табеле бр. 1–4).

Висина дневница команде и војске значајно се разликовала. Разлика је уочена и између дневнице главног команданта џемата, официра и заповедника буљука. И оно што је још важније: висина дневница војске и команде разликовала се на нивоу уписаних џемата. Капетан као командант џемата имао је дневницу од 120,5 акчи, што је нешто више од једног гуруша. У дефтеру се само у случају капетана помиње да за годину дана треба да му буде исплаћено 450 гуруша, што би било око 54 000 акчи. Њехаја у џемату капетана добијао је дневницу од 40 акчи, док је барјактар имао нешто нижу дневницу од 35,5 акчи. Чауш и заповедници буљука су имали дневницу од 24,5 акчи. Војници који су припадали џемату капетана имали су плату од 18,5 акчи, њих 92. Преосталих осам, који се уписани као они који су служили на броду, имали су дневнице од 18 акчи. За 107 војника и официра, са изузећем капетанове дневнице, укупно се издвајало 2 080 акчи. За 124 дана односно три месеца било је потребно издвојити 257 920 акчи, односно 2 149 гуруша. На суму тромесечне плате збрајао се износ месечне плате капетана, која је је износила 140 гуруша⁴⁰. Укупно за потребе џемата капетана требало је да се издвоји 2 289 гуруша и 13 пара (табела бр. 1).

Војска и команда у џемату мустахфиза имала је сличне дневнице. Диздар као командант мустахфиза имао је плату једнаку као капетан, 120,5

³⁹ Однос све три валуте током XVIII века у просеку је био следећи: 1 гуруш=40 пара=120 акчи (Pamuk, 2000: 160).

⁴⁰ Месечна плата капетана, диздара и главног тобџије није се обрачунавала збрајањем броја дана и висином дневнице, него је била одређена као фиксни износ.

акчи. Ћехаја је имао дневницу од 40,5 акчи, односно за пола акче више него Ћехаја у цемату капетана. Барјактар цемата имао је дневницу 21,5 акчи, што је значајно нижи износ од дневнице барјактара капетановог цемата. Чауш је имао 21 акчу, односно 3,5 акчи мање него чауш у цемату капетана. У цемату мустахфиза међу војницима уписана су имена двојице који су имали дневнице више него што су дневнице официра на дужности чауша и барјактара. Код имена једног од њих уписано је да је *први*, док код другог нема никаквих обележја који указују на дужност. Онај који је уписан са ознаком *први* имао је дневницу од 26 акчи, док је други који није имао уписану ознаку имао 25 акчи. Они се нису убрајали у заповеднике буљука јер су заповедници буљука посебно регистровани и њихова дневница је износила 21,5 и 21 акчу. Према висини дневнице, јасно је да су у питању војници који су због нечега били у посебном положају, али није било могуће одредити о чему је реч. Од 99 преосталих војника њих 89 је имало дневницу од 15,5 акчи, а осталих 10 у висини од 15 акчи. Није познато због чега је десет војника имало умањену дневницу, јер није уписано никакво појашњење као што се помиње код војника у цемату капетана. Према уписаном рачуну, за 107 војника укупан износ дневница био је 1 770 акчи. За 124 дана било је потребно да се исплати 219 480 акчи, односно 1 829 гуруша. Диздару је за један месец требало да буде исплаћено 70 гуруша, што је укупно 1 899 гуруша и 10 пара које је требало исплатити за сву војску, официре и команду цемата мустахфиза (табела бр. 2).

Војска ангажована у цемату тобџија финансирана је по истом систему као остала војска. Главни тобџија имао је дневницу као диздар и капетан, 120,5 акчи. Ћехаја главног тобџије, као и у цемату капетана и мустахфиза, имао је дневницу од 40,5 акчи. Барјактар је имао 27,5 акчи, што је виши износ него дневнице барјактара цемата мустахфиза. Чауш је добијао дневно 24 акче, и био је боље плаћен него чауш у цемату мустахфиза. Заповедник буљука имао је 24,5 акчи. Преостала двојица су имали плате 24,5 и 24 акче. Од 51 војника њих тројица су имали плату 21 акчу а преостали су имали уписаних 21,5 акчи. Тобџије су добијале више дневнице него војска у цемату капетана и цемату мустахфиза. Према уписаном рачуну, за 58 војника и официра укупан износ дневница је 1 354 акчи, док је за 124 дана било потребно издвојити 167 896 акчи, односно 1 399 гуруша. За главног тобџију требало је да се исплати 93 гуруша месечне плате. За потребе финансисрања све војске, официра и команде у цемату тобџија било је потребно издвојити 1 492 гуруша и 5 пара (табела бр. 3).

На крају дефтера састављена су два списка у којима су унети укупни

бројеви војника по џематима, укупан износ дневница у акчама, колико је потребно да се исплати пара и на крају укупан износ у гурушима за сву војску. У подножју списка је наведено да за потребе свих јединица јерлијске војске треба да се издвоји 5 680 гуруша и 28 пара. У последњем обрачуну истакнуто је колико су износиле тромесечне плате војске у џематима без тромесечне плате официра и месечне плате главног команданта. Тако је на крају уписан рачун да за 124 дана војсци треба да буде исплаћено 2 329 гуруша и 22 паре (табела бр. 4).

Табела бр. 1 Дневнице и плате џемата капетана

I Предмет записивања:								
Дефтер тромесечних плата војске капетана, мустахфиза и тобџија под командом мухафиза Шапца, хаџи Мустафа-паше								
10. јануар 1793. године								
II Војска џемата капетана децембар 1793/јануар 1794. године								
војска и команда	Мехмед капетан (плата за једну годину је 450 гуруша)	Мехмед син Османа хеџаја	Алија син Алије буљубаша	Башар/Јаш ар син Мустафе буљубаша	Ибрахим син Алије барјактар чауш	Абидин син Хусеина	Мустафа син Салиха	Хусеин син Синана
место:	/	/	Лешница	Зворник	Ужице	Теочак	Лешница	Лешница
дневница:	120,5	40	24,5	24,5	35,5	24,5	18,5	18,5
	Мустафа син Хасана	Орхан син Хамзе	Мустафа син Османа	Мехмед син Садика	Алија син Хамзе	Исмаил син Мустафе	Салих син меџида	Хасан син Мехмеда
	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница
	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5
	Бајазид	Махмуд	Махмуд	Јусуф	Ибрахим	Салих син	Алија син	Мустафа

син Хасана	син Мехмеда	син Махмуда	син Абидина	син Хамида	Мехмеда	Мустафе	син Хусеина
Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница
18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5
Мустафа син Салиха	Мустафа син Абдул-син меида	Алија син Исмаила	Осман син Мустафе	Хусеин син Сулејмана	Рифат син Дервиша	Мустафа син Мустафе	Халид син Селима
Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница
18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5
Махмуд син Алије	Алија син Махмуда	Хасан син Алије	Мехмед син Мумина	Салих син Ахмеда	Халид син Мехмеда	Мустафа син Мустафе	Хусрев син Ибрахима
Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница
18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5
Алија син Абидина	Мирза? син Ахмеда	Исмаил син Мустафе	Хасан син Ибрахима	Јусуф син Ибрахима	Махмуд син Османа	Мехмед син Салиха	Махмуд син Мехмеда
Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница
18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5
Хусеин син Мустафе	Махмуд син Ахмеда	Џафер син Османа	Салих син Хасе?	Рамо? син Мумина	Мустафа син Мехмеда	Хасан син Ибрахима	Мехмед син Алије
Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница
18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5
Осман син Синана	Абдул- рахман син Ибрахима	Ирхад? син Махмуда	Мустафа син Мустафе	Алија син Хусеина	Абдулах син Махира	Кибрид/Ф ерид? син Махмуда	Хусеин син Махира

Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница
18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5
Хасан син Алије	Хасан син Мустафе	Хасан син Исмаила	Абдулах син Махмуда	Давуд син Махира	Махмуд син Алије	Сулејман син Ибрахима	Хасан син Мемије
Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Лешница	Ужице	Лепеница
18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5
Сулејман син Ибрахима	Мехмед син Сулејмана	Махмуд син Абидина	Абидин син Сулејмана	Салих син Сулејмана	Ибрахим син Османа	Мустафа син Османа	Сулејман син Хусрева
Лепеница	Лепеница	Лепеница	Лепеница	Лепеница	Лепеница	Лепеница	Лепеница
18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5
Шевкет син Мустафе	Хасан син Фазила	Адем син Османа	Алија син Башара/ Јашара	Салих син Башара/ Јашара	Абдул-азиз син Ибрахима	Хасан син Мустафе	Бајазид син Махмуда
Лепеница	Теочак	Теочак	Зворник	Зворник	Зворник	Зворник	Зворник
18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5
Исмаил син азиза	Алија син Абдул-Ахмеда	Ибрахим син Хусеина	Ибрахим син Алије	Исмаил син Абдул-мецида	Мухарем син Ибрахима	Мустафа син Салиха	Мустафа син Ахмеда
Сребреник	Сребреник	Теочак	Теочак	Теочак	Теочак	Теочак	Теочак
18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5	18,5
Мехмед син Хусеина	Мехмед син Ибрахима	Махмуд син Мустафе	Бехија син Хусеина	Мехмед син Махмуда	Салих син Алије	Хусеин син Мустафе	Халид син Кибрида/ Фериди?
Бијељина	Зворник	Лешница	Бијељина	Јања	Јања	Бијељина	Лепеница

	18,5	18	18	18	18	18	18	18
	Исмаил син Османа							
	Лепеница							
	18							
поменути са 18 акчи (дневнице) су у служби на броду								
према	војске – 107		10. јануара 1793.		према поменутом		заједно са платом	
регистро-	дневница – 2 080		године и у фебруару		рачуна се:		капетана: 2 289	
ваном:	акче		исте године		120 акчи дневнице		гуруша	
	дана – 124							
	акче – 257 920				2 149 13 пара			
					<u>140</u>			
					2 289			
					Гуруша			
Потпис	Мехмед, капетан у Шапцу							

Табела бр. 2 Дневнице и плате џемата мустахфиза

Ш Цемат војске мустахфиза под командом мухафиза тврђаве Шабац децембар 1793/јануар 1794. године								
војска и	Алија	Хусеин	Осман син	Мустафа	Синан	Хусеин	Хасан	Хасан
команда:	диздар	син	Јусуфа	син	син	син	син	син Бехије
		Ахмеда	буљубаша	Хусеина	Рагиба?	Бехуда	Мехмеда	
		ћехаја		чауш				
место:	/	/	Бијељина	Лешница	Лепеница	Шабац	Шабац	Лепеница
дневница	120,5	40,5	21,5	21	15,5	15,5	15,5	15,5
	Осман син	Бајазид	Бајазид	Исмаил	Рустем	Хасан	Осман син	Осман син
	Хусеина	син	син	син	син	син	Тимура	Халида
		Халида	Махмуда	Мустафе	Мехмеда	Ибрахима		

Лепница	Лепеница	Лепеница	Лепеница	Лепеница	Лепеница	Лепеница	Лепеница
15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5
Орхан син Мустафе	Хусеин син Мемиде	Ибрахим син Јусуфа	Давуд син Ибрахима	Рашид син Бехије	Салих син Емира	Ахмед син Сулејмана	Мехди син Алије
Лепеница	Лепеница	Лепеница	Лепеница	Лепеница	Бијељина	Бијељина	Бијељина
15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5
Хусеин син Ахмеда	Хасан син Мустафе	Халид син Мустафе	Махмуд син Емира?	Мехмед син Бајазид	Сулејман син Емира?	Осман син Хусеина	Мевлуд син Османа
Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина
15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5
Мехмед син Хусеина	Емир син Салиха	Ибрахим син Исмаила	Бехија син Хамида	Мустафа син Ибрахима	Хасан син Османа	Махмуд син Ислама	Хусеин син Османа
Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Шабац	Бијељина	Бијељина	Бијељина
15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5
Абидин син Хусеина	Салих син Ибрахима	Ахмед син Мустафе	Ибрахим син Хусеина	Мустафа син Хасана	Мустафа син Салиха	Сулејман син Хусеина	Осман син Мустафе
Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина
15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5
Ахмед син Мустафе	Ислам син Ибрахима	Осман син Исмаила	Ибрахим син Алије	Јусуф син Исмаила	Салих син Хусеина	Салих син Мустафе	Мумин син Мухарема
Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина
15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5
Рустем	Исмаил	Осман син	Мумин	Сулејман	Халид	Хусеин	Мумин

син Османа	син Ибрахима	Хусеина	син Хамида	син Мустафе	син Бехије	син Бехије	син Башара/ Јашара
Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина
15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5
Хасан син Салиха	Башар/Ја- шар син Мехмед	Хасан син Мустафе	Осман син Махмуда	Рамиз син Мустафе	Салих син Мустафе	Халид син Османа	Јусуф син Салиха
Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина
15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5
Синан син Османа	Хусеин син Ибрахима	Салих син Ислама	Башар/Јаш ар син Салиха	Хасан син Османа	Башар/Јаш ар син Мустафе	Мехмед син Салиха	Мехмед син Ахмеда
Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Бијељина	Лепеница
15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5
Хасан син Хусеина	Осман син Мустафе	Алија син Османа	Салих син Хусеина	Хусеин син Рамиза?	Башар/Јаш ар син Мехмеда	Омер син Бајазида	Ибрахим син Салиха
Ужице	Ужице	Ужице	Ужице	Јања	Јања	Јања	Јања
15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5
Хусрев син Мехмеда	Ибрахим син Османа	Осман син Салиха	Хасан син Мехмеда (први)	Мустафа син Халида	Давуд син Ибрахима	Хасан син Алије	Мустафа син Бајазида буљубаша
Јања	Ужице	Јањина	Бијељина	Зворник	Бијељина	Бијељина	Бијељина
15,5	15,5	15,5	26	15	25	15	21
Мумин син	Абидин син Хасан	Салих син Ибрахима	Халид син Мехмеда	Мехмед син Јусуфа	Мустафа син	Мустафа син	Алија син

Бајазид					Хусеина Чауш	Хасана	Османа
Бијељина	Бијељина	Бијељина	Лепеница	Лепеница	Лешница	Лепеница	Бијељина
15	15	15	15	15	21	15	15
Салих син							
Абидина							
Шамац							
15							
према регистрова ном:	војске - 107 дневница - 1 770 акчи	10. јануара 1793. године и у фебруару исте године	према поменутом се рачуна: 120 акчи	заједно са платом диздара: 1 899 гуруша			
	дана - 124 акчи - 219 480		1 829 пара 10 <u>70</u> 1 899 Гуруша				
потпис	Алија, диздар у тврђави Шабац						

Табела бр. 3 Дневнице и плате џемата тобџија

IV Џемат војске тобџија под командом мухафиза Шапца децембар 1793/јануар 1794. године								
војска и команда	Абдулах главни тобџија	Абдулах син Хусеина	Хусеин син Исмаила барјактар	Мустафа син Мустафе главни (başlık)	Осман син Ибрахима главни (başlık)	Осман син Јусуфа буљу- баша	Мехмед син Салиха	Орхан син Османа
место:	/	/	Шабац	Јања	Геочак	Зворник	Јања	Јања

дневница	120,5	40,5	27,5	24,5	24	24,5	21,5	21,5
:								
	Абидин син Османа	Халид син Мустафе	Јусуф син Хусеина	Мехмед син Хусеина	Ризван син Османа	Салих син Алије	Јусуф син Салиха	Мехмед син Хасана
	Јања	Зворник	Јања	Јања	Јања	Јања	Јања	Јања
	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5
	Алија син Мехмеда	Ахмед син Алија	Селим син Селима	Мустафа син Ахмеда	Алија син Салиха	Мумин син Ахмеда	Јусуф син Алије	Алија син Османа
	Теочак	Теочак	Теочак	Теочак	Теочак	Теочак	Теочак	Теочак
	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5
	Мехмед син Хусеина	Мумин син Мехмеда	Бехија син Алије	Хусеин син Мехмеда	Осман син Хусеина	Сулејман син Алије	Мустафа син Хасана	Мехмед син Хасана
	Теочак	Теочак	Теочак	Теочак	Теочак	Теочак	Теочак	Теочак
	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5
	Ибрахим син Орхана	Алија син Хусеина	Махмуд син Ахмеда	Шакир син Салиха	Мустафа син Алије	Осман син Салиха	Алија син Сулејмана	Алија син Ахмеда
	Теочак	Теочак	Зворник	Зворник	Зворник	Зворник	Зворник	Шабац
	21	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5
	Хасан син Хусеина	Мустафа син Хусеина	Салих син Салиха	Хасан син Салиха	Адем син Мехмеда	Алија син Јусуфа	Мурад син Бајазид	Башар/Ја- шар син Османа
	Шабац	Колубара	Колубара	Јања	Теочак	Теочак	Ужице	Колубара
	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5
	Мустафа син Ибрахи- ма	Салих син Мехмеда	Мустафа син Јусуфа	Мумин син Рамиза	Хасан син Бајазид	Шабан син Рамазана	Ферид син Мурада чауш	Ислам син Мурада

	Теочак	Колубара	Теочак	Зворник	Теочак	Бохорина	Бохорина	Бохорина
	21,5	21,5	21,5	21,5	21,5	21	24	21
	Хасан син Јусуфа							
	Бохори- на							
	21							
према регистро- ваном:	војска – 58 дневница – 1 354 дана – 124 акче – 167 896		10. јануара 1793 године и у фебруару исте године		према поменутом рачуна се: 120 акчи 1 399 5 пара <u>93</u> 1 492 гуруша		Заједно са платом главног тобције: 1 492 гуруша	
потпис:	Абдулах, тобција у Шапцу							

Табела бр. 4. Укупан обрачун дневница и плата за сву јерлијску војску

V УКУПНО				
војска	дневнице	пара	према	цемаги
	у акчама		регистру	
			– гуруша	
107,5	2070,5	13	2 289,5	Укупно за цемат капетана
107,5	1770,5	10	1 899,5	Укупно за цемат мустахфиза
58,5	1354,5	5	1 492,5	Укупно за цемат тобција
272	5 204	28	5 680	
Укупно 5 680 гуруша и 28 пара				

војска	дневница у акчама	пара	према регистру - гуруша	Џемати
73,5	1456,5	19	1258,5	Плата за војску џемата капетана
38,5	735,5	17	769,5	Плата за војску џемата мустахфиза
27,5	702,5	26	301,5	Плата за војску џемата тобџија
138	894	22	2 329	
Укупно 2 329 гуруша и 22 паре				

Dragana Lazić Stojković

THE DEFTER OF THE BUREAU GRAND FORTRESSES: THE PAYROLL OF THE
LOCAL ARMY IN THE ŠABAC FORTRESS (1793–1794)

Summary

According to the analyzed data from a *defters*, we can talk about the valuable kind of historical documents. The research of the fortresses garrisons on the frontiers and the others on the banks of rivers, could not be possible without these *defters*. The previous research of Šabac fortress in the XVIII century have been added by new data. The Šabac garrison had a different structure in the middle and in the end of century. According to the *defter*, there were unites of guards (*mustahfiz*), canoneer and captans. The unit of captans was separated between the soldiers and seamans. For the first time was mentioned seamans as a garrison members in the payroll. The most important data about soldiers, discovered in the *defter* is their origin place. All of them, according to name „*yerli*“, were domestic people from Eyalet of Bosnia or Sancak of Smederevo. In the period before 1788. in the fortress were 300 soldiers but after that 272. The salaries were lower than after 1788, but it could be consequence of currency inflation not increase of the salaries.

From the point of view of research could be conclusion, in period after last Ottoman-Habsburg war and ten years before the First Serbian Uprising, Šabac fortress had been in the new role. According to the number of the soldiers it was further significant fort in the Sancak of Zvornik but under the patronage of the Belgrade muhafiz-vizier. However, according to the structure of garrison, it seems as fortress became a guardian of the river way not a part of the Danube bulwark for defence against the Habsburg army. In the coming years, the Šabac fortress and his garrison had been the main stronghold of the Izvornik administration on the territory affected by uprising.

Key words: The Defter of the Bureau Grand Fortesses, 18th Century, Eyalet of Bosnia, Sancak of Zvornik, Šabac fortress, local army, per diem

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- BOA – Османски архив Директората државног архива Председништва Републике Турске – Истанбул – (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. Devlet Arşivleri Başkanlığı. Osmanlı Arşivi)
- BOA. Kâmil Kereci – Büyükkale Defteri – (BOA.KK.d.), Defter No. 4784, 4806, 4906, 4907, 4920.
- BOA. Bâb-ı Defteri – Büyükkale Kalemî Defterleri – (BOA.D.BKL.d.), Defter No. 32175, 32182, 32189, 32197, 32199, 32223, 322236, 322240, 32270, 32276, 32277, 32286, 32290, 32386, 32642, 32662, 32667.
- Ágoston, G. (2021). *The Last Muslim Conquest. The Ottoman Empire and Its Wars in Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Akgündüz, A. (1996). Gedik. *TDV. İslam Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 541–543.
- Bostan, İ. (2008). Riyâle. *TDV. İslam Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 141–142.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. (2017). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (hazır.), İstanbul.
- Derman, M. U. (2001). Kalem. *TDV. İslam Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 245–247.
- Demlikoğlu, U. (2014). H. 1142 (M. 1729. 1730) Tarihli Büyük Kale Defterine Göre Hemen Kalesi Piyade ve Süvari Levendleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Fırat University Journal of Social Science*. C. 24. Sayı: 1. 283–295.
- Darling, L. (1996). *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560–1660*. Leiden – New York – Keln: Brill.
- Darling, L. (2014). Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century. *Osmanlı Araştırmaları*. Vol. XLIII. 193–226.
- Darling, L. (2015). Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century–Part II, Including the

- Seventeenth Century. *Osmanlı Araştırmaları*. Vol. XLV. 1–23.
- Hegyí, K. (2018). *The Ottoman Military Organization in Hungary: Fortresses, Fortress Garrisons and Finances*. Berlin: Klaus Schwarz-Verlag.
- Hickok, M. R. (1997). *Ottoman Military Administration in 18th-Century Bosnia*. Leiden, New York, Cologne: Brill.
- Handžić, A. (1970). Pad Šapca pod Turke – 1521. godine i privredni značaj grada do sredine 16. vijeka. *Šabac u prošlosti I*. (prir. Filipović S.). Šabac: Istorijski arhiv. 117–254. (ћип.)
- İnalçık, H. & Quataert, D. (1994). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. Vol. 2: 1600–1914. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kütükoğlu, M. (1994-b). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.
- Lazić Stojković, D. (2022). Garnizon tvrđave Šabac (1699–1788). U: Gudurić, S., Dražić, J. & Stefanović M. (ured.) (2022). *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*. Novi Sad: Filozofski fakultet. X/III. 33–43. (ћип.)
- Pavlović M.–Lazić Stojković, D. (2022). Asâkir-i Serhad – Gwardians of the Empire in an Age of Uncertainty: The Ottoman Frontier on the Sava and Middle Danube in the 18th Century. *Istraživanja, Journal of Historical Researches*. No. 33. 40–55.
- Pavlović, M. (2017). *Smederevski sandžak 1739–1788. vojno-administrativno uređenje*. Novi Sad: Matica srpska. (ћип.)
- Pavlović, M. (2023). Na granici islama. Svet osmanske evropske provincije u 18. veku. Novi Sad: Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu. (ћип.)
- Pelidija, E. (2003). *Banjalučki boj iz 1737*. Sarajevo: El Kalem.
- Pál, F. (2018). *The Business of State, Ottoman Finance Administration and Ruling Elites in Transition (1589s–1615)*, Berlin: Klaus Schwarz-Verlag.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sozluğu*. İstanbul: Mili Eğitim Basımevi.
- Pamuk, Ş. (2000). *A Monetary History of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Redhouse, J. (2015). *A Turkish and English Lexicon*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Stein, L. M. (2007). *Guarding the Frontier: Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*. London: Tauris Academic Studies.
- Sakin O. (2022). *Istorija janičarskog korpusa i njegovi kodeksi (Janičarski zakonik)*. Beograd: Evoluta.
- Šabanović, H. (1959). *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*. Sarajevo: Oslobođenje 1959.

Paulina Čović*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 796.4(497.113 Novi Sad)(=411.16)“1924“
DOI: 10.19090/gff.v49i2.2541
orcid.org/[0000-0002-4757-2319](https://orcid.org/0000-0002-4757-2319)
Originalni naučni rad

SLET JEVREJSKE OMLADINE U NOVOM SADU 1924. GODINE**

U članku je na osnovu relevantnih istorijskih izvora i historiografske literature predstavljen slet jevrejske omladine koji je održan u Novom Sadu 1924. godine. Sportske aktivnosti i sletovi kao njihova glavna manifestacija imali su važno mesto među programskim zadacima jevrejskih omladinskih društava. Pored sportskih takmičenja u fudbalu, atletici i gimnastici, ovi godišnji susreti su često imali i umetnički program. Njihovi ciljevi su bili višestruki: kulturni, nacionalni i propagandni. Na sletu u Novom Sadu su dostignuti visoki dometi u pogledu organizacije i ciljeva manifestacije, što je imalo odjeka u štampi i kulturnom i društvenom životu novosadskih Jevreja.

Ključne reči: slet, Savez židovskih omladinskih udruženja, sport, Jevreji, Novi Sad

Jevrejska omladina je u jugoslovenskoj kraljevini između dva svetska rata nastavila da deluje, tradicionalno, u okviru svojih udruženja. Ona su postojala na teritoriji cele zajedničke države, a s obzirom na to da su omladinci bili pod uticajem tradicija sredine u kojoj su živeli pre ujedinjenja 1918. godine, među njima su postojale određene razlike. Osnivanje centralne organizacije pod nazivom „Savez židovskih omladinskih udruženja” 1919. godine predstavljalo je pokušaj da se ojača jedinstvo među jevrejskom omladinom. Nisu sva omladinska društva bila članovi Saveza, a ona koja su ostala van njega imala su uglavnom nacionalnu i levičarsku orijentaciju. Prepreku za pristupanje omladinskim društvima neretko je predstavljao otpor starijih generacija, što je naročito bilo izraženo u slabije razvijenim krajevima. (Mihailović, 1995, 3; Ivanković, 2017, 120, 123; Popović, 1997, 81)

Najvažniji programski zadaci jevrejskih omladinskih društava bili su kulturni, obrazovni, vaspitni i nacionalni. Shodno tome, postojala su udruženja različitog tipa: akademska, kulturna, ženska, sportska. Uzlazna faza u razvoju

* paulina.covic@ff.uns.ac.rs

** Rad je nastao kao rezultat projekta *Jevreji u političkom životu Vojvodine između dva svetska rata* koji je finansirao Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost.

jevrejskog omladinskog pokreta trajala je do sredine dvadesetih godina XX veka. Potom je došlo do podela usled razlika koje su produbljene pre svega kao posledica prihvatanja jednog od dva različita stanovišta u vezi sa nacionalnim pitanjem. Prema jednom od njih, svi Jevreji, iako raseljeni po svetu, pripadaju jednoj istoj veri i istom narodu te je krajnji cilj kome bi trebalo težiti obnova i izgradnja otadžbine u Palestini. Ova struja se razvijala pod snažnim uticajem cionističkih ideja koje su prihvatili Jevreji u Evropi XX veka. Ideja je podrazumevala ne samo obnovu pradomovine, nego i jevrejskog čoveka, tj. njegovog duhovnog i fizičkog bića. Na drugoj strani je bilo jevrejsko stanovništvo (uglavnom sefardsko) koje je više integrisano u lokalno društvo i u čije redove su ove ideje sporije prodirale. Primera radi, u gradu Zagrebu je postojalo snažno uporište cionizma jer se tu nalazilo i sedište Saveza cionista Jugoslavije, dok je u Beogradu članstvo bilo manje brojno s obzirom na to da se većina Jevreja izjašnjavala kao Srbi Mojsijeve vere. (Ivanković, 2017, 120, 125; Mihailović, 1995, 9; Popović, 1997, 81; Više o Jevrejima između dva svetska rata videti: Koljanin, 2008).

Najefikasniji način za širenje ideja modernog jevrejskog nacionalizma bio je putem vaspitanja dece i omladine. Pored kulturnih, ono se sprovodilo kroz sportske aktivnosti. Sport je bio jedan od najvažnijih zadataka jevrejskih omladinskih društava, a slet njegova glavna manifestacija. U međuratnom periodu u svim delovima države dolazi do masovnog osnivanja sportskih udruženja „Makabi grupa” (po Judi Makabi, čuvenom jevrejskom starovekovnom junaku). Sportsko društvo Makabi postojalo je u Bitolju, sa fudbalskom sekcijom, Banjoj Luci, gde se po uspehu izdvajao ženski sport, zatim u Skoplju, koje je okupljalo celokupnu omladinu uzrasta od četrnaest godina i navije, dok je najbrojnije društvo i ujedno najorganizovanije bilo Makabi društvo u Zagrebu. I u Novom Sadu je postojalo sportsko društvo Juda Makabi. (Ivanković, 2017, 124–126; Šosberger, 2001, 31; Mihailović, 1995, 8–9) Slet je predstavljao masovnu sportsku smotru omladine sa atletskim, fudbalskim i gimnastičkim takmičenjima, koja je trebalo da pruži doživljaj zajedništva i jedinstva, dok su javne gimnastičke vežbe demonstrirale sklad i sinhronicitet, karakteristike koje je tim putem trebalo usvojiti i preneti na društveno i kulturno delovanje omladine.

Prvi slet jevrejske omladine je održan u Osijeku 9. i 10. avgusta 1920. godine. Ovi godišnji susreti su posmatrani kao važne etape u daljem razvoju jevrejskih omladinskih udruženja jer su učesnici na njima pokazivali šta su radili prethodne godine, imali su priliku da čuju iskustva drugih društava i stečena znanja iskoriste u daljem radu. Na prvom sletu su istaknuti zadaci koji će ostati i za naredne skupove: jačanje sporta, posebno gimnastike, kulturni rad, koji je pre

svoga bio usmeren na učenje hebrejskog jezika i izdavačku delatnost, prosvetno-vaspitni rad, podrška halučkom pokretu, stvaranje uslova za slanje jevrejske omladine u Palestinu i razna organizaciona pitanja. (*Židov*, 22/23, 8, 9, 10, 13) Sledeći omladinski dani su održani u Sarajevu od 15. do 17. avgusta 1921. godine, gde je potvrđen zaključak da je neophodno očuvati omladinski savez jer se na taj način čuva i zajedništvo svih Jevreja u jugoslovenskoj kraljevini. (*Židov*, 14, 7; 21, 6; 22/23, 7; 26, 1–2; 27, 2) Za naredno mesto sastanka izabran je Zagreb. Od 13. do 16. avgusta 1922, pod geslom „za omladinstvo i jevrejstvo“, organizovano je upoznavanje i zbližavanje jevrejske omladine kroz „plemenito natjecanje u sportu i kulturi“. Kako je grad Zagreb imao jedno od najbrojnijih omladinskih društava, s pravom je u štampi pisalo da je to bio do tada najuspešniji slet. Tome u prilog govori i činjenica da je pripremljen bogat sadržaj: sportske priredbe, koncerti i izložbe. Pre podne su organizovani kongresni sastanci uprave Saveza jevrejskih omladinskih društava, u popodnevrim časovima sportska nadmetanja a na kraju dana prikazivanje palestinskih filmova. Na ovom sletu je istaknut zahtev da se omladina više poveže sa građanstvom. (*Židov*, 32, 6; 36/37, 3) Sledeće, 1923. godine slet je održan u Beogradu. Na kongresu su učestvovali delegati iz cele zemlje. Slet je imao za cilj da još jednom pruži doživljaj jedinstva kao podsticaj za dalji rad omladinskih udruženja. Međutim, susret je ocenjen kao neuspešan jer je došlo do izvesnih neslaganja između omladine i Radnog odbora. (*Politika*, 6. 8. 1923, 4; *Židov*, 23/24, 17; 27, 6; 29, 7) Poučena ovim iskustvom, uprava Saveza je uložila dodatni napor u pripremu i organizaciju novog sleta.

Sletovi su predstavljali jedan od najvažnijih zadataka omladinskog i cionističkog rada Jevreja. Održavani su sa ciljem upoznavanja i zbližavanja jevrejske omladine iz različitih krajeva zajedničke države. Novi Sad je kao mesto susreta 1924. godine izabran sa razlogom što je broj članova Saveza jevrejskih omladinskih udruženja na prostoru Vojvodine bio mali, a očekivalo se da će po održavanju sleta nastupiti nova etapa življeg i intenzivnijeg omladinskog rada. Za jačanje ideje zajedništva bili su neophodni kontakti i uspostavljanje bliskih veza između omladine koja je dugo živela podeljena u okviru različitih država. (*Židov*, 35, 1) O tome je u listu *Židov* pisalo:

„Koliko je eno Sarajevo udaljeno od Zagreba, a kako li je Novi Sad bliz Beogradu, pa ipak neima razlike među omladincem iz Sarajeva i Zagreba, dok se onaj iz Beograda i Novog Sada jedva poznaju. A ne poznavajući čovjeka odbijaš instinktivno i ideje što ti ih taj čovek donosi.“ (*Židov*, 35, 1)

Novi Sad je između dva svetska rata prema sačuvanim svedočanstvima

predstavljao središte manjinskog kulturnog života. Jevrejska zajednica je bila dobro organizovana, okupljena oko crkvene opštine. Paralelno je postojao i Jevrejski nacionalni savez, organizacija cionističkog usmerenja. Stvaranjem jugoslovenske kraljevine došlo je do bitnih promena u načinu života novosadskih Jevreja jer se iz rata vratila nova generacija ljudi. To će se tokom dvadesetih godina XX veka ispoljiti kroz sukob konzervativnog rukovodstva i mlađih generacija, koje su zastupale modernu jevrejsku nacionalnu orijentaciju. Nacionalno osvešćivanje Jevreja je u novosadskoj javnosti posmatrano sa pozitivne strane, jer se smatralo da ih to udaljava od mađarske ideje. (Bjelica, 2023, 202, 212–213; Šosberger, 2001, 8) Prema pisanju novosadskog lista *Zastava*, cionistički pokret je ovde imao snažno uporište. (*Zastava*, 125, 2). S obzirom na tu okolnost, moglo se očekivati još više pristalica, a najdelotvorniji način da se to postigne bilo je podsticanje omladinskog rada. Omladinske manifestacije, u prvom redu slet, viđene su kao najbolji pokretač ovih procesa.

U Novom Sadu i okolini između dva svetska rata, jevrejska zajednica doživljava ubrzani razvoj na svim poljima: privrednom, kulturnom, političkom. Osnivaju se jevrejska udruženja, sagrađen je Jevrejski kulturni dom, osnivaju se pevačka društva, zabavišta i privatne škole, postojao je veliki broj nastavnika jezika i muzike. U Vojvodini su uglavnom živeli Aškenazi, čiji je hebrejski jezik zamenjen govornim jezikom jidiš, koji predstavlja mešavinu hebrejskog i nemačkog jezika. Većina Jevreja je prihvatila jedan od govornih jezika vojvođanske sredine. Usled toga bilo je važno da deca Jevreja nauče da čitaju i pišu na hebrejskom. (Šosberger, 1998, 169; Šosberger, 2001, 28, 30, 31; Popović, 1997, 75). Jevrejska omladina se okupljala u udruženjima koja su se bavila različitim aktivnostima sportskim, kulturnim, verskim i nacionalnim. Njihov rad je bio naročito intenzivan do Drugog svetskog rata, nakon čega se beleži osetan pad. U međuratnom Novom Sadu sport je doživeo procvat. Najpoznatije jevrejsko sportsko udruženje je bilo Juda Makabi, osnovano 1920. godine. Imalo je nekoliko sekcija: fudbalsku, mačevalačku, gimnastičku, za hazenu (ženski sport sličan rukometu), boks, rvanje. (Šosberger, 1998, 61, 64; Aleksić, 2006, 95) Pored svega navedenog, u prilog očekivanju uspešnog održavanja sleta govorilo je i to što je prethodne, 1923. godine u Novom Sadu održana slična manifestacija u okviru koje je osnovano udruženje Adhut Hacofin (savez izletnika) koja se od ostalih omladinskih udruženja, ne samo u Novom Sadu nego u okviru Saveza jevrejske omladine, izdvajalo po „intenzivnom radu” i „nepokolebljivom cionizmu”. (Šosberger, 2001, 28; Mihailović, 1995, 18).

Pripreme za slet počele su na proleće objavom u listu *Židov*, u kome je nadalje nastavljeno štampanje svih obaveštenja, uputstava, programa susreta i

izmena. (*Židov*, 15, 7). Pravo učešća imala su društva i pojedinci koji su bili članovi Saveza jevrejskih omladinskih udruženja. Radni odbor Saveza je izradio program, na osnovu koga su organizatori susreta pri Jevrejskoj opštini u Novom Sadu pristupili realizaciji sleta. Organizacioni odbor sa sedištem u Novom Sadu se pored prijave za takmičenje starao o smeštaju, ishrani i posebnim uslovima boravka učesnika. U međuvremenu su društvima slate propozicije za sportska takmičenja, sletske vežbe i muzički deo programa, uz poziv svim učesnicima da se što bolje pripreme i nauče što više jevrejskih pesama i igara. (*Zastava*, 185, 3; *Židov*, 5, 7; 18, 6; 19, 8; 26, 9; 32, 7) Publikovane su vežbe za slet profesora metodike i istorije gimnastike Milana Jankovića. Za slet u Novom Sadu 1924. objavljena je njegova brošura *Proste vežbe za V slet*. (*Židov*, 18, 6; 25, 5)

Pred održavanje sleta, u nedelju 17. avgusta, u Novom Sadu su oživele mirne ulice, kupališta, parkovi, kafane. Učesnici su se mogli prepoznati po tome što su nosili plavo-bele trake sa natpisom mesta iz koga dolaze. Za pojedine iskusne učesnike slet je bio mesto ponovnog susreta, za druge prilika za nova poznanstva. Za Jevreje u Novom Sadu smotra je imala ulogu u jačanju svesti o kolektivnoj pripadnosti, dok je omladina trebalo da demonstrira osećanja samosvesti i dužnosti prema široj zajednici. (*Židov*, 37, 5)

Otvaranje sleta je upriličeno u prostorijama hotela Sloboda. Svečanoj sednici prisustvovali su učesnici i brojna publika. Predstavljajući svoj grad Novi Sad, skupu su se obratili gradonačelnik Jovan Lakić u ime jevrejske opštine Julius Frank i predstavnici Saveza cionista Jugoslavije. Svečanosti su prisustvovali i predstavnici drugih veroispovesti, bački episkop Irinej Ćirić i veliki župan Slijepčević, kao i predsednik Jevrejske opštine Novi Sad, Ernst Bernat. Prisutnima su se obratili predstavnici Saveza jevrejskih omladinskih udruženja. Potpredsednik Makso Koen iz Beograda zahvalio se javnim korporacijama koje su materijalno podržale organizovanje sleta i istakao da je cilj omladine da postane zdrava generacija Jevreja koja će znati da živi u dobrim odnosima sa svojom okolinom. Potom se Šalom Frajberger (Freiberger), koji će kasnije postati zagrebački nadrabin, osvrnuo na težnju za stvaranjem zajedničkog života na saveznom nivou i ocenio da su postavljena velika očekivanja, a da je potrebno još mnogo rada da bi se postigli rezultati. U svom govoru izneo je nedostatke u radu omladinskog saveza, posebno se osvrnuvši na negovanje hebrejskog jezika. Istakao je da je neophodno celokupan privatni i javni život uskladiti sa cionističkim idejama. Cionizam bi tako trebalo da određuje život omladine „svesno i nesvesno”, „neograničeno i potpuno”. Smatrao je da cionizam nije samo forma nego i način života, i da u buđenju jevrejstva značajnu ulogu imaju sletovi posvećeni mladosti i cionizmu. (*Židov*, 36, 6; 37, 5; Šosberger, 2001, 156; *Gideon*, 12, 300–302)

Detaljni program Petog jubilarnog sleta jevrejske omladine u Novom Sadu od 18. do 20. avgusta 1924. godine objavljen je u štampi neposredno pred otvaranje. Nedelja 17. avgust je bila predsletovski dan, kada je održana prva fudbalska utakmica. Istog dana u večernjim časovima organizovan je prijem učesnika i upoznavanje novosadskog građanstva sa gostima u velikoj sali hotela Sloboda. Prvi dan sleta bio je 18. avgust, kada su zvanično počela sportska takmičenja. Uveče je održana služba u okviru koje je glavni rabin dr Isak Alkalaj održao govor, a kasnije, u večernjim satima, u prostorijama hotela Sloboda bilo je upriličeno svečano otvaranje, nakon čega je održana prva sednica Petog Saveznog veća jevrejskih omladinskih udruženja. U utorak 19. avgusta na programu su bila finalna nadmetanja a u popodnevним časovima javni nastup ritmičke gimnastike i svečana povorka učesnika sleta kroz grad. (*Zastava*, 17. 8. 1924, 3; *Židov*, 26, 9; *Gideon*, 12, 300)

Novosadski slet se izdvajao među ostalim po bogatom programu. Pored sportskih takmičenja i konferencije Saveznog veća, koji predstavljaju centralne događaje susreta jevrejske omladine, programom je bio predviđen i umetnički deo. U utorak 19. avgusta organizovana je muzička akademija sa zapaženim nastupima novosadskog jevrejskog pevačkog društva, mešovitim horova, mladih dirigenata. Raznovrsne jevrejske pesme, prigodna muzika i na kraju koračnica, trebalo je da stvore kod omladine poseban muzički ukus i doprinesu popularizaciji jevrejske muzike. Tokom celokupnog trajanja sleta posetioci su mogli da vide slikarsku izložbu i izložbu ručnih radova koje je pripremila sekcija jevrejskih omladinki iz cele Kraljevine. (*Židov*, 26, 9; 28/29, 14; 31, 6; *Politika*, 18. 8. 1924, 4; *Gideon*, 12, 304–305) Slet je kao i obično završen izletom, ovoga puta u Sremske Karlovce. (*Gideon*, 12, 305–306)

Najveći deo susreta jevrejske omladine u Novom Sadu je bio posvećen sportskim manifestacijama. Prema rasporedu koji je utvrdio Organizacioni odbor, nadmetanja su trajala tri dana. Sportska takmičenja su tradicionalno započela fudbalskom utakmicom u „predsletovsku nedelju” 17. avgusta. Utakmicu su odigrale ekipe jevrejskog omladinskog sportskog društva Juda Makabi iz Novog Sada i omladinska ekipa fudbalskog kluba Vojvodina, koja je pobedila sa četiri prema nula. Tokom naredna dva dana održana su redovna takmičenja u različitim sportovima. Pored fudbala, atletike i gimnastike, kao osnovnih takmičarskih disciplina, na novosadskom sletu su bili zastupljeni i drugi sportovi poput hazene, rvanja i plivanja u reci Dunav. (*Gideon*, 12, 309–310; *Židov*, 26, 9; *Židov*, 38, 7)

Prvog redovnog takmičarskog dana na programu je bila fudbalska utakmica, u kojoj je pobedu nad ekipom Bar-Kohba iz Sarajeva odneo tim jevrejskog omladinskog udruženja iz Subotice. Održana su i takmičenja iz lake

atletike i gimnastike, posebno u muškoj i ženskoj kategoriji. U gimnastici su se devojke nadmetale u troboju (ruče-razboj, proste vežbe i trčanje na šezdeset metara), dok su se mladići takmičili u petoboju (preskakanje kozlića, ruče-razboj, preča-vratilo i trčanje na stotinu metara). Takmičenja iz atletike u ženskoj kategoriji obuhvatala su petoboj, skok udalj, skok uvis, bacanje lopte (2 kg), bacanje kugle i trčanje na šezdeset metara. Od lakoatletskih disciplina u muškoj kategoriji za juniore bili su zastupljeni: trčanje na šezdeset, sto i dve stotine metara, bacanje kugle, bacanje diska, skok uvis, skok udalj i štafeta četiri puta po sto metara, dok su se seniori takmičili u trčanju na sto, četiri stotine, osamsto, hiljadu petsto i tri hiljade metara, bacanju kugle, diska i koplja, skoku u vis, skoku udalj i disciplini „švedska štafeta”, u kojoj prvi takmičar trči sto, drugi dve stotine, treći trista a poslednji četiri stotine metara. Prva tri mesta u ukupnom plasmanu na svim sportskim nadmetanjima zauzeli su: sportsko društvo Makabi iz Zagreba, Juda Makabi iz Novog Sada i sportsko društvo Bar-Kohba iz Sarajeva. Od ostalih ekipa u finalnom plasmanu su se našli takmičari sportskih društava iz Vukovara, Sombora, Subotice i Vršca. (*Gideon*, 12, 309–310; *Židov*, 38, 7)

U utorak, poslednjeg dana sportskih nadmetanja, održana su finalna takmičenja u atletici i finale u fudbalu. Utakmicu su odigrale ekipe Juda Makabi iz Novog Sada, koji je pobedio Omladinsko udruženje Hakoah iz Subotice rezultatom dva naprema jedan. U popodnevnim časovima održan je centralni sportski javni nastup, svečani defile svih učesnika novosadskog sleta. Povorka je krenula od jevrejske škole i nastavila ulicama Novog Sada. Dve grupe vežbača, u kojima je učestvovalo sedamdeset mladića i četrdeset omladinki, izvele su ritmičke (proste) vežbe uz pratnju muzike sa jevrejskim motivima kompozitora Žige Hiršlera. U centralnom delu nastupa mogle su se videti vežba sa štapovima, piramide u izvođenju sportista iz Zagreba i Sarajeva, kao i ritmičke vežbe gimnastičara iz Novog Sada. (*Židov*, 38, 7)

Prema ustaljenoj tradiciji, po završetku sportskih takmičenja održan je redovni sastanak Saveznog veća jevrejskih omladinskih udruženja, peti po redu. Prva sednica je bila 18. avgusta 1924. godine posle otvaranja sleta, a zasedanja su nastavljena 21. avgusta. U radu Saveznog veća učestvovali su delegati svih društava učlanjenih u Savez jevrejskih omladinskih udruženja. Rad se odvijao prvo u plenarnim sednicama a potom po komisijama. Osim razgovora o sletovima, vođene su diskusije o organizacionim pitanjima, funkcionisanju Saveza, finansijskim pitanjima, pre svega u vezi sa izdavanjem i distribucijom omladinskih časopisa *Gideona* i *Haviva* (*Haaviv*), zatim o ciljevima i zadacima jevrejske omladine, uopšte uzevši vrednovanju dotadašnjeg rada i planovima budućeg razvoja Saveza i u njega učlanjene jevrejske omladine i njihovih društava. Tražena

su rešenja za probleme koji su se pojavili i predlagane aktivnosti koje je u tom pravcu trebalo preduzeti. (*Židov*, 26, 9; 32, 7; *Gideon*, 12, 314–323)

Zasedanje konferencije otvorio je aktuelni predsednik Oto Rehnicer (Otto Rechnitzer) istakavši da su glavni nedostaci u dotadašnjem radu Saveza bile slabe veze između Radnog odbora i lokalnih omladinskih društava. Glavni rabin dr Isak Alkalaj je u svom govoru istakao da bi u budućnosti trebalo insistirati na ideološkom aspektu sleta. Zaključak Veća je bio da se građanski i omladinski cionizam razlikuju, te da Savez kao krovna organizacija jevrejske omladine mora da ostane neopredeljen i da reprezentuje celokupnu jevrejsku omladinu u zemlji. Postavilo se pitanje članstva u drugim društvima, protiv čega je istupilo više članova Saveza argumentujući svoj stav tvrdnjom da bi dvostruko članstvo u omladinskim organizacijama bilo usmereno protiv očuvanja jedinstva. Po završetku rada Veća usvojena je *Rezolucija* koju je predložila organizaciona komisija. Neki od zaključaka i ujedno zadataka Saveza u narednoj godini delovanja bili su: intenzivniji rad na okupljanju omladine u Savezu, vršenje propagandnog rada, posebno na teritoriji Vojvodine i Južne Srbije, reaktiviranje ženskih jevrejskih društava, naročito u Južnoj Srbiji, gde ih gotovo nije ni bilo. Na konferenciji je iznet predlog da se ubuduće Savezno veće održava odvojeno od sleta i izabran je novi predsednik omladinskog saveza – Cvi Rotmiller (Cvi Rothmüller) iz Zagreba, dok su potpredsednici bili iz Beograda i Sarajeva. (*Židov*, 37, 6–7; *Gideon*, 12, 314–317, 321–323)

Rasprave po komisijama su takođe bile plodotvorne a zaključci su se odnosili pre svega na jačanje vaspitno-obrazovnog rada. Sportska komisija se saglasila da je potrebno osnovati sportski arhiv (biblioteku) koji će prikupljati knjige i udžbenike sportske sadržine. S obzirom na to da je na sletu svake godine sve manje vežbača, doneta je odluka da se osnuje poseban odbor za sportske priredbe koji bi se starao o pripremi, organizaciji i radu sleta i u svoj sastav uključio stručnjake iz oblasti sporta kako bi svojim znanjima unapredili ovu važnu oblast delovanja jevrejske omladine. Palestinska komisija je potvrdila cilj vaspitanja omladine za odlazak i život u Palestini. Zaključci kulturne komisije su bili da je u narednom periodu potrebno intenzivirati aktivnosti na obrazovnom i publicističkom radu. Planovi su uključivali pokretanje i izdavanje novog internog glasila Saveza, širenje omladinskih listova *Gideona* i *Haviva* u Vojvodini i Južnoj Srbiji, promenu uređivačke koncepcije *Gideona*, štampanje pesmarica i igara za decu. Predlagano je da uredništvo *Gideona* raspiše literarni konkurs na kome bi bili birani najbolji beletristički radovi. Reč je bila o sveobuhvatnom širenju i intenziviranju aktivnosti Saveza i jevrejske omladine. (*Židov*, 37, 6; *Gideon*, 12, 317–318, 320)

Na Sletu jevrejske omladine u Novom Sadu 1924. dostignuti su veliki dometi kada je u pitanju organizacija, broj učesnika, zastupljenost sportskih disciplina, sadržajnost programa i interesovanje šire jevrejske zajednice. Od ukupno šest stotina učesnika najviše omladinaca je bilo iz Sarajeva (oko stotinu i pedeset), potom po brojnosti delegacije dolazi udruženje iz Zagreba sa preko stotinu članova, zatim slede predstavnici omladinskih udruženja iz Splita, Bitolja, Niša, Sombora, Novog Sada, Subotice, Vukovara. Na ovim podacima je zasnovan i opšti utisak organizatora, posetilaca i uprave Saveza jevrejskih omladinskih društava da je u Novom Sadu napravljen do tada najveći korak ka dostizanju ideala jedinstva i zajedništva jevrejske omladine u jugoslovenskoj kraljevini. Iz toga je dalje proisticao zaključak da je jevrejski omladinski pokret zahvatio široke krugove omladine i opravdanost ideje udruživanja na saveznom nivou. Tome u prilog govori i povećan broj članova Saveza jevrejskih omladinskih udruženja, koji je pred novosadski slet iznosio oko hiljadu i šest stotina. Ovakav razvoj je bio značajan za ostvarivanje opštih ciljeva zasnovanih na ideji cionizma, što je na sletovima često isticano načelom „bez omladinskog nema ni cionističkog rada”. (*Židov*, 37, 5) O sletu je snimljen i film, čiji je autor Đula Farkaš. (Šosberger, 2001, 29)

Iako je u štampi ocenjivan kao jedan od najuspešnijih u pogledu jačanja cionističke svesti među omladinom, slet u Novom Sadu će ujedno predstavljati i početak opadanja interesovanja za omladinske smotre i sportska takmičenja. Već sledeće, 1925. godine za mesto sastanka izabran je grad Osijek, u kome je održan prvi slet jevrejske omladine, što je simbolično trebalo da predstavlja oživljavanje manifestacije.

Odjeci novosadskog sleta u štampi su bili dugotrajni. Već prilikom priprema za slet u Osijeku posebno je istican susret u Novom Sadu, jer je mnogo doprineo jačanju ideologije Saveza i omladinskog rada. (*Židov*, 39, 7) Organizatori narednih susreta su uzimali za primer novosadski slet, jer je pokazao zavidan uspeh u organizaciji i vaspitnom radu. (*Židov*, 13, 5) Predsednik Saveza jevrejskih omladinskih udruženja Cvi Rotmiler je pred održavanje sleta u Osijeku istakao da su se u Novom Sadu pojavili novi naraštaji, omladinci koji su prvi put učestvovali, koji su Savez ispunili novom snagom i duhom, što je vidljivo po porastu broja članova sa hiljadu šest stotina na dve hiljade i po broju od pedeset omladinskih udruženja učlanjenih u Savez. Prema njegovoj proceni, za godinu dana rada savladane su mnogobrojne teškoće u omladinskom radu i postignuti vidljivi rezultati u pravcu afirmacije jevrejske omladine i vaspitanju u duhu cionizma. (*Židov*, 34/35, 2)

Poslednji sletski susret jevrejske omladine održan je 1926. godine u

Sarajevu. I on je pokazao da su u Novom Sadu postignuti uspjesi u organizovanju i održavanju skupa, nakon čega dolazi do slabljenja, brojnih problema i, najzad, gašenja manifestacije. Iako je procenjeno da je na sletu u Osijeku 1925. godine ojačano idejno jedinstvo omladine na temeljima cionističkog programa, koji za krajnji cilj ima vaspitanje omladine za život i rad u Palestini, već tada je bila vidljivija i druga struja omladinskog pokreta koja se zalagala za takozvani galutski cionizam (galut-dijaspora, raseljenost Jevreja po svetu, odnosi se na život u zemlji u kojoj se trenutno nalaze). Podele su se na izvestan način odrazile i na shvatanje sleta, tako što su pojedine grupe kao glavni cilj susreta uzimale vaspitno-obrazovni rad, dok su druge prednost davale sportskim takmičenjima i u tome videle njegovu svrhu. (*Židov*, 15, 5)

Na sletovima se raspravljalo o stanju cionističke ideologije i položaju jevrejske omladine. U navedenim okolnostima je i to dovedeno u pitanje s obzirom na to da je pred pripremu za sedmi slet, koji će ujedno biti i poslednji, razmatrano da li ga uopšte treba organizovati i u kom obliku. (*Židov*, 13, 6; 12, 5) Javile su se sumnje u opravdanost organizovanja jednog ovakvog susreta. U jednom novinskom članku u kome je bilo reči za slet i protiv njega, istaknuto je da bi ove godišnje smotre trebalo da predstavljaju priliku u kojoj jevrejska omladina može da doživi osećaj zajedništva i crpi motivaciju za dalji rad, a da se sletovi pretvaraju u zabavu i razonodu, potiskujući time svoju glavnu svrhu, vaspitno-obrazovni rad. Jedna od kritika organizatorima je bila u tome da se nije mnogo odmaklo ni u osavremenjivanju manifestacije te da je ona godinama po formi ostala ista. (*Židov*, 11, 6)

Prilikom organizacije sleta 1926. godine, pojavili su se određeni problemi koji su se ticali mesta održavanja. Da su postojale brojne dileme i da je organizacija tekla sporo, govore napisi u novinama u kojima je apelovano da se sazove poseban sastanak koji će se baviti isključivo pitanjima sleta. (*Židov*, 25, 6; 21, 5) Slabljenje jedinstva u jevrejskoj omladinskoj organizaciji posle sleta u Novom Sadu bilo je vidljivo i po tome što je 1926. godine po prvi put planirano održavanje dva sleta gotovo u isto vreme u razmaku od nekoliko dana. Jedan je trebalo da bude održan u Sarajevu a drugi u Zagrebu u organizaciji Odbora Makabi za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, ujedno prvi slet koji bi bio isključivo sportskog karaktera. Dotadašnje iskustvo je pokazalo da je sletove teško organizovati a ovakva podela bi, kako se procenjivalo, dovela u pitanje uspeh susreta i manifestacija koje su na njemu bile zastupljene. (*Židov*, 25, 3)

Slet u Zagrebu je ipak odložen za narednu godinu zbog lošeg stanja u gimnastici i sportu uopšte. Preovlađujuće mišljenje je bilo da bi održavanje izdvojenog susreta, sa manjim brojem učesnika, moglo da kompromituje jevrejski

sport i posledično celokupnu omladinsku organizaciju. Sastanak je odložen dok Savez ne ojača svoje redove i popravi stanje u sportskim društvima. Savez jevrejskih omladinskih udruženja je ovu odluku prihvatio s obzirom na to da su ideološki i kulturni rad od naročite važnosti za njegov opstanak, čemu ovakve podele nisu pogodovala. (*Židov*, 28, 3; 28, 5; 30, 7; 41, 2)

Pokazalo se da je kod omladine bilo potrebno dodatno podstaći osećaj jedinstva i zajedničkog rada, što su primetili i istaknuti predstavnici jevrejske zajednice. U poslednjem julskom broju lista *Židov* pojavila su se tri članka u kojima autori, obraćajući se jevrejskoj omladini, podsećaju na značaj zajedništva. Dr Solomon Alkalaj je istakao značaj organizovanja omladine u okviru jednog saveza jer time, pored ličnog usavršavanja, rade i na rešavanju problema celokupne zajednice, kao i za opšte dobro i jedinstvo. On u omladini vidi sponu između prošlosti i budućnosti, koja svoju snagu crpi iz tradicije, nauke, pesme, molitve. (*Židov*, 30, 1) U drugom članku, vrhovni rabin Isak Alkalaj opisuje sletove kao mesto na kome do punog izraza dolazi spoj duhovne i fizičke snage omladine. Iako izražava sumnju u mogućnosti za praktičnu realizaciju zaključaka rezolucije, ne gubi iz vida izvorni cilj organizovanja omladine u okviru u kojima ona intelektualno, fizički i moralno jača pojedinačno, ali i kao celina, a sve u službi opšteg cilja zasnovanog na programu cionističke ideje preobražaja jevrejskog naroda i obnove stare jevrejske postojbine. Očuvanje jedinstva je, kako ističe, jedina mogućnost za opstanak i napredak među ostalim nacijama. (*Židov*, 30, 2)

Na suprotnom stanovištu bio je članak Alberta Vajsa (Albert Weiss), koji je slabe rezultate omladinskog rada video u dotadašnjem propagiranju pripreme za odlazak u Palestinu kao osnove cionističke ideje. Smatrao je da je jedan od uzroka podela to što je omladinski savez tokom sedam godina svog postojanja bio „palestinocentrično” orijentisan. On se zalagao za galusku ideju, što obrazlaže tvrdnjom da je propagiranje „palestinskih ideala” i veza sa celokupnim jevrejstvom i opštom jevrejskom kulturom potrebno usaglasiti sa prilikama u zemlji u kojoj omladina trenutno živi, jer je za nju vezana. (*Židov*, 30, str. 4)

Slet u Sarajevu 1926. godine trebalo je, prema rečima organizatora, da bude mesto na kome će jevrejska omladina moći da vidi istinski jevrejski život (*Židov*, 31, 5). Imao je manje sadržajan program, uglavnom sastavljen od izleta. Sportskih nadmetanja, koja su glavno obeležje susreta, nije bilo. Održano je takmičenje u pevanju sa ciljem da se širi jevrejska muzika i pesma među omladinom. Veće Saveza je na svojim sednicama konstatovalo slabljenje cionističke ideologije među jevrejskom omladinom. (*Židov*, 23, 5; 31, 5;). Za to vreme, u Novom Sadu, održani su vojvođanski sportski dani i međunarodni

studentski kongres u Sremskim Karlovcima, što govori u prilog tome da su omladinske manifestacije ovde naišle na povoljan prijem. (*Židov*, 29, 4; 33, 5).

Sletovi su predstavljali važnu manifestaciju jevrejskih omladinskih udruženja. Njihov značaj nije bio samo u razvoju sporta, nego su ove godišnje smotre imale ulogu i u ostvarivanju različitih ciljeva kulturnih, nacionalnih i propagandnih. Javne gimnastičke vežbe trebalo je da demonstriraju zajedništvo i sklad, karakteristike za koje se očekivalo da će biti prenete i na društveno i kulturno delovanje omladine. Stoga se posebno vodilo računa o mestu održavanja sleta. Najčešće su to bili gradovi u kojima je jevrejski omladinski pokret imao snažno uporište, ili su za mesto sastanka birane sredine u kojima je slet trebalo da pokrene i oživi omladinske aktivnosti. Slet u Novom Sadu 1924. je ostavio snažan utisak ne samo na pripadnike jevrejske zajednice nego i širu javnost i ostavio trag u kulturnom i društvenom životu novosadskih Jevreja između dva svetska rata. Njegov značaj je vidljiv i na saveznom nivou, jer je ostvaren uspeh u pogledu organizacije i ostvarivanju ciljeva sleta, nakon čega se beleži slabljenje aktivnosti i jevrejskog omladinskog pokreta uopšte.

Paulina Čović

SLET OF JEWISH YOUTH IN NOVI SAD IN 1924

Summary

Jewish youth in the Yugoslav kingdom between the two world wars gathered around various social activities according to which it was organized within various types of academic, cultural, sports and women's associations. Main organization was the Federation of Jewish Youth Societies founded in 1919. In addition to cultural and educational work, sports represented one of the most important programming tasks of Jewish youth. This was related to acceptance of the idea of Zionism, which, in addition to the goal of restoring the ancestral homeland in Palestine, also had the restoration of the Jewish man, his physical and spiritual being. Sports clubs were founded on the territory of the entire state, and every year slet - the main manifestation was held. In the first period of the Jewish youth movement, in which the rise is noted, a total of seven meetings were held. Among them, slet in Novi Sad in 1924 stands out in terms of organization and achievement of goals. Considering the fact that there are very few preserved historical sources, mainly the press, its goals, form and tasks can be seen on the example of the slet in Novi Sad. These gatherings of Jewish youth represented an annual sports fair where competitions were held in various disciplines, primarily football, athletics and gymnastics. The program of the gathering was broader and included numerous cultural events, concerts, excursions, as well as meetings where the position and tasks of Jewish youth associations were discussed.

Slets also had a propaganda goal, to show the unity and togetherness of the Jewish youth. Therefore, organizers took care in choosing the meeting place. The slet in Novi Sad caused great interest and left a strong impression on cultural and social life of Jews in Novi Sad.

Keywords: slet, Federation of Jewish Youth Associations, sports, Jewish people, Novi Sad

IZVORI

- Adhut Hacofim i Savez Žid. Oml. Udr. (26. mart 1926). *Židov*, 13, str. 5.
- Alkalaj, S. (23. jul 1926). Sefardska omladina. *Židov*, 30, str. 2.
- Apel jevrejskoj javnosti uoči omladinskoga sleta u Sarajevu. (1. jul 1921). *Židov*, 21, str. 6.
- Braun, O. (23. jul 1926). Uzroci odgode prvog sleta Makabi okruga. *Židov*, 30, str. 7.
- Gospodin Vrhovni Rabin našoj omladini. (23. jul 1926). *Židov*, 30, str. 1.
- II. omladinski slet. (1. maj 1921). *Židov*, 14, str. 7.
- III. omladinski slet. (21. jul 1922). *Židov*, 32, str. 6.
- III. omladinski slet u Zagrebu. (25. avg. 1922). *Židov*, 36/37, str. 3–14.
- Izvještaj Saveznoga Odbora Vijeću Saveza Cijonista. (8. okt. 1926). *Židov*, 41, str. 1–3.
- Iz Jugoslavije: Odgoda prvoga sleta Makabi okruga. (9. jul 1926). *Židov*, 28, str. 3.
- Izložba ručnih radova na omladinskom sletu u Novom Sadu 17-20. avgusta. (18. jul 1924). *Židov*, 31, str. 6.
- Iz omladinskog pokreta. (11. jul 1924). *Židov*, 30, str. 7.
- Iz Saveza Žid. Oml. Udr. Kralj. SHS. (6. jun 1924). *Židov*, 18, str. 5.
- IV. slet (kongres) jevr. omladine Jugoslavije. (13. jul 1923). *Židov*, 29, str. 7.
- IV. slet jevrejske omladine Jugoslavije. (8. jun 1923). *Židov*, 23/24, str. 17.
- IV. Slet jevrejske omladine Jugoslavije. (29. jun 1923). *Židov*, 27, str. 6.
- Jevrejski omladinski slet u Sarajevu. (23. avg. 1921). *Židov*, 27, str. 2.
- Kongres jevrejske omladine. (6. avg. 1923). *Politika*, str. 4. (Serbian Cyrillic)
- Misrad S.Ž.O.U. (9. jul 1926). Vjesnik Saveza židovskih omladinskih udruženja. *Židov*, 28, str. 5.
- Misrad S.Ž.O.U. (26. mart 1926). Slet hoće li se održati i u kom obliku? *Židov*, 13, str. 6.
- Omladinski dani. (14. avg. 1921). *Židov*, 26, str. 1–2.
- Omladinski slet u Novom Sadu. (22. avg. 1924). *Židov*, 36, str. 6.
- Omladinski slet u Osijeku. (19. avg. 1920). *Židov*, 22/23, str. 8–13.
- Peti omladinski slet u Novom Sadu. (15. avg. 1924). *Židov*, 35, str. 1.

- Peti slet. (1924). *Gideon*, 12, str. 299–330.
- Politika*. (18. avg. 1924), str. 4. (Serbian Cyrillic)
- Pred II. Žid. Omlad. Slet u Sarajevu. (10. jul 1921). *Židov*, 22/23, str. 7.
- Prijave za slet u Novom Sadu 18., 19. i 20. augusta. (25. jul 1924). *Židov*, 32, str. 7.
- Rechnitzer, O. (18. jun 1926). Ima pojava. *Židov*, 25, str. 3.
- Rezolucija V. Vijeća S. Ž. O. U. od 10. do 13. augusta u Osijeku. (11. sept. 1928). *Židov*, 39, str. 7.
- Rothmüller, C. (10. avg. 1923). Iz Jugoslavije. IV. Omladinski slet u Beogradu. *Židov*, str. 6.
- Rothmüller, C. (7. avg. 1925). Šestomu sletu. *Židov*, 34/35, str. 2.
- Rothmüller, C. (12. mart 1926). Za slet i protiv njega. *Židov*, 11, str. 6.
- Sa sjednice Misrada. (21. maj 1926). *Židov*, 21, str. 5.
- Savez židovskih omladinskih udruženja Kralj. SHS. (20. jun 1924). *Židov*, 26, str. 9.
- Slet jevrejske omladine. (17. avg. 1924). *Zastava*, 185, str. 3. (Serbian Cyrillic)
- Sport. (8. avg. 1923). *Politika*, str. 5. (Serbian Cyrillic)
- Šport i gimnastika na V.-om sletu žid. oml. u Novom Sadu. (5. sept. 1924). *Židov*, 38, str. 7.
- Šport i gimnastika. Vježbe za omladinski slet. (2. feb. 1922). *Židov*, 5, str. 7.
- Šport i gimnastika: vježbe za slet. (2. jan. 1922). *Židov*, 7, str. 5.
- V. Slet Židovske Omladine u Novome Sadu. (29. avg. 1924). *Židov*, 37, str. 5–7.
- V. slet. Iz Saveza Žid. Oml. Udr. Kralj. SHS. (4. jul 1924). *Židov*, 28/29, str. 14.
- VI. Omladinski slet u Osijeku. (21. avg. 1925). *Židov*, 36, str. 5.
- VII. Slet Saveza Židovskih omladinskih udruženja u Sarajevu. (30. jul 1926). *Židov*, 31, str. 5.
- Vjesnik Saveza Žid. Oml. Udruženja. (19. mart 1926). *Židov*, 12, str. 5.
- Vjesnik Saveza Židovskih omladinskih udruženja. (9. april 1926). *Židov*, 15, str. 5.
- Vjesnik Saveza Židovskih omladinskih udruženja. Program VII. Sleta Saveza Žid. Omlad. Udruženja u Sarajevu. (4. jun 1926). *Židov*, 23, str. 5.
- Vjesnik S. Ž. O. U. Slet i Savezno vijeće. (18. jun 1926). *Židov*, 25, str. 6.
- Vojvođanski sportski dani. (16. jul 1926). *Židov*, 29, str. 4.
- Weiss, A. (23. jul 1926). Svesni i savesni saveti Savezu Žid. Omlad. Udr. *Židov*, 30, str. 4.
- Weltmann, M. (13. avg. 1926). Internacionalni studentski kongres u Srijemskim Karlovcima od 25. jula do 2. augusta. *Židov*, 33, str. 5.
- Zastava*. (17. avg. 1924), str. 3 (Serbian Cyrillic)
- Židov*, 13 (26. mart 1926), str. 5.

Židov, 15 (11. april 1924), str. 7.

Židov, 18 (2. maj 1924), str. 6.

LITERATURA

Aleksić, M. (2006). Jevreji u Novom Sadu. *Religija i tolerancija*, 5, 85–98.

Bjelica, S. (2023). *Uspon Novog Sada 1918-1941*. Novi Sad: Prometej.

Ivanković, M. (2017). Pregled razvoja jevrejskih omladinskih organizacija u međuratnoj Jugoslaviji. *Tokovi istorije*, 2, 115–131.

Koljanin, M. (2008). *Jevreji i antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji*. Beograd: Institut za savremenu istoriju. (Serbian Cyrillic)

Mihailović, M. (1982). *Izložba: Jevrejska štampa na tlu Jugoslavije*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije.

Mihailović, M. (1995). Jevrejska omladinska društva u Jugoslaviji 1919–1926. U: Preger, A.–Kovač, T.–Koljanin, M. & Radovanović, V. *Jevrejska omladinska društva na tlu Jugoslavije 1919.-1941. Katalog izložbe*. Beograd: Jevrejski istorijski muzej, 3–16.

Popović, N. (1997). *Jevreji u Srbiji 1918–1941*. Beograd: Institut za savremenu istoriju. (Serbian Cyrillic)

Šosberger, P. (1998). *Jevreji u Vojvodini: kratak pregled istorije vojvođanskih Jevreja*. Novi Sad: Prometej. (Serbian Cyrillic)

Šosberger, P. (2001). *Novosadski Jevreji: iz istorije jevrejske zajednice u Novom Sadu*. Novi Sad: Prometej.

Jelena Redli*
Filozofski fakultet,
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 811.163.41'367.7:27-234(=163.41)
DOI: 10.19090/gff.v49i2.2542
orcid.org/[0000-0003-2518-5286](https://orcid.org/0000-0003-2518-5286)
Originalni naučni rad

MOĆ REČI: KVALIFIKATIVNI DETERMINATORI U SRPSKIM PREVODIMA NOVOG ZAVETA**

Ovaj rad analizira upotrebu kvalifikativnih determinatora u srpskim prevodima Novog zaveta, s ciljem da istraži njihov uticaj na teološko tumačenje ključnih pojmova. Fokus su na različitim srpskim prevodima kako bi se istražila sintaksička i semantička preciznost. Rad proučava četiri glavne semantičke kategorije: moć i autoritet, pravda i zakon, gnev i kazna, te spasenje i milost. Analiza pokazuje kako izbor prevodilačkih rešenja oblikuje percepciju božanskih pojmova. Razmatraju se lingvističke varijacije između vizantijskih i aleksandrijskih rukopisa kao izvora prevoda, kao i njihova teološka relevantnost. Zaključak pokazuje da različiti prevodi značajno utiču na razumevanje biblijskog teksta, pri čemu tradicionalni prevodi zadržavaju bogatstvo biblijskih metafora, dok savremeniji prevodi često pojednostavljaju teološke koncepte.

Ključne reči: Novi zavet, teološko tumačenje, srpski prevodi, kvalifikativni determinatori

1. UVOD

Budući da Biblija predstavlja temelj zapadne književne tradicije, promene u nenoj semantičkoj i simboličkoj strukturi mogu ozbiljno uticati na način na koji čitaoci interpretiraju ključne moralne i teološke koncepte (Frye, 1982: xviii). Ova struktura počiva na pretpostavci o jedinstvu Biblije kao celine (Ibid.: 62), a povezanost narativa i simbolike omogućava da svaki deo doprinosi celokupnom moralnom i teološkom značenju, čime se pojačava njena kulturna i književna vrednost.

Prevođenje Svetog pisma, a posebno Novog zaveta, zahteva pažljiv pristup zbog kompleksnosti izvornog teksta i bogate semantičke strukture biblijskog jezika. Novozavetni autori su nastojali da verno prenesu gramatičko-sintaksičke konstrukcije, koje su ključne za razumevanje teoloških odnosa, poput

* redli@ff.uns.ac.rs

** Rad je nastao u okviru projekta Ministarstva prosvete nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije br. 451-03-65/2024-03/ 200166.

onog između Boga Oca i Sina (Davidson, 2000: 89). Kvalifikativni determinatori u ovim tekstovima imaju važnu ulogu u oblikovanju značenja Božjih atributa, moralnih normi, kao i u tumačenju odnosa između dobra i zla, pravde i greha, moći i spasenja.

Izvori grčkih rukopisa se dele na Vizantijsku i Aleksandrijsku porodicu tekstova. Vizantijska porodica, koja obuhvata većinu sačuvanih tekstova, bila je dominantna u istočnoj hrišćanskoj tradiciji i čini osnovu većine pravoslavnih prevoda. S druge strane, Aleksandrijska porodica, iako manja, sadrži starije rukopise poput Vatikanskog i Sinajskog kodeksa, koji su osnova za mnoge savremene kritičke tekstove (Metzger & Ehrman, 2005: 276–279).

U ovom radu analiziraju se kvalifikativni determinatori u različitim srpskim prevodima Novog zaveta s ciljem da se utvrdi kako različiti prevodi pristupaju ovim spojevima i kakve implikacije to ima na teološka tumačenja. Pored grčkih tekstova, uključen je i hebrejski prevod Pešite, sirijske Biblije (Hasel, 1994: 123). U analizi je po potrebi konsultovano i hebrejsko Šem-Tovovo *Jevanđelje po Mateju* budući da su njega koristili neki od prevodilaca čije smo prevode uključili u analizu.¹

Za analizu su, s jedne strane, izabrani prevodi Vuka Stefanovića Karadžića i prevod Svetog arhijerejskog sinoda Srpske pravoslavne crkve. Prvi jer je široko rasprostranjen i jedan je od najboljih postojećih prevoda koje imamo, pri čemu je i usko povezan sa Vukovom jezičkom reformom. Drugi jer je priznato i zvanično izdanje Srpske pravoslavne crkve. S druge strane, analizirani su i Savremeni srpski prevod, *Novi svet* Jehovinih svedoka i prevod Instituta za hebrejski jezik, koji nisu u upotrebi u SPC niti od nje priznati.

Prevod Novog zaveta na srpski jezik prolazio je kroz nekoliko faza i verzija, od kojih su neki prevodi stekli zvaničnu crkvenu podršku, dok su drugi bili predmet kritika i kontroverzi. Svaki od ovih prevoda doneo je specifične izazove i karakteristike koje su oblikovale način na koji se sveti tekst prenosi vernicima i savremenom čitaocu (Hayмов, 2017).

Vuk Stefanović Karadžić preveo je Novi zavet sa crkvenoslovenskog prevoda prvi put 1820. godine pritom često koristeći Luterov prevod na nemački

¹ Hebrejsku verziju Jevanđelja po Mateju sačuvao je Šem-Tov Ibn Šaprut, španski Jevrejin iz 14. veka, u svojoj polemičkoj knjizi Even Bohan, usmerenoj protiv katoličanstva. Tradicionalno se smatralo da je ovo jevanđelje prevedeno s grčkog ili latinskog, ali je hebraista Džordž Hauard osamdesetih godina to doveo u pitanje, tvrdeći da je tekst izvorno hebrejski (Howard, 1987). Njegove analize pokazale su igru reči specifičnu za hebrejski jezik i jevrejsku tradiciju, što se ne može objasniti grčkim tekstom. Slične tvrdnje iznosi i Nehemija Gordon u svojoj knjizi (Gordon, 2009).

jezik i konsultujući više od deset prevoda na razne evropske jezike (Bjelajac, 2003: 17). Objavljivanje Novog zaveta na narodnom jeziku uticalo je na promene u srpskoj gramatici i pravopisu, što je bila direktna posledica ovog prevoda (Bjelajac, 2017: 8). Njega karakteriše prisustvo arhaizama, ijekavsko narečje, neke manje greške u prevodu određenih pojmova, ali i jedinstvena književna lepota izražavanja.

Prevod Komisije Svetog arhijerejskog sinoda SPC nastao je kako bi crkva dobila zvaničan prevod s crkvenim blagoslovom. Iako je prvobitno planirano samo revidiranje Vukovog prevoda, nastao je zaseban prevod, uz oslanjanje na Vukov rad i druge izvore poput prevoda Dimitrija Stefanovića, Luja Bakotića i Emilijana Čarnića, kao i na grčka kritička izdanja. Upoređivani su i stari rukopisi srpske jezičke redakcije, latinska Vulgata, prevod Sinoda RPC i savremeni prevodi na hrvatski, bugarski, engleski, nemački itd. (Rakić, 2016: 251–252). Jezik prevoda karakterišu ijekavica, imperfekt i aorist, što ga čini manje pristupačnim savremenim čitaocima, ali ima prednost zbog crkvenog blagoslova i odsustva doktrinarnih iskrivljenja (Bjelajac, 2003: 79–82).

Za *Savremeni srpski prevod*, koji je deo *Nove srpske Biblije*, autori su kao predložak koristili poslednje, 27. izdanje Nestle – Alanda. Ovaj prevod je iniciran iz inostranstva, što je izazvalo određene rezerve prema njegovoj upotrebi u domaćem kontekstu. Branko Bjelajac (2003) napominje da je projekat podržao Svetki biblijski prevodilački centar iz Teksasa, SAD, koji je ranije prevodio Bibliju na različite jezike. Cilj ovog prevoda bio je da ponudi tekst zasnovan na najsavremenijim arheološkim otkrićima i originalnim izvorima, ali napisan na savremenom srpskom jeziku, lakom za čitanje i razumevanje, koji bi savremenom čitaocu preneo istu poruku koju je biblijski tekst prenosio svojim savremenicima (Bjelajac, 2003: 88–89).

Verska zajednica Jehovinih svedoka objavila je 2006. godine svoj prevod pod nazivom *Sveto pismo – prevod Novi svet*, koji je nastao na osnovu manuskripta i izvora poznatih samo njoj. Ovaj prevod, zasnovan na engleskoj verziji iz 1984. godine, često je bio izložen kritikama zbog različitog prevođenja određenih reči, promene mesta interpunkcije i drugih izmena. Kritičari ga smatraju netačnom, prekrojenom Biblijom, prilagođenom potrebama organizacije i njenim učenjima, zbog čega se značajno razlikuje od drugih srpskih prevoda (Bjelajac, 2017: 11).

Najnoviji prevod Novog zaveta objavio je Institut za hebrejski jezik. Prevod je radila grupa autora s grčkih izvornika Aleksandrijske porodice rukopisa, osim Jevandelja po Mateju, koje je Ž. Stanojević (2009) preveo sa Šem-Tovovog hebrejskog jevanđelja. Ovaj prevod izaziva kontroverze (v. Foster, 2003;

Zagonetke Jevanđelja po Mateju, 2022) jer se, s jedne strane, poklapa s prevodom Jehovinih svedoka, a s druge, sadrži stihove koji se kose s hrišćanskim doktrinama, što dovodi u pitanje verodostojnost izvornika.

Ovi prevodi se razlikuju ne samo u lingvističkom pristupu, već i u teološkim nijansama koje se vide i u upotrebi kvalifikativnih determinatora. Pored toga, rad poredi ove prevode s izvornim grčkim i hebrejskim tekstovima, kako bi se utvrdile ključne razlike u interpretaciji.

Analiza kvalifikativnih determinatora u biblijskim tekstovima omogućava nam dublje razumevanje ne samo prevodilačkih strategija već i širih teoloških i kulturoloških konteksta u kojima su ovi prevodi nastajali. Razlike u prevođenju ukazuju na različite interpretacije Božje moći, pravde i milosti, koje zavise od prevodilačkih izbora. Ove slike imaju bogatu slojevitost u teološkom kontekstu, a njihovo prevođenje može značajno uticati na interpretaciju teksta jer simboli igraju veliku ulogu u oblikovanju i stvaranju narativne strukture u Bibliji kao i u ilustraciji snage, autoriteta i božanske intervencije u ljudsku istoriju (Frye, 1981).

Krajnji cilj ovog rada je da pokrene raspravu o razlikama među prevodima, odnosno grupama tekstova. Autorka smatra da je potrebno postići saglasnost o tome koji prevod predstavlja verodostojan izvor. Nadamo se da će čitaoci, kroz analizu razlika među prevodima, doći do sličnog zaključka.

2. METODOLOGIJA

U ovom istraživanju primenjena je sintaksičko-semantička analiza kvalifikativnih determinatora u prevodima Novog zaveta, s fokusom na ključne primere koji osvetljavaju glavne teološke i lingvističke razlike među prevodima.²

Iako postoji velik broj kvalifikativnih determinatora u različitim prevodima Novog zaveta, u ovom istraživanju su odabrani samo reprezentativni primeri koji najbolje osvetljavaju glavne hipoteze o lingvističkim i teološkim razlikama među prevodima. Ovi primeri su pažljivo odabrani tako da pokriju glavne semantičke kategorije: moć i autoritet, pravdu i zakon, gnev i kaznu, spasenje i milost, čime se usmerava pažnja na ključne razlike među prevodima.

Analiza sintaksičko-semantičkih razlika fokusirana je na ključne aspekte pri čemu su, umesto detaljnog razmatranja svakog stiha na više jezika (grčki, hebrejski), sagledani samo najilustrativniji primeri. Na primer, stih Rim. 13:12

² Skraćenice: HNZ (hebrejski Novi zavet), PT (Primljeni tekst), VHNA (Vestkot – Hort i Nestl – Aland), VK (Vuk Karadžić), SSPC (Sinod Srpske pravoslavne crkve), SSP (Savremeni srpski prevod), NS (Novi svet), IHJ (Institut za hebrejski jezik).

(*oružje svetlosti*) poslužio je za sagledavanje načina na koje različiti prevodi modifikuju metaforu svetlosti u kontekstu borbe sa tamom.

Za genitivne sintagme važan primer predstavlja Luka 1:69 (*rog spasenja*), gde su determinatori analizirani kroz prenos koncepta božanske moći u različitim prevodima. Umesto detaljnog opisa svih manjih varijacija između prevoda, informacije o manjim razlikama premeštene su u fusnote, dok je glavna pažnja usmerena na suštinske zaključke.

Svaki prevod je analiziran uz fokus na njegovu glavnu ulogu u tumačenju kvalifikativnih determinatora. Manje razlike, poput pravopisnih varijacija ili upotrebe arhaizama, nisu detaljno razmatrane kako bi se izbeglo preopterećivanje teksta. Umesto toga, pažnja je usmerena na prevode koji imaju najveći uticaj na interpretaciju ključnih kvalifikativnih determinatora.

Tamo gde je potrebno, daju se odgovarajući stihovi preslovljeni s hebrejskog jezika, a zatim i grčki stihovi iz Primitivnog teksta i redakcija Vestkot – Hort i Nestle – Aland. Grčke i hebrejske reči su u radu obeležene tzv. Strongovim brojevima (Strongovom konkordancijom), koji predstavljaju biblijski indeks.³ Uz njihovu pomoć, čitalac može pronaći mesta u Bibliji na kojima se obeležene reči pojavljuju, a ovde su uneti prevashodno u svrhu upoređivanja značenja.

U analizi procentualnog poklapanja različitih prevoda Novog zaveta s grčkim originalom, ključni rezultati su prikazani u četiri semantičke grupe determinatora kako bi se bolje razumelo koliko su pojedinačni prevodi zadržali složenost i dubinu grčkog izvornika.

3. ANALIZA I DISKUSIJA

U ovoj analizi istražuju se kvalifikativni determinatori u različitim prevodima Novog zaveta na srpski jezik. Cilj je da se kroz reprezentativne primere identifikuju razlike u prevodima i njihov uticaj na razumevanje teoloških pojmova. U fokusu su četiri glavne semantičke grupe: 1. Moć i autoritet, 2. Pravda i zakon, 3. Gnev i kazna, 4. Spasenje i milost. Svaka grupa se analizira kroz upotrebu

³ Strongova konkordanca, kreirana prema smernicama dr Džejsma Stronga (1822–1894), profesora egzegeze, prvi put je objavljena 1890. godine kao konkordanca Biblije kralja Džejsma (KJV). U ovom radu, grčke i hebrejske reči obeležene su u zagradama kao G ili H s odgovarajućim brojem, što omogućava pretragu njihovih gramatičkih i semantičkih odlika. Strongovi brojevi pomažu u identifikaciji originalnih grčkih i hebrejskih reči, ali ne uzimaju u obzir stilske figure, idiome, kao ni kulturološki i istorijski kontekst, što može dovesti do pogrešnog tumačenja ukoliko se reči analiziraju van šireg konteksta, potencijalno izmenjujući značenje biblijskih poruka.

kvalifikativnih determinatora koji oblikuju percepciju biblijskog teksta.

1. Determinatori koji označavaju moć i autoritet

Jedan od ključnih primera za analizu moći i autoriteta nalazi se u stihu Luka 1:69: *I podiže nam rog spasenja u domu Davida, sluge svojega*. Sintagma *rog spasenja* zadržana je u prevodima VK i SSPC preko upotrebe biblijske metafore roga kao simbola snage i zaštite. Grčka sintagma *κερας σωτηριας* (G2768 i G4991) doslovno znači ‘rog spasenja’ i prenosi sliku božanske moći. Ona je zasnovana na pojmovnoj metafori ROG JE MOĆ, koja se temelji na snazi životinjskih rogova⁴ i omogućava čitaocu da se dublje poveže s izvornim značenjem.

Nasuprot tome, SSP ovu metaforu izbacuje zamjenjujući je sintagmom *moćni Spasitelj*, verovatno pod uticajem stiha u Luka 2:30: *Jer vidješe oči moje Spasenje tvoje*, gde Simeun Spasitelja naziva „spasenje tvoje”.⁵ Direktnim izražavanjem značenja ova modifikacija pojednostavljuje tekst čineći ga pristupačnijim savremenom čitaocu, ali se gubi slojevitost simbolike prisutne u originalnom tekstu.

Primena genitivnih konstrukcija u prevodima ovde je važna, jer prenosi odnos između Boga i spasenja. Grčka sintagma sadrži genitiv⁶ implicirajući da je spasenje izvor Božje moći. Sintagma *rog spasenja* u prevodima VK i SSPC zadržava ovu simboličku strukturu, koja oslikava vizuelnu moć simbola i percepciju božanske intervencije. U takvom okviru, članovi ove genitivne sintagme grade odnos metaforičke posesije, gde je nominativ deo genitiva, ali mora imati preneseno značenje da se ne bi uspostavio odnos partitivnosti (Грицкат, 1986: 80).

Razlike među prevodima mogu uticati na tumačenje božanske uloge u spasenju. Dok jedni naglašavaju fizičku snagu Boga kroz metaforu roga, drugi, poput *moćnog Spasitelja*, nude apstraktniju interpretaciju božanske intervencije. Za razliku od ovih prevoda, prevodi koji ne koriste genitivne sintagme oduzimaju mogućnost preslikavanja informacija iz dva različita domena, gde čitalac preko iskustveno poznatog figurativnog značenja identifikuje pojam u genitivu i stvara jasnu sliku o njemu, što ovakve metaforičke izraze čini poetskim (Redli 2014: 206).

⁴ O predstavama roga up. Psal. 18:2, 75:10, 132:17, 5 Moj. 33:17, Dan. 7: 7–8, 21.

⁵ V. <https://svetopismo.pouke.org/biblija.php?lang=sinod&lang2=&book=42&chap=2>

⁶V. <https://biblehub.com/text/luke/1-69.htm>.

U Rim. 13:12, stih: *Noć poodmače, a dan se približi. Odbacimo, dakle, djela tame i obucimo se u oružje svetlosti* sadrži genitivnu sintagmu *oružje svetlosti*, pri čemu različiti prevodi variraju rešenja. U originalu *τα οπλα του φωτος* (G3696 i G5457) doslovno znači ‘oružje svetlosti’, gde je akcenat na metafori borbe protiv zla. Vukov prevod zadržava ovu strukturu, dok SSP koristi reč *oklop*, što nije najadekvatniji prevod jer je oklop samo jedan deo opreme⁷ te sugerise pasivniji pristup koji se fokusira samo na zaštitu, dok oružje obuhvata i aktivne elemente borbe (Hills, 1956). Time se isključuje aktivna borba protiv sila tame, a to verovatno nije poruka koju apostol Pavle želi da prenese.

Drugi deo sintagme, *svetlosti*, odnosi se na vrline koje služe kao odbrana od duhovnih neprijatelja.⁸ Metaforički, svetlost pripisuje oružju attribute koji prevazilaze stvarni svet, pojačavajući osnovnu poruku o borbi protiv sila tame (Gibbs, 2007). Pored toga, biblijske metafore, poput svetlosti i mračne sile, funkcionišu kao ključne teološke slike koje prenose dublje značenje o moralnoj borbi između dobra i zla (Frye 1982: 111).

Ove razlike pokazuju tendenciju nekih prevoda da pojednostave složene biblijske slike, nauštrb bogatstva simboličnih značenja.

2. Determinatori koji označavaju pravdu i zakon

Stih 2 Sol. 2:3: *Da vas niko ne prevari ni na koji način; jer neće doći dok najprije ne dođe otpadništvo i ne pojavi se čovjek bezakonja, sin pogibli*, ilustruje razliku u interpretaciji pravde i zakona. U ovom stihu svi prevodi koriste sintagmu *čovjek bezakonja* iako bi opravdana bila i *čovjek greha*.

Naime, u PT upotrebljena je imenica *ἀμαρτία* (G266), a u tekstovima VHNA imenica *ἀνομία* (G458). Ako dublje zađemo u njihovo značenje, videćemo da se one suštinski ne razlikuju budući da *ἀμαρτία* znači ‘greh’, a *ἀνομία* ‘bezakonje’, tj. povreda zakona, što je takođe greh. Ove razlike su značajne u rukopisima različitih tekstualnih porodica (Hasel, 1994: 125), a potvrdu nalazimo u 1 Jov. 3:4 gde se kaže: *Svaki koji čini grijeh i bezakonje čini: i grijeh je bezakonje*. Vidimo da se greh posmatra kao povreda Božijih zakona, a čitava sintagma aludira na samog Satanu, koji će se ili inkarnirati ili će zaposednuti nekog čoveka i pojaviti se kao Antihrist.⁹

⁷ On se pominje kao *oklop pravde* u Ef. 6:14.

⁸ O raznim oblicima nedela up. Rim. 13:13. O milosnim darovima up. Ef. 4: 11–17.

⁹ Hebrejska sintagma *iš hakata* (*יֵשׁוּעַ הַכַּתָּא*) znači ‘čovjek greha’, a taj izraz koristi se i za Satanu, koji se još naziva i *iš Belijal*, što je jedno od Sataninih imena (up. 2 Kor. 6:15).

Razlika između SSP i ostalih prevoda tiče se pisanja imenice *čovjek*, koju on piše velikim slovom da bi ukazao na određenu osobu. Pošto srpski jezik nema članove, upotreba velikog slova u ovom slučaju mogla bi biti prevodni ekvivalent određenom članu u grčkom jeziku (*ο άνθρωπος*, G3588).

Nepostojanje razlika u prevodima date sintagme, dakle, reflektuje iste teološke perspektive, pri čemu tumačenje pravde oblikuje način na koji čitalac percipira prirodu greha i pravde.

3. Determinatori koji označavaju gnev i kaznu

Analiza prevoda izraza *του οινου του θυμου της πορνειας αυτης* (grčki PT i VHNA) i hebrejskog izraza *miyeynchema taz 'nuthah*¹⁰ iz Otkrovenja 14:8 (*I drugi anđeo sledovaše govoreći: Pade, pade Vavilon veliki, koji je žestokim vinom bluda svojega napojio sve narode*) pokazuje priličnu međusobnu nepodudarnost i nudi zanimljiv kontrast u prenošenju Božjeg gneva. Raznolikost značenja hebrejske reči *chamath* (חַמָּת, H2534) i grčke reči *tumos* (θυμός, G2372)¹¹ verovatno je uticalo na različite srpske prevode, ali je svakako u pitanju značenje koje podrazumeva neku mahnitost u umu koji je pod uticajem jakih emocija.

Budući da su biblijski tekstovi slojeviti narativi, gde svaki sloj nosi specifične teološke poruke (Frye, 1982: 132), koncepti *gnev* i *pravda* mogu poprimiti različita značenja u zavisnosti od prevodilačkog izbora, što utiče na percepciju božanskog delovanja i sudbine ljudskog roda. Tako se uloga Boga kao Oca, kako god bila definisana u dogmi, neprestano kreće između benevolentnog i dijaboličnog, prelazeći iz bića koje je istinski zabrinuto za čoveka u suštinski zlonamerno biće, sazdan od gneva i osude (Ibid.: 111). Ovakva promišljanja jasno osvetljavaju razlike u interpretaciji božijeg gneva između različitih prevoda.

Prevodi SSPC i SSP koriste sintagmu *žestokim vinom bluda*. Ona delimično prenosi snagu reči *θυμος* (što se odnosi na gnev ili intenzivnu negativnu emociju), ali izostavlja direktnu referencu na gnev – ključni deo originalnog značenja. Pridev *žestok* nije prisutan u grčkom stilu, ali bi mogao biti impliciran u hebrejskom budući da reč *chamath* označava i (gorući) gnev i vrelinu, čime se naglašava snaga vina. Dakle, oba prevoda na sličan način interpretiraju tradicionalni biblijski jezik.

Prevodi NS i IHJ ispravno prenose ključne pojmove *vino gneva* i *blud*

¹⁰ V. <https://biblehub.com/text/revelation/14-8.htm> za grčki i http://www.bayithamashiyach.com/Revelation_14.pdf za hebrejski.

¹¹ V. <https://biblehub.com/greek/2372.htm> za grčki i <https://biblehub.com/hebrew/2534.htm> za hebrejski.

budući da je *vinu gneva* tačniji prevod grčkog *θυμος*. Oni precizno prenose i koncept božanskog gneva i moralnog posrnuća označenog bludom, zadržavajući suštinsku simboliku originalnog teksta.¹² Pritom dodatno pojačavaju poruku ponavljanjem upravnog člana sintagme *vinom gneva*, *vinom bluda*, čime ističu snagu simbolike vina i njegove uloge u uništenju Vavilona.

Prevod VK je najudaljeniji od originala jer upotrebom sintagme *otrovnijem vinom kurvarstva* uvodi koncepte koji nisu prisutni u originalu. Iako stvara snažnu metaforu o Božjem gnevu kao nečemu destruktivnom i smrtonosnom, sintagma *otrovno vino* odstupa od originalnog značenja reči *θυμος*, fokusirajući se na fizičku štetu, a ne na moralni gnev. U skladu s tim je i upitna adekvatnost reči *kurvarstvo* jer ne prenosi suštinsku moralnu degradaciju koja je prisutna u izrazu *blud* u biblijskom kontekstu. Reč *kurvarstvo* u Vukovom prevodu označava prostituciju (lat. *scortatio*), dok *blud* u biblijskom kontekstu ima šire značenje i prenosi dublji aspekt moralne i duhovne degradacije. Naime, hebrejska reč *zenut* (זנות, H2184) odnosno grčka *porneja* (πορνεία, G4202) takođe je u našim prevodima raznoliko prevedena. Blud u biblijskom kontekstu označava duhovnu nečistotu i često se povezuje s mnogobožstvom, idolopoklonstvom i drugim religijskim prestupima. Ne odnosi se samo na telesni greh već simbolizuje odvajanje od Božjih zakona i vernosti Bogu. Kroz grehe idolopoklonstva i duhovno otpadništvo, narodi se udaljavaju od Božje volje i postaju duhovno oskvrnuti.¹³

Ove razlike potvrđuju da neki prevodi precizno prenose suštinu biblijskog teksta, dok se drugi oslanjaju na slobodniju interpretaciju, što može dovesti do promene u percepciji božanske osude, moralne degradacije i uloge Boga u narativu.

4. Determinatori koji označavaju spasenje i milost

Stih Rim. 3:30: *Jer jedan je Bog, koji će opravdati obrezanje iz vjere i neobrezanje vjerom* pokazuje razliku u prevodima koji koriste ili genitiv ili lokativ, što direktno utiče na teološko razumevanje spasenja i milosti. Stoga nam raznolikost konstrukcija kojima je preveden stih *επειπερ εις ο θεος ος δικαιωσει περιτομην εκπιστεως και ακροβυστιαν διατης* (PT) i *ειπερ εις ο θεος ος δικαιωσει περιτομην εκπιστεως και ακροβυστιαν διατης πιστεως* (VHNA) nalaže da vidimo

¹² Ovo može biti i aluzija na izazvan Božiji gnev, koji se pominje kasnije u Otkr. 14:10.

¹³ Vavilon je predstavljen kao bludnica sa čašom vina u ruci, a pijenje tog vina izaziva Božji gnev.

koje značenje originalni tekst želi da prenese, te koji su prevodioci ispoštovali tu nameru.

U prvom delu stiha, grčki predlog $\epsilon\kappa$ (G1537) denotira poticanje, konkretno ili apstraktno. U našim prevodima upotrebljen je genitiv, ali s različitim predlozima (*iz, zbog, na osnovu*), dok se u NS pojavljuje lokativ s predlogom *po*. Pritom, prevodi NS i IHJ koriste uzročnu konstrukciju s predlogom *zbog*, sasvim očekivanu u savremenom srpskom jeziku. Međutim, VK i SSPC koriste genitiv s predlogom *iz* doslovno prevodeći grčku genitivnu konstrukciju $\epsilon\kappa \pi\iota\sigma\tau\epsilon\omega\varsigma$ što naglašava aktivnu ulogu vere kao pokretačke sile u procesu opravdanja. Ablativno značenje predloga *iz* ovde dobija metaforičko proširenje s prostornog na uzročno značenje tako što genitiv modifikuje čin opravdanja iskazivanjem unutrašnjeg uzroka koji stimuliše svesnu akciju od strane Boga.¹⁴ U ovom slučaju, *iz vere* znači da je vera izvor opravdanja za obrezane, tj. vera je ono što pokreće ili uslovljava njihovo opravdanje, bez obzira na obrezanje.

Koncept osnove odgovara ovakvom viđenju odnosa jer genitiv kvalifikuje radnje koje se temelje na spoznajnoj osnovi. Ovo značenje se takođe prenosi genitivnom konstrukcijom *na osnovu vere*, koja konkuriše istom semantičkom tipu genitiva s predlogom *iz* budući da obe konstrukcije označavaju kriterijum ili izvor radnje (Redli, 2020: 156).

Predlog *po* pak pojavljuje se u prevodu prvog dela stiha u NS (*po veri*). Ova konstrukcija, pored uzroka, iskazuje i značenje osnova/kriterija [→ koji će obrezanoga opravdati zato što / na osnovu toga što veruje], što menja odnos između subjekta i sredstva spasenja. Osim toga, nju je moguće tumačiti i kao vezivanje radnje za potencijal njenog objekta (Redli, 2020: 156), dok *iz vere* jasno označava veru kao aktivni čin opravdanja. U ovom kontekstu ostvaruje se značenje preskriptiva (norme) kao parametra ocene zasnovanog na objektivnim činjenicama i ugledanju, čime se akcenat stavlja na formalno usklađivanje s društveno prihvaćenim normama (Ibid.: 147). Ova interpretacija naglašava da je vera pre shvaćena kao spoljašnji čin prilagođavanja nego kao unutrašnja sila koja vodi ka spasenju.

Drugi deo grčkog stiha sadrži predlog $\delta\iota\alpha$ (G1223) denotirajući kanal kroz koji radnja metaforički prolazi. Prevodi VK i SSPC (u oba dela stiha), a zatim i prevod SSP na ovom mestu koriste slobodni instrumental *v(j)erom*, koji u potpunosti odgovara grčkoj konstrukciji. Naime, *vera* u ovom stihu ima značenje sprovodnika kroz koji se ostvaruje čin opravdanja [→ Bog će obrezanoga

¹⁴ Metaforičko značenje unutrašnjeg uzroka ostvaruje se kroz koncept mesta sa kojeg radnja polazi, a to je metaforička unutrašnjost vere.

opravdati kroz veru] i koji deluje kao produžena ruka Boga [→ vera će neobrezane opravdati], dok se u prevodima NS i IHJ pojavljuje lokativ *po v(j)eri* čime se naglašava vera kao osnov opravdanja, o čemu smo gore već govorili.

Stih u Rim. 15:29: *A znam da kad dođem k vama, doći ću u punoći blagoslova jevanđelja Hristova* sadrži konstrukciju važnu iz dva ključna razloga. Prvo, jedino je u prevodu SSPC prevedena lokativom s predlogom *u* (*doći ću u punoći blagoslova jevanđelja Hristova*), dok svi ostali prevodi korise socijativni instrumental (npr. *doći ću s obilnim blagoslovom Hristovim*).

Grčki predlog *εν* (*οιδα δε οτι ερχομενος προς υμασεν πληρωματι ευλογιας του ευαγγελιου του χριστου*) primarno označava lokaciju ili stanje unutar nečega, što prevod SSPC verno prenosi lokativom. Njime se konceptualizuje punoća blagoslova kao omeđeni prostor unutar kojeg Pavle dolazi, pri čemu je on ujedno i ispunjen tim blagoslovom.¹⁵ Lokativ ovde služi za izražavanje statičkog aspekta blagoslova, gde se Pavle nalazi unutar punoće Hristovog blagoslova. Predlog *u* ovde označava stanje punoće, čime izražava govornikovo unutrašnje duhovno stanje i nameru da prenese blagoslove Hristovog jevanđelja u njegovom potpunom obimu. Tako ovaj lokativ može reflektovati apstraktno stanje subjekta, što znači da nije u pitanju samo fizička lokacija već i način na koji subjekt percipira svoju unutrašnju poziciju ili stanje (up. Klikovac, 2000: 525).

S druge strane, upotreba socijativnog instrumentala takođe je opravdana, jer predlog *εν* može označiti i entitet koji Pavle donosi sa sobom, izražavajući dinamičku funkciju blagoslova kao pratećeg detalja (Redli, 2017: 138), što je posebno naglašeno u kombinaciji s glagolima kretanja.¹⁶ U ovom slučaju, instrumental profilise blagoslov kao Pavlovog neodvojivog pratioca, dok se lokativom naglašava dubina i sveobuhvatnost blagoslova (up. Redli, 2015: 394).

Obe ove konstrukcije, iako gramatički različite, konceptualno izražavaju isti odnos – apostol Pavle je metaforički povezan s obiljem blagoslova. Izbor između intralokativne konstrukcije (prevod SSPC) i socijativne konstrukcije (ostali prevodi) zavisi od prevodilačkog pristupa i želje za naglašavanjem različitih aspekata blagoslova. Intralokativna konstrukcija naglašava dubinu i unutrašnju istinu blagoslova, dok socijativna konstrukcija više ističe društvenu i funkcionalnu dimenziju Pavlovog dolaska s blagoslovom (Ibid.: 394).

¹⁵ Već sama značenja imenice *punoća* ('najveći stepen, potpunost; obilje', RMS: punoća) i prideva *pun* ('ispunjen, popunjen do vrha, u potpunosti; koji sadrži nešto u velikoj količini, obilan', RMS: pun) ukazuju na navedeni prostorni odnos i njegovu metaforizaciju na apstraktni domen.

¹⁶ Up. značenje 4.c. na <http://concordances.org/greek/1722.htm>.

Druga značajna razlika tiče se izostavljanja reči *jevanđelje* u nekim prevodima zasnovanim na aleksandrijskom tekstu. U originalu se spominje *u punoći blagoslova* jevanđelja Hristova, što je važno jer Pavlova misija jeste propovedanje jevanđelja kao dobre vesti. Izostavljanje reči *jevanđelje* u prevodima SSP, NS, IHJ (*doći ću s obilnim Hristovim blagoslovom*) može promeniti percepciju poruke, sugerišući da je blagoslov širi od same Hristove reči. Ipak, Pavlov blagoslov dolazi upravo kroz propovedanje jevanđelja, koje spaja apostole i vernike u duhovnu zajednicu kroz Hrista.

5. Zaključak

Analiza kvalifikativnih determinatora u srpskim prevodima Novog zaveta pokazala je da različiti prevodi značajno utiču na teološku interpretaciju biblijskih pojmova. Tradicionalni prevodi, poput onih Vuka Karadžića i Sinoda SPC, zadržavaju bogatstvo biblijskih metafora, dok savremeniji, poput Savremenog srpskog prevoda i prevoda Instituta za hebrejski jezik, često pojednostavljaju izraze, smanjujući slojevitost značenja.

Razlike između prevoda mahom su nastale zbog upotrebe različitih grčkih rukopisa kao osnove. S jedne strane imamo prevode VK i SSPC koji su koristili rukopise Vizantijske porodice, a s druge sve ostale koji su za osnovu uzeli rukopise Aleksandrijske. Pored toga, Jevanđelje po Mateju, koje se nalazi u prevodu Instituta za hebrejski jezik, prevedeno je s hebrejskog izvornika.

U prvoj grupi determinatora (moć i autoritet), sintagma *rog spasenja* u Vukovom i Sinodalnom prevodu prenosi simboliku božanske moći, dok SSP koristi *moćni Spasitelj*, čime se gubi deo simboličke snage. Slično tome, *oružje svetlosti* u Rim. 13:12 zadržava aktivnu borbenu metaforu u tradicionalnim prevodima, dok savremeni prevodi uvode pasivniju verziju, oklop svetlosti.

Druga grupa determinatora (pravda i zakon) pokazuje da svi prevodi koriste izraz *čovjek bezakonja*, a jedina razlika se tiče pisanja imenice *čovjek* velikim slovom u prevodu SSP.

U trećoj grupi (gnev i kazna) prevod NS tačno prenosi sintagme kao što su *vino bluda*, drugi uvode izraze kao što je *otrovno/žestoko/strasno vino*, čime se odstupa od teološkog značenja prisutnog u izvornom tekstu. Ove razlike ne samo da utiču na prenesenu poruku već i na način na koji čitalac percipira Božji gnev i kaznu.

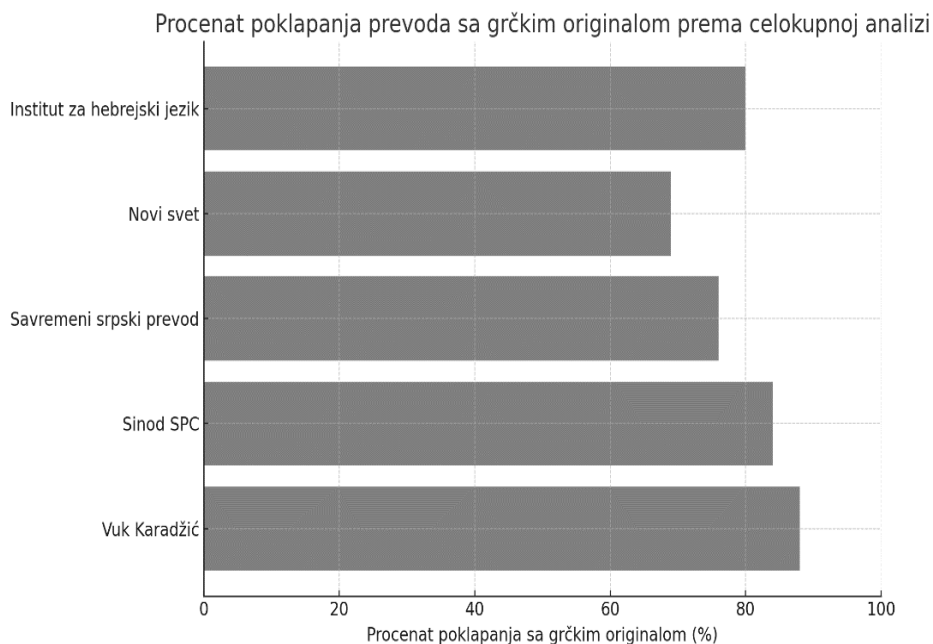
Analize determinatora spasenja i milosti poslednje grupe pokazuju različite pristupe u korišćenju lokativa i instrumentala. Prevod SSPC koristi lokativ, ističući blagoslov kao prostor u kojem je Pavle, dok ostali prevodi koriste

instrumental, naglašavajući blagoslov kao pratioca Pavlovog dolaska. Iako ove gramatičke razlike ne menjaju suštinsku teološku poruku, usmeravaju čitaoca na različite aspekte Pavlovog poslanja.

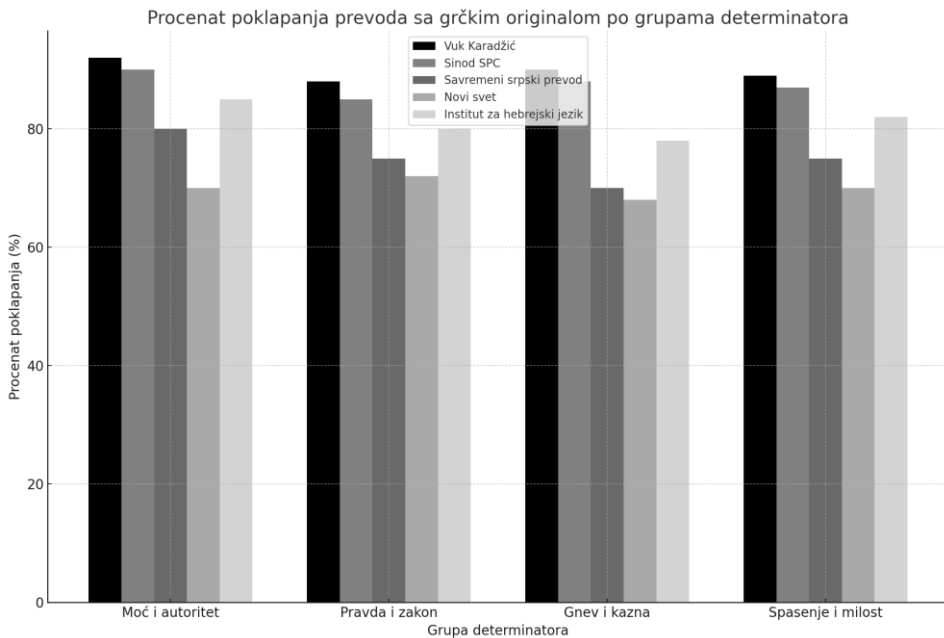
Usaglašavanje ovih prevoda sa doktrinama izdavača, kao što su Jehovini svedoci, dalje oblikuje način na koji se ovi tekstovi interpretiraju i koriste u verskoj praksi, što dodatno komplikuje tumačenje teoloških pojmova.

Sveukupno, analiza ukazuje na to da izbor prevoda direktno utiče na teološke interpretacije i versku praksu, pri čemu tradicionalni prevodi zadržavaju složenost originalnog teksta, dok savremeniji prevodi često favorizuju jednostavnije, pristupačnije izraze.

Grafikon 1. Procenti poklapanja prevoda s originalom

Grafikon 2. Procenti poklapanja prevoda s originalom po grupama determinatora

Prevod Vuka Karadžića pokazuje najviši procenat poklapanja u svim semantičkim kategorijama (90–92%). On ostaje veran originalnom grčkom tekstu, zadržavajući bogatstvo biblijskih metafora i simbolike, posebno u grupama kao što su Moć i autoritet i Gnev i kazna. Vukova pažnja prema gramatici, stilu i teološkoj preciznosti omogućava da njegov prevod zadrži visok stepen vernosti i složenosti. Ovaj pristup se ogleda u očuvanju teoloških pojmova kroz metaforičke strukture koje su od ključne važnosti za razumevanje biblijskih tekstova. Prema celokupnoj analizi, Vukov prevod ima poklapanje od 88%, što ukazuje na njegovu doslednost u odnosu na grčki original i van ključnih semantičkih kategorija.

Prevod Sinoda SPC takođe ostvaruje visok procenat poklapanja s grčkim originalom (85–90%). Kao zvanični crkveni prevod, on nastoji da zadrži teološku preciznost, što se ogleda u upotrebi složenih biblijskih metafora, posebno u grupama kao što su Pravda i zakon i Spasenje i milost. Prevod je konzistentan i uverljiv u svim grupama determinatora iako pokazuje blago niži procenat poklapanja u kategoriji Spasenje i milost, verovatno zbog specifičnog prilagođavanja crkvenoj doktrini. Kada se celokupna analiza uzme u obzir,

procenat poklapanja za ovaj prevod je 84%, što pokazuje blagu razliku u odnosu na analizu po grupama determinatora.

Prevod Instituta za hebrejski jezik ostvaruje solidan procenat poklapanja (78–85%), naročito u kategorijama Moć i autoritet i Pravda i zakon, ali beleži pad u kategorijama Gnev i kazna i Spasenje i milost. On se oslanja na starije rukopise i teži da ostane veran izvornom značenju. Međutim, postoje određena odstupanja usled korišćenja hebrejskih izvora u prevodu Jevandelja po Mateju, što doprinosi manjim varijacijama u preciznosti. U celokupnoj analizi, procenat poklapanja iznosi 80%.

Savremeni srpski prevod beleži niži procenat poklapanja (70–80%), naročito u grupama Pravda i zakon i Gnev i kazna. Zbog prilagođavanja savremenom čitaocu, često dolazi do pojednostavljivanja složenih teoloških koncepata. Iako je pristupačniji za razumevanje, gubi deo originalne simbolike i dubine, što utiče na ukupnu vernost originalnom tekstu. SSP stavlja veći fokus na čitljivost i jednostavnost na račun složenosti koju nose originalni teološki termini. U celokupnoj analizi, procenat poklapanja za ovaj prevod iznosi 76%.

Novi svet Jehovinih svedoka pokazuje najniži procenat poklapanja u većini kategorija (68–72%), što je verovatno posledica prilagođavanja prevoda teološkim učenjima Jehovinih svedoka. Ovaj prevod menja ključne teološke pojmove, naročito u grupama Moć i autoritet i Spasenje i milost, udaljavajući se od ustaljenih hrišćanskih tumačenja. Zbog tih modifikacija beleži najniži procenat poklapanja s grčkim izvornikom. Kada se posmatraju svi analizirani primeri, procenat poklapanja opada na 69%, što ukazuje na konzistentnu udaljenost ovog prevoda od izvornog značenja.

Tradicionalni prevodi, poput VK i SSPC, najviše se približavaju grčkom originalu zbog očuvanja složenih teoloških koncepata i simbolike, koja igra ključnu ulogu u oblikovanju teoloških učenja. S druge strane, savremeni prevodi, iako olakšavaju razumevanje današnjim čitaocima, često gube dubinu i složenost izvornog teksta. Prevodi IHJ i NS pokazuju još veća odstupanja zbog specifičnih teoloških tumačenja i izvora.

Sve u svemu, analiza pokazuje da izbor prevoda značajno utiče na teološku interpretaciju biblijskih tekstova, pri čemu tradicionalni prevodi zadržavaju bogatstvo značenja, dok savremeniji prevodi pojednostavljuju izraze zarad pristupačnosti.

Jelena Redli

THE POWER OF WORDS: QUALITATIVE DETERMINERS IN SERBIAN TRANSLATIONS OF THE NEW TESTAMENT

Summary

Based on the analysis of the use of qualitative modifiers in Serbian translations of the New Testament, this paper investigates their impact on the theological interpretation of key concepts. The analyzed translations include those of Vuk Karadžić, the Synod of the Serbian Orthodox Church, Lujó Bakotić, Dimitrije Stefanović, Emilijan Čarnić, the Contemporary Serbian Translation, the New World Translation, and the translation by the Institute for Hebrew Language. Qualitative modifiers such as those in phrases like *horn of salvation* and *armor of light*, play a significant role in shaping the perception of divine concepts. By analyzing various translations, the paper examines the syntactic and semantic differences that arise from word and phrase choices.

The focus of the paper is on four key semantic categories: power and authority, justice and law, wrath and punishment, and salvation and grace. The analysis shows how translational choices influence the theological interpretations of these concepts. For instance, the phrase *horn of salvation* in the translations of Vuk Karadžić and the Synod retains a strong metaphor suggesting divine power, while the Contemporary Serbian Translation uses the phrase *strength of salvation*, which loses some of the symbolic depth. Similarly, different translations of verses referring to *armor of light* highlight the differences between an active struggle against evil and a more passive approach to protection.

Additionally, the paper addresses linguistic variations between Byzantine and Alexandrian manuscripts and their theological relevance. The analysis indicates that different translations significantly affect the understanding of biblical texts; traditional translations often preserve the richness of biblical metaphors, while more contemporary translations tend to simplify theological concepts, which can lead to a loss of complexity and depth inherent in the original meanings.

The conclusion emphasizes that the differences in translations arise from varying approaches to understanding the biblical text and that achieving consensus on which translation represents a reliable source is essential. The paper encourages further discussion on translation strategies and their theological implications, aiming to contribute to a better understanding of how qualitative modifiers shape the perception of key biblical concepts and their significance in different contexts.

Keywords: the New Testament, theological interpretation, Serbian translations, qualitative modifiers.

IZVORI

- Bayithamashiyach. (n.d.). Scriptures: Hebrew & Greek translations. Dostupno na adresi <http://www.bayithamashiyach.com/Scriptures.html>
- Institut za hebrejski jezik. (2010). *Sveto pismo ili Biblija: Starog i Novog zaveta (Novi savremeni prevod)*. Metafizika.
- Novi zavet* u prevodima: Vuka Stefanovića Karadžića, Komisije Sinoda SPC, Dimitrija Stefanovića, Emilijana Čarnića, Luja Bakotića, Savremeni srpski prevod, dostupni preko softvera E-sword na adresi: <http://www.e-sword.net/>, srpski moduli dostupni na adresi: <http://www.rana-crkva.net/biblija/e-sword.html>
- Novi zavet* u raznim prevodima: <https://svetopismo.pouke.org/>
- Novi zavetna* crkvenoslovenskom jeziku, dostupan na adresi: <https://svetosavlje.org/sveto-pismo-na-crkvenoslovenskom-jeziku/>
- Prevod *Novi svet*, dostupan na adresi: <https://www.jw.org/sr-latn/biblioteka/sveto-pismo/nwt/knjige/>
- Stanojević, Ž.(2009). *Kumranski spisi: Dokaz verodostojnosti Biblije*. Metaphysica u saradnji sa IHJ. Preuzeto 10. oktobra 2023. sa https://www.religija.me/biblija_nauka/kumranski_spisi.pdf.
- Strongove konkordance *Svetog pisma*na grčkom i hebrejskom jeziku, dostupne na adresi: <http://concordances.org/>.
- Šta je sveti duh? (n.d.). JW.ORG. <https://www.jw.org/sr-latn/biblioteka/%C4%8Dasopisi/wp20091001/%C5%A0ta-je-sveti-duh/>

*

- Свети архијерејски синод Српске православне цркве (прев.). (2002). *Свето писмо / Нови завјет Господа нашега Исуса Христа*, пето исправљено издање. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

LITERATURA

- Bjelajac, B. (2003). *Sveto pismo u Srba*. Beograd: Alfa i Omega.
- Bjelajac, B. (2017). Protestantizam i Sveto pismo u Srbiji. U: Đorđević, D. B. & Todorović, D. (ur.), *500 година протестантске реформације*. ЈУНИР, 24. Ниш: Универзитет у Нишу – Машински факултет, 7–12.
- Davidson, R. M. (2000). Tumačenje Biblije. *Biblijski pogledi*, 8(1-2), 67–114.
- Foster, P. (2003). Why Did Matthew Get the Shema Wrong? A Study of Matthew 22:37. *Journal of Biblical Literature*, 122(2), 309–333, kao i

<https://www.vjeronauka.net/pravoslavne-novosti/zagonetke-matejevog-jevandjelja>

- Frye, N. (1982). *The great code: The Bible and literature*. New York – London: Harcourt Brace Jovanovich.
- Gibbs, R. W., Jr. (2007). Idioms and formulaic language. In: Geeraerts, D. & Cuyckens, H. (eds.), *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford University Press, 697–725.
- Hills, E. F. (1956). *The King James Version defended*. Self-published. Preuzeto sa: <https://ia601502.us.archive.org/0/items/TheKingJamesVersionDefended/TheKingJamesVersionDefended.pdf>
- Howard, G. (1987). *The Gospel of Matthew according to a primitive Hebrew text*. Macon, Ga.: Mercer University Press.
- Klikovac, D. (2000). Pojmovne metafore i semantika predloga: O jednom apstraktnom značenju predloga u s lokativom. *Južnoslovenski filolog*, 56, 521–528.
- Metzger, B. M., & Ehrman, B. D. (2005). *The text of the New Testament: Its transmission, corruption, and restoration* (4th ed.). Oxford University Press.
- Rakić, R. (2016). O sinodskom prijevodu Novog zavjeta na srpski jezik. *Kairos: Evanđeoski teološki časopis*, 10(2), 247–254.
- Redli, J. (2014). Kognitivnolingvistička analiza adnominalnog kvalifikativnog genitiva u srpskom jeziku. U: Živančević Sekeruš, I. et al. (ur.). *Konteksti I. Zbornik radova 1*: Novi Sad: Filozofski fakultet, 199–212.
- Redli, J. (2015). Metaforičke ekstenzije prostornih značenja u srpskim prevodima Novog zaveta. U: Milenković, P., –Stojšin, S., & Pajvančić-Cizelj, A. (ur.). *Zbornik radova: Društvo i prostor. Epistemologija prostora, društveni prostor i kulturnoistorijska značenja*. Novi Sad – Beograd: Srpsko sociološko društvo – Filozofski fakultet u Novom Sadu – Institut za uporedno pravo, 385–398.
- Zagonetke Jevandjelja po Mateju: Da li je ono zaista napisano prvo? (2022, 12. maj). U: Pravoslavna vjeronauka za škole RS. Preuzeto 12. septembra 2024, sa <https://www.vjeronauka.net/pravoslavne-novosti/zagonetke-matejevog-jevandjelja>.

*

- Гордон, Нехемија (2009). *Јеврејски Јешуа или грчки Исус* (Б. Петровић, прев.). МЕТАPHYSICA.
- Грицкат, И. (1986). Експресивне синтагме са генитивима у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог*, XLII, 71–93.

- Наумов, А. (2017). Преводи Библије на српски језик (XIX–XXI век). *Братство: часопис Друштва „Свети Сава“*, 21, 205–210. Preuzeto 30. septembra sa <https://doi.fil.bg.ac.rs/volume.php?pt=journals&issue=bratstvo-2017-21&i=11>.
- Редли, Ј. (2017). Типологија адноминалног пратилачког инструметала, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LX/2, 135–147.
- Редли, Ј. (2020). *Адвербијална и адноминална квалификативност у стандардном српском језику*. Филозофски факултет у Новом Саду.

Biljana Radić-Bojanić*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

Valentina Sokolovska*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK 811.163.41'28(497.11)
81'246
DOI: 10.19090/gff.v49i2.2543
orcid.org/[0000-0002-5209-5254](https://orcid.org/0000-0002-5209-5254)
orcid.org/[0000-0002-4106-6212](https://orcid.org/0000-0002-4106-6212)
Originalni naučni rad

JEZIČKI PEJZAŽ MAKEDONACA U VOJVODINI**

Cilj ovog rada je da istražimo jezički pejzaž Makedonaca u Vojvodini na osnovu analize upotrebe jezika u javnom prostoru tri mesta gde žive Makedonci: Jabuke, Kačareva i Plandišta, te poređenja zatečenog stanja na terenu sa pravnim okvirom Republike Srbije, tj. zakonima koji regulišu upotrebu manjinskih jezika u službenim kontekstima. Pored toga, ispituje se da li je makedonski jezik prisutan u javnom prostoru samo na službenim natpisima čiji je izgled zakonski regulisan ili se mogu naći i primeri privatne upotrebe, što je jedan od pokazatelja vitalnosti manjinskog jezika (ali svakako ne i jedini). Tokom terenskog istraživanja prikupile smo korpus od oko sto fotografija, a potom smo detaljnom analizom došle do zaključka da je makedonski jezik prisutan samo u domenu službene upotrebe, dok je pronađen samo jedan primer privatne upotrebe u sva tri mesta, što svedoči o izuzetno velikom stepenu asimilacije Makedonaca u lokalnu sredinu.

Ključne reči: Makedonci, Vojvodina, jezički pejzaž, jezička manjinska politika, javni natpisi, privatni natpisi.

1. UVOD

U sredinama u kojima živi više od jedne etničke grupe, bez obzira na to da li su u pitanju starosedeoci ili doseljenici, u javnom prostoru se mogu čuti njihovi jezici u svakodnevnoj upotrebi. Međutim, priroda govornog jezika je takva da on, sem u trenutku produkcije, više nije prisutan u datom prostoru, te se njegova stalnost i postojanost osigurava kroz njegov pisani oblik. U slučaju službenog ili nacionalnog jezika njegovo prisustvo u javnom prostoru se ne dovodi u pitanje, ali kad se radi o manjinskim jezicima njihovo prisustvo u pisanom

* radic.bojanic@ff.uns.ac.rs

* valentina@ff.uns.ac.rs

** Rad se zasniva na istraživanju sprovedenom u okviru projekta *Jezički pejzaž Makedonaca u Vojvodini*, koji finansira Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost i uz podršku Nacionalnog saveta makedonske nacionalne manjine.

obliku u javnom prostoru može da se manifestuje na razne načine, od pravno regulisanih upotreba do privatnih natpisa (Radić-Bojanić i Bovdiš, 2024). U državama kao što je Republika Srbija, gde je ovo zakonski regulisano kroz *Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina*,

u naseljenim mestima u jedinicama lokalne samouprave, čija je teritorija određena u skladu sa zakonom kojim se uređuje teritorijalna organizacija Republike Srbije, u kojima procenat pripadnika određene nacionalne manjine u ukupnom broju stanovnika na teritoriji naseljenog mesta dostiže 15% prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva, imena organa koji vrše javna ovlašćenja, nazivi jedinica lokalne samouprave, naseljenih mesta, trgova i ulica i drugi toponimi ispisuju se i na jeziku dotične nacionalne manjine, prema njenoj tradiciji i pravopisu, i u slučaju da jezik te nacionalne manjine nije u službenoj upotrebi na teritoriji jedinice lokalne samouprave u skladu sa stavom 2. ovog člana¹.

Nadalje, *Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama* propisuje da se službenom upotrebom jezika i pisama smatra i upotreba jezika i pisama pri „ispisivanju naziva mesta i drugih geografskih naziva, naziva trgova i ulica, naziva organa, organizacija i firmi, objavljivanju javnih poziva, obaveštenja i upozorenja za javnost, kao i pri ispisivanju drugih javnih natpisa“². U članu 7 ovog zakona se navodi da u slučaju višejezičnih javnih natpisa, tekst na manjinskim jezicima se posle srpskog ispisuje po azbučnom redu. Poštovanje prava na službenu upotrebu jezika i pisma nacionalnih manjina, gde spada i pravo na upotrebu jezika u javnom prostoru, regulisano je i *Okvirnom konvencijom za zaštitu nacionalnih manjina* i *Evropskom poveljom o regionalnim ili manjinskim jezicima*, čija je Srbija potpisnica, a ratifikovala ih je 2002. odnosno 2006. godine, kao i drugim međunarodnim pravnim aktima.

Upravo iz ovih razloga analiza jezičkog pejzaža u takvim višejezičnim sredinama je od velikog značaja, jer se terenskim istraživanjem može utvrditi u kojoj meri jezik u službenoj upotrebi (koji je pravno regulisan) odgovara jeziku privatnih pisanih oznaka, tj. da li, sem u službenom domenu, višejezičnost zaista postoji u javnom prostoru, što je indikator vitalnosti datog manjinskog jezika i ukazuje na stepen integracije ili asimilacije manjinske grupe u većinsku. Stoga u ovom radu istražujemo prisustvo makedonskog jezika u banatskim naseljima Kačarevo, Jabuka i Plandište da bismo utvrdile da li je makedonski jezik prisutan

¹ Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, Službeni list SRJ br. 11/2002, Službeni list SCG br. 1/2003 – Ustavna povelja i Službeni glasnik RS br. 72/2009 – dr. Zakon, 97/2013 – odluka US i 47/2018.

² Čl. 3 Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma, Sl. Glasnik RS, br. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 – dr. Zakon, 30/2010, 47/2018 i 48/2018 – ispr.

samo na službenim natpisima čiji je izgled zakonski regulisan ili se mogu naći i primeri privatne upotrebe, te razmatramo šta ovi nalazi znače za vitalnost ovog manjinskog jezika u kontekstu izloženih demografskih podataka.

2. JEZIČKI PEJZAŽ

Jezički pejzaž (eng. linguistic landscape) se definiše kao pisani jezik u javnom prostoru, prvenstveno urbanog tipa, zato što je svaka urbana sredina lavirint pisanih poruka u javnom prostoru (Backhaus, 2007: 1). Pod ovim pisanim porukama se podrazumevaju znakovi na firmama i prodavnicama, oglasne table i neonski znakovi, saobraćajni znakovi, topografske informacije i mape, plakati za političke kampanje i grafiti, što znači da jezik u pisanom obliku nalazimo svuda oko sebe. Kako navode Sikimić i Nomaći (2016: 9), u svetu su u nešto većem obimu rađena istraživanja na temu jezičkog pejzaža, najviše velikih ili većih gradova (Coulmas, 2009; Spolsky, 2009), dok su u Srbiji istraživanja ovog tipa donedavno bila u deficitu, što više nije slučaj. Naime, Balkanološki institut SANU je inicirao nekoliko takvih projekata (v. Sorescu-Marinković, 2021; Sorescu-Marinković & Salamurović, 2022; Hušanu & Sorescu-Marinković, 2023), ali još dosta toga treba uraditi na polju analize jezika u javnom prostoru, posebno u manjim sredinama sa višejezičnim kontekstom (Sikimić & Nomaći, 2016: 9), pošto se analizom jezičkog pejzaža stiče uvid u usaglašenost zakonskih propisa o upotrebi jezika u javnom prostoru sa postojećim jezičkim pejzažom u višejezičnoj sredini, ali i o tome koliko često pripadnici manjinskih naroda svoj jezik koriste u pisanoj komunikaciji u javnom prostoru ili koliko često u te svrhe biraju većinski jezik. Naime, u ovakvim sredinama značajno je ustanoviti da li javni natpisi ukazuju na očuvanje višejezičnosti ili tendencije ka jednojezičnosti, što je ujedno znak potencijalne dominacije jednog jezika nad ostalima koji su u datoj sredini takođe u službenoj upotrebi. Jedan korak u ovom pravcu je svakako projekat „Jezički pejzaž Makedonaca u Vojvodini“ u okviru koga je nastao ovaj rad.

Kad se radi o višejezičnim područjima kao što je Vojvodina, veoma je bitno ustanoviti u kojoj se meri manjinski jezici mogu i čuti i videti, tj. da li su prisutni u javnom prostoru i kad njihovi govornici nisu trenutno tu. Kako kažu Marten, Van Mensel i Gorter (Marten, Van Mensel & Gorter, 2012), vidljivost manjinskih jezika u javnom prostoru nije dobila dovoljno pažnje u dosadašnjim lingvističkim istraživanjima, iako istraživanje jezičkog pejzaža višejezičnih sredina daje dragocene podatke. S jedne strane, analizirajući sve znakove u javnom prostoru dobijamo sveobuhvatan pogled na jezičku sliku nekog područja, dok sa druge strane ovakav istraživački pristup otkriva ne samo koji su znakovi u

pitanju, nego i ko ih inicira, stvara, postavlja i čita (Marten & al., 2012: 1). Pored toga, analiza jezičkog pejzaža daje uvid u to da li se zvanične jezičke politike datog područja poštuju, da li postoje neke pravilnosti u pogledu prestiža jednog ili više jezika, te da li jezički pejzaž odražava demografski profil stanovništva, što ćemo u ovom radu pokušati da ustanovimo.

Kad je reč o demografskim kretanjima Makedonaca, njihovo naseljavanje na području Vojvodine, u najvećoj meri, odvijalo se u periodu Druge agrarne reforme i kolonizacije, dakle posle II svetskog rata. Kako opisuje Gaćeša (Gaćeša, 1995: 51), krajem avgusta 1945. godine, na sastanku Agrarne komisije odlučeno da se na području Vojvodine naseli 2000 stanovnika iz Makedonije, tako da je do kraja 1945. godine iz Makedonije podneto ukupno 3636 molbi za preseljenje. Napominjemo da se radi o planskom i grupnom preseljenju i da je tadašnje Ministarstvo za kolonizaciju odredilo zemljište u Banatu u svrhu naseljavanja Makedonaca. Konkretnije, prvobitno su određena četiri naselja iz južnog Banata: Glogonj, Jabuka, Kačarevo i Knićanin, da bi se kasnije naseljavanje proširilo i na sedam naselja vršačkog dela Banata: Gudurica, Veliko Središte, Plandište, Velika Greda, Hajdučica, Stari Lec i Dužine.

Posledice ovog masovno organizovanog naseljavanja, ne samo Makedonaca nego i stanovništva iz svih ostalih republika Jugoslavije, bile su mnogobrojne, raznovrsne i dalekosežne. Započinje proces prilagođavanja, odnosno integracije kolonista novoj društvenoj i prirodnoj sredini. S druge strane, doseljeno makedonsko stanovništvo donelo je sa sobom svoju kulturu, jezik, običaje, način ishrane, odevanja i druge kulturne osobenosti, koje su se neminovno odrazile u vojvođanskoj toponomastici. Novonaseljenim mestima, određenim institucijama, ulicama, udruženjima, kolonizovano stanovništvo daje nove nazive koji su ih podsećali na matični kraj. Jedna od retkih studija koja je zabeležila preseljenje Makedonaca u Vojvodinu jeste monografija Jovana Trifunoskog, koja svedoči o naseljavanju Jabuke, Kačareva i Glognja (Trifunoski, 1958), a kroz ovo istraživanje ispitujemo jedan aspekt današnjeg života Makedonaca u Vojvodini sa ciljem da doprinesemo novom korpusu naučnih studija o ovoj nacionalnoj manjini.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Dosadašnja istraživanja jezičkog pejzaža mogu se podeliti na kvantitativna i kvalitativna (Cocq et al., 2020). Dok se kroz kvantitativnu analizu dobijaju objektivne brojčane informacije o jezičkim elementima u javnom prostoru, koji se dalje dele na službene i privatne oznake, kao i koji jezik koriste, kvalitativna analiza omogućava dublje razumevanje konteksta i značenja jezičkih pojava. U

ovom radu mi ćemo se osloniti na kvalitativni pristup jer nam je cilj da dobijemo deskriptivni pregled i informacije o prisustvu makedonskog jezika u javnom prostoru u tri naselja, bez poređenja sa učestalošću upotrebe srpskog kao nacionalnog i službenog jezika i ostalih manjinskih jezika u datim mestima.

Ben-Rafael i dr. (2006: 10) navode da se jezički pejzaž neke sredine može analizirati na osnovu privatnih pisanih oznaka (eng. "bottom-up" signs), gde spadaju nazivi radnji, pisani oglasi istaknuti na oglasnim tablama ili radnjama, i na osnovu službenih pisanih oznaka (eng. "top-down" signs), kao što su nazivi ulica, saobraćajni znaci, nazivi na vladinim zgradama, itd. koje „su propisane od strane vladinih agencija i stoga moraju poštovati propisanu jezičku politiku“ (Nedeljković Pravdić, 2021: 8). Nedeljković Pravdić nadalje tvrdi da upravo ova dva pristupa u analizi „pružaju uvid u odnose moći unutar zajednice, kao i uticaj globalizacije“ (Nedeljković Pravdić, 2021: 8), jer službene pisane oznake odražavaju opšte tendencije u dominantnoj kulturi, a privatne su regulisane u mnogo većoj meri individualnim strategijama (Ben-Rafael, et al., 2006: 10). Ovo, dakle, znači da smo tokom terenskog rada u junu i julu 2024. godine slikale sve pisane oznake na koje smo naišle u javnom prostoru tokom obilaska Kačareva, Jabuke i Plandišta. Na taj način sakupile smo korpus od oko 100 fotografija, koji smo analizirale za potrebe ovog rada i rezultate prikazale u nastavku. Tačnije rečeno, tokom terenskog rada fotografisale smo table na državnim ustanovama, privatnim firmama i radnjama, saobraćajne znakove, table sa nazivima ulica, oglasne table i drugo. Dobijene fotografije smo klasifikovale u dve grupe: službenu i privatnu upotrebu, a potom smo ih poredile sa sa jezičkom manjinskom politikom da bismo ustanovile kako se elementi makedonskog kao manjinskog jezika integrišu u javni prostor i kako se reflektuju kroz jezički pejzaž.

4. ANALIZA KORPUSA

Prvo mesto koje smo posetile bilo je Kačarevo u opštini Pančevo. U ovom mestu makedonski jezik je prisutan zajedno sa srpskim jezikom u natpisima na mesnoj zajednici i mesnoj kancelariji (Slika 1), domu kulture (Slika 2), osnovnoj školi (Slika 3), itd.

Slika 1. Mesna zajednica i mesna kancelarija u Kačarevu

Slika 2. Dom kulture u Kačarevu

Slika 3. Osnovna škola u Kačarevu

U svim ovim slučajevima upotreba makedonskog jezika regulisana je *Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina* i *Zakonom o službenoj upotrebi jezika i pisama*. Ono što smo primetile jeste da nazivi ulica u Kačarevu nisu napisani dvojezično, nego samo na srpskom jeziku, kao i da na javnim mestima kao što su oglasne table, autobuske stanice i sl. nema nijedan natpis na makedonskom. Jedini slučaj privatne upotrebe makedonskog jezika (zajedno sa srpskim) jeste natpis ispred Udruženja Makedonaca „Vardar Kačarevo“ (Slika 4), gde članovi udruženja nude besplatnu odeću onima kojima je potrebna.

Slika 4. Natpis ispred Udruženja Makedonaca u Kačarevu

Posle Kačareva posetile smo Jabuku, gde je situacija sa službenom upotrebom makedonskog jezika donekle slična. Naime, u Jabuci možemo da vidimo makedonski jezik na natpisima ispred Javnog komunalnog preduzeća (Slika 5) i u nazivima ulica (Slike 6 i 7), gde je službena upotreba makedonskog jezika u skladu sa zakonom.

Slika 5. Javno komunalno preduzeće u Jabuci

Slika 6. Naziv ulice u Jabuci

Slika 7. Naziv trga u Jabuci

Međutim, u Jabuci na osnovnoj školi nema nijednog natpisa, pa ni na srpskom jeziku, a nigde u naselju ne mogu da se vide privatni natpisi na makedonskom jeziku. U Udruženju Makedonaca „Ilinden“ Jabuka može da se vidi naziv udruženja na makedonskom (Slika 8), ali ovaj natpis se nalazi u prostorijama udruženja, ne u javnom prostoru.

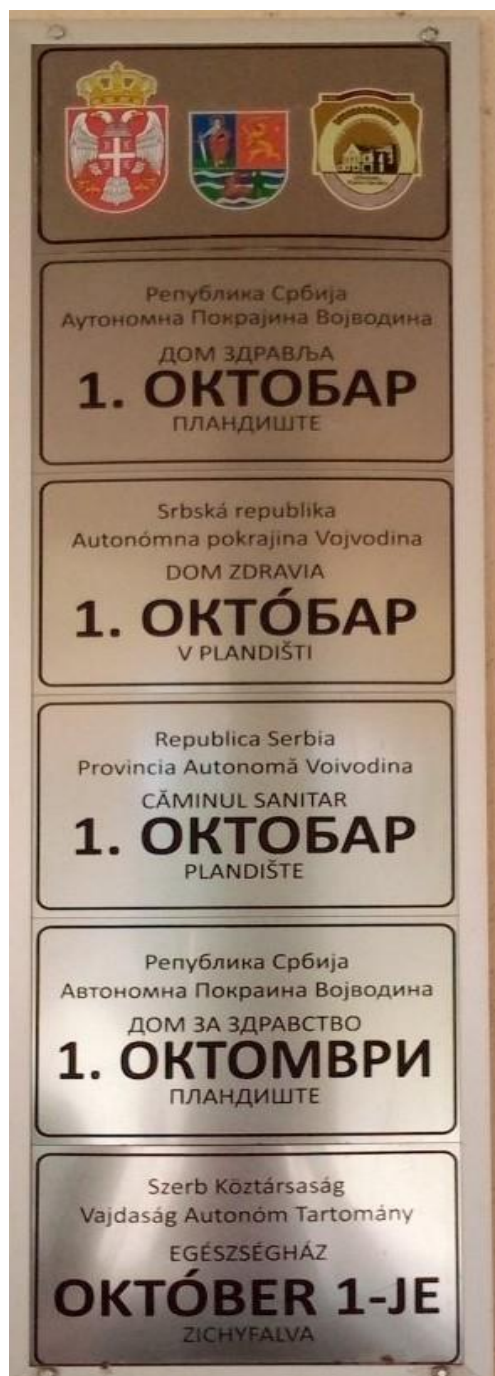

Slika 8. Udruženje Makedonaca u Jabuci

Poslednje mesto koje smo posetile bilo je Plandište, gde smo uočile da je makedonski jezik, u skladu sa zakonom, prisutan na službenim natpisima ispred opštine (Slika 9) i doma zdravlja (Slika 10), zajedno sa ostalim manjinskim jezicima čiji govornici žive u ovom mestu.

Slika 9. Opština u Plandištu

Slika 10. Dom zdravlja u Plandištu

Međutim, na natpisima ispred osnovne škole (Slika 11) i katastra (Slika 12) makedonskog jezika nema, iako su tu prisutni ostali manjinski jezici (mađarski, rumunski i slovački).

Slika 11. Osnovna škola u Plandištu

Slika 12. Katastar u Plandištu

Naposletku, što se tiče primera privatne upotrebe makedonskog jezika, nismo zabeležile nijedan primer na terenu.

5. DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Nakon pregleda korpusa i analize prisustva makedonskog jezika u javnom prostoru u opštinama u kojima je taj jezik zakonom definisan kao službeni, sagledavajući i službene i privatne natpise u tri mesta gde žive Makedonci i gde je makedonski jedan od službenih jezika, došle smo do zanimljivih, ali i očekivanih zaključaka koji odgovaraju na tri bitna pitanja koja smo postavile u ovom radu: da li se zvanične jezičke politike datog područja poštuju, da li postoje neke pravilnosti u pogledu prestiža jednog ili više jezika, te da li jezički pejzaž odražava demografski profil stanovništva.

Prvo, kad se radi o službenoj upotrebi koju definiše jezička politika Republike Srbije, u Kačarevu i Jabuci se u potpunosti poštuje *Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina* i *Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama*. Ovo znači da su nazivi ustanova kao što su mesna zajednica, škola i dom kulture

napisani na srpskom i makedonskom jeziku, a u Jabuci su čak i nazivi ulica napisani na ova dva jezika. S druge strane, u Plandištu smo primetile da su nazivi nekih javnih ustanova napisani na srpskom i četiri manjinska jezika koji su službeni u toj opštini (mađarski, makedonski, rumunski i slovački), dok na nekim drugim ustanovama nema makedonskog jezika iako su drugi manjinski jezici prisutni. Da li se radi o propustu ili neznanju, ostaje da se utvrdi.

Drugo, kad je reč o jezičkom prestižu, privatnu upotrebu makedonskog jezika uočile smo samo na jednom mestu, ispred Udruženja Makedonaca „Vardar Kačarevo“, a to je natpis koji upućuje poruku prolaznicima na srpskom i makedonskom jeziku (tim redosledom) da mogu besplatno uzeti komad odeće ili obuće ukoliko im je potreban. Ostale fotografije svedoče o neospornoj dominaciji srpskog jezika u svim privatnim kontekstima kao što su oglasi, plakati, umrlice, reklame, nazivi prodavnica, itd. Ovo je ujedno i jasan znak da se makedonsko stanovništvo u velikoj meri asimiliralo u lokalno, srpsko stanovništvo zbog faktora kao što su sličnost srpskog i makedonskog jezika, ista veroispovest i višedecenijski suživot. Ovo je potvrđeno i demografskim podacima iz popisa stanovništva u Republici Srbiji, koji svedoče o značajnom padu broja Makedonaca u Vojvodini u XXI veku. Drugim rečima, dominantna upotreba srpskog jezika u privatnim pisanim oznakama ujedno ukazuje na tendenciju ka jednojezičnosti u javnom prostoru, pa bi valjalo u nekom narednom istraživanju ispitati zašto je to tako, tj. zašto stanovnici ovih mesta kojima srpski nije maternji jezik ipak u javnom prostoru koriste ovaj jezik, a ne svoj maternji, te u kojoj ga meri koriste u usmenoj komunikaciji u svakodnevnim situacijama.

Naposletku, iako to nije bio cilj ovog rada, važno je napomenuti da, iako su u opštini Plandište pored srpskog kao nacionalnog i službenog jezika, te makedonskog kao službenog jezika, zakonom definisani i mađarski, rumunski i slovački kao službeni jezici, terensko istraživanje nije otkrilo nijednu privatnu upotrebu ovih jezika u javnom prostoru ovog grada, što opet svedoči o izrazitoj tendenciji ka jednojezičnosti u korist srpskog jezika, uz negativne posledice po vitalnost svih pomenutih manjinskih jezika.

Biljana Radić-Bojanić

Valentina Sokolovska

LINGUISTIC LANDSCAPE OF MACEDONIANS IN VOJVODINA

Summary

In researching the linguistic landscape of Macedonians in Vojvodina, we have visited one town (Plandište) and two villages (Jabuka and Kačarevo) inhabited by Macedonians, where the Macedonian language is one of the official languages and its use is regulated by minority language policies of Republic Serbia. During the aforementioned fieldwork we took around one hundred photographs of public uses of language (in both official and private contexts) in order to ascertain to what extent the Macedonian language is present in public spaces in these three settlements and in what contexts of use it is found. Official contexts include various state institutions such as municipality buildings, police stations, libraries, schools, etc. while private contexts refer to inscriptions on public notification boards, names of shops, or any other instance of language use by private individuals. Upon analyzing the corpus of photographs we established that the Macedonian language is present in public spaces in official uses in all three settlements, but we also found that not all official inscriptions abide by the Law on the use of minority languages because in some situations the inscriptions in Macedonian are missing (for example in Plandište the primary school does not have its official name written in Macedonian and neither does the local cadastre office). As for the private use, we found only one instance of the Macedonian language in front of the Association of Macedonians “Vardar Kačarevo”. This testifies of the high level of assimilation of Macedonians, most likely due to factors such as linguistic similarities between Serbian and Macedonian, religious similarities and length of contact between two ethnic groups.

Key words: Macedonians, Vojvodina, linguistic landscape, minority language policy, public signs, private inscriptions.

LITERATURA

- Backhaus, P. (2007). *Linguistic Landscapes. A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Clevedon–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters.
- Ben-Rafael, E., Shohamy, E., Hasan Amara, M., & Trumper-Hecht, N. (2006). Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. In: D. Gorter (Ed.), *Linguistic Landscape: A New Approach*

- to Multilingualism* (7–30). Clevedon: Multilingual Matters.
- Cocq, C., Granstedt, L., Lindgren, E., & Lindgren, U. (2020). *Developing Methods for the Study of Linguistic Landscapes in sparsely populated areas*. Umeå: Umeå universitet.
- Coulmas, F. (2009). Linguistic Landscaping and the Seed of the Public Sphere. In: E. Shohamy & D. Gorter (Eds.), *Linguistic Landscape. Expanding the Scenery* (13–24). New York: Routledge.
- Gaćeša, N. (1995). *Radovi iz agrarne istorije i demografije*. Novi Sad: Matica srpska.
- Hušanu, M., & Sorescu-Marinković, A. (2023). Changing the linguistic landscape: Vlach Romanian in Eastern Serbia. *Teme*, XLVII (1), 69–86.
- Landry, R., & Bourhis R. (1997). Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: an empirical study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16 (1), 23–49.
- Marten, H. F., Van Mensel, L., & Gorter, D. (2012). Studying minority languages in the linguistic landscape. In: D. Gorter, H. F. Marten & L. Van Mensel (Eds.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape* (1–15). London: Palgrave Macmillan.
- Nedeljković Pravdić, M. (2021). *Jezički pejzaži podeljenog grada: severna i južna Mitrovica*. Doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet.
- Radić-Bojanić, B., i Bovdiš, T. (2024). Jezički pejzaž mesta Kovačica. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 54 (1): 15–32.
- Republički zavod za statistiku – Popis 2022. Knjiga 1. Nacionalna pripadnost (opštine i gradovi). Dostupno na: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234001.pdf> (pristupljeno 2. 9. 2023.)
- Republički zavod za statistiku. Popis 2022. Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti i polu. Dostupno na: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3104020101?languageCode=sr-Cyrl> (pristupljeno 30. 8. 2023.)
- Sikimić, B. (2016). Jezički pejzaž Karaševaka: nadgrobnici spomenici. *Folkloristika*, 1/2, 43–63.
- Sikimić, B., & Nomaći, M. (2016). Jezički pejzaž memorijalnog prostora višejezičnih zajednica: Banatski Bugari/Palčani u Srbiji. *Južnoslovenski filolog*, 72 (1/2), 7–31.
- Sorescu-Marinković, A. (2021). Jezički pejzaž banatskog rumunskog groblja: epitafi, priče o identitetu. *Acta Pannonica*, 2, 53–69.
- Sorescu-Marinković, A., & Salamurović, A. (2022). The rural linguistic landscape

of Banat. *Eastern European Countryside*, 28/1, 51–79.

Spolsky, B. (2009). Prolegomena to a Sociolinguistic Theory of Public Signage. In: E. Shohamy & D. Gorter (Eds.), *Linguistic Landscape. Expanding the Scenery* (25-39). New York: Routledge.

Trifunoski, J. (1958). *O posleratnom naseljavanju stanovništva iz NR Makedonije u tri banatska naselja – Jabuka, Kačarevo i Glogonj*. Novi Sad: Matica srpska.

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. Dostupno na:

<https://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/ZAKON-O-ZASTITI-PRAVA-I-SLOBODA-NACIONALNIH-MANJINA040718.pdf> (pristupljeno 30. 8. 2023.)

Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma. Dostupno na:

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sluzbenoj_upotrebi_jezika_i_pisma.html (pristupljeno 30. 8. 2023.)

ПРИКАЗИ

И НАСТАВА И НАУКА

(Снежана Божанић, *Привреда у средњовековној Србији: уџбеник за студенте историје*, Нови Сад: Филозофски факултет 2020, стр. 273)

Издавачка продукција Филозофског факултета у Новом Саду обогатила је 2020. године факултетску уџбеничку библиографију публикацијом *Привреда у средњовековној Србији: уџбеник за студенте историје*. Ауторка нареченог уџбеника је Снежана Божанић, редовна професорица Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. У фокусу њеног интересовања нашла се једна врло комплексна и важна тема без чијег савладавања је практично немогуће разумијевање сложених процеса у развоју нашег друштва, не само током средњег века већ и у наредним периодима. Та чињеница довољно говори о важности и значају реализованог подухвата.

Основни текст *Уџбеника* подијељен је на шест тематских цјелина, додатно разрађених кроз више складно повезаних ужих насловних јединица. На самом почетку (*Реч аутора*, стр. 7) професорица Божанић, укратко и јасно, образлаже мотиве који су је подстакли да напише уџбеник. У првом реду то је потреба да се обимна материја из привредне историје Србије у средњем вијеку систематизује, концентрише на једном мјесту, начини њен цјеловит преглед, а све с циљем што ефикаснијег савладавања и усвајања градива предвиђеног наставним планом и програмом студија историје. Руководећи се темељним принципом сваког, па и факултетског образовања – а то је стална жеља за усавршавањем и ширењем знања, ауторка се определијелила да уџбеник, иако то за овај тип публикације није било нужно, буде обогаћен и научним апаратом. Захваљујући бројним напоменама (преко 1100), поред јасног увида у изворе и литературу коришћене приликом писања, олакшано је прикупљање релевантне библиографије свима који желе да науче и сазнају више о одређеним темама из привредне историје средњовјековне Србије.

Прва тематска цјелина заправо представља уводни дио уџбеника (*Увод*, стр. 9–28). Кроз њега ауторка упознаје читаоце са почецима истраживања и степеном истражености привредних тема у нашој

историографији (стр. 9–18). Корени озбиљнијег проучавања привредних прилика на нашем поднебљу везани су за имена Стојана Новаковића и Константина Јиречека. Њихова истраживања, иако спровођена и објављивана у посљедњој четвртини XIX вијека, и данас леже у основи сваког озбиљнијег проучавања читавог низа питања из домена привредне историје на нашем подручју у средњем вијеку. Ауторка потом даје краће прегледе свих значајних истраживања распоређених по областима, пратећи историографску продукцију све до данашњег времена. Дио њеног елаборирања обухвата и сажет приказ важнијих корпуса средњовјековних повеља, писама, правних споменика, канцеларијских аката, те раних османских дефтера, који гледано у цјелини, представљају неисцрпан извор за различита проучавања, између осталих и за она из домена привредне историје. Од користи је напоменути да је у овом дијелу уџбеника ауторка указала и на значај проучавања у наслову назначене теме (стр. 18–26), послије чега је, краћим прегледом, образложила саму структуру уџбеника (стр. 26–28).

Након врло прецизних и концизних уводних излагања, читаоци се у другој тематској цјелини упознавају са најзначајнијом привредном граном у средњовјековној Србији – земљорадњом (*Земљорадња*, стр. 29–102). Излагање је започето прегледом средњовјековног оруђа подијељеног у двије основне категорије: ручни алат и оруђе које се није могло користити без употребе сточне запреге (стр. 29–35). Важно је назначити да је сточну запрегу у посматраном периоду углавном чинио пар волова, мада је њихов број могао бити и већи. Од ручних алата у употреби су били: мотика, ашов, лопата, објетелица, коса, срп, косир, сјекира и нож, док се од оруђа за чију је употребу била неопходна сточна запрега користило рало и плуг. Свему томе ауторка је посветила адекватну пажњу дајући најосновније податке о изгледу, примјени, те изворима на основу којих је засвједочена њихова употреба у средњем вијеку.

Подједнако студиозно професорица С. Божанић посветила се и обрадивим површинама, као и њиховом одржавању (стр. 35–41). Нарочито је тежак и дуготрајан процес био претварање необрадивог у обрадиво земљиште. Да би се дошло до нових парцела, тзв. крчевина, означиваних у средњовјековним српским документима још и терминима *лаз*, *требеж* или *ледина*, било је потребно много уложеног труда и упорности. Поред података о крчевинама, дате су и основне карактеристике њива и ступова (*стлопова*). Врло прегледно и јасно појашњени су радови на наведеним пољопривредним површинама. Ауторкино излагање прати календар обављања свих послова, почевши од припремних радова и орања, преко сјетве и жетве, па све до

вршидбе. С обзиром на то да је календар послова зависио од климатских карактеристика терена, разумљиво је да су пољопривредни радови у мјестима са медитеранском и блажом климом почињали знатно раније од оних у мјестима са нешто суровијим климатским условима.

Саставни дио ове тематске цјелине су и културе које су се узгајале у средњовековној Србији. Почевши од различитих врста житарица – пшенице, проса, овса, јечма, ражи, спелте (пира, купиника), којима је ауторка понаособ посветила посебну пажњу (стр. 41–66), обрађене су и легуминозе/махунарке – сочиво, боб, сланутак (стр. 67–78), а затим и индустријско биље – лан, конопља и хмељ (стр. 78–82).

Адекватна пажња посвећена је повртарству (стр. 82–86), воћарству (стр. 86–90) и виноградарству (стр. 91–102). Од повртарских култура у изворима је забиљежен узгој бијелог и црног лука, празилука, те купуса и репе. Претпоставља се да су у средњовјековним вртovima гајене и роткве, тикве и паприке. У подручјима са повољнијом климом забиљежен је и узгој лубеница и диња. Поред тога, свако домаћинство настојало је да има засађену понеку воћку. Важно је назначити да су постојале и веће површине под воћем. Од воћних култура извори помињу орах, трешњу, дуд, крушку, јабуку, оскорушу, шљиву. У приморским крајевима узгајани су лимун, поморанца, смоква, нар. Виноградарство је обухватало више сложених послова, у уџбенику врло садржајно образложених. Дат је и веома лијеп преглед развоја виноградарства у средњовјековној Србији. И у нашим средњовјековним виноградима узгајале су се црне и бијеле сорте, од којих се правило црно и бијело вино. Изворима засвједочене бијеле сорте су *требјанска лоза* и *тамјаника*. Образложен је и сам процес подизања винограда. Он је захтијевао доста уложеног труда и времена. Због тога су површине под виноградима биле нарочито цијењене и заштити винограда се посвећивала посебна пажња.

Трећа тематска цјелина посвећена је сточарству (*Сточарство*, стр. 103–130). Овај сегмент привреде се у средњовјековним српским земљама може посматрати кроз три вида сточарења: сточарство као пратећа дјелатност земљорадње, основно занимање професионалних сточара влаха, и сточарство на великим феудалним властелинствима. Ауторка врло прегледно и јасно указује на организацију сточарства, обавезе и права влашког становништва. Указано је и на примјену нових метода које су временом допринијеле појави специјализованих грана. Дио ове тематске цјелине су и површине намењене за испашу и припрему сијена (стр. 103–114). Поред основних података о пашњацима, како оним кориштеним током цијеле

године тако и оним сезонским на којима је стока проводила вријеме у зимским или љетним мјесецима, читаоци имају прилику да се упознају и са карактеристикама ливада, сенокоса и забела, те да, на основу презентованих података, компаративном анализом врло лако уоче основне разлике међу њима.

Ту су и подаци о домаћим животињама узгајаним у средњем вијеку (стр. 115–121). Поред говеда, налазимо податке о узгоју свиња, оваца, коза и других животиња. Обиље занимљивих и важних података професорица Божанић доноси и у одјелцима посвећеним риболову (стр. 121–124), лову (стр. 124–127) и пчеларству (стр. 127–130).

Рударство је обрађено у четвртој тематској цјелини (*Рударство*, стр. 131–191). Пратећи развој ове привредне гране на нашем простору још од античког периода, на чију технику се наслањало и раносредњовјековно рударење, ауторка с правом указује на значај и улогу Саса у интензивирању рударства на нашем подручју од половине XIII вијека (стр. 131–137). Након тога проф. Божанић је, према устаљеној и прихваћеној подјели у историографији, груписала најзначајније руднике и рударске басене те приступила њиховој појединачној обради (стр. 137–176). Излагање је, не без разлога, почела Брскомом, које заузима посебно мјесто у историји српске средњовјековне привреде и друштва. Затим слиједе Рудник под Штурцем, Рудишта, Трепча, Копорић, Плана, Остраћа, Запланина, Ливађе, Беласица, Ковачи, Бело Брдо, Ново Брдо, Јањево, Трешњица, Липник, Црнча, Зајача, Бохорина, Крупањ, Глухавица, Железник, Сребреница, Остружница, Фојница, Бусовача, Крешево, Дежевица, Дусина, Каменица, Ћеће и Олово. О свима њима ауторка доноси најзначајније податке (годину јављања у изворима, врсту копане руде, те значајније друштвене и привредне токове самих мјеста).

Поштујући логичан слијед, језгровито је обрађен начин и организација рада у рудницама (стр. 176–183). Читаоци могу да се упознају са читавим низом оновремене рударске терминологије. Објашњени су појмови мјерно поље, узбој, шурф, маршанин, цех, штолна, мулох и многи други. Представљени су алати које су користили оновремени рудари, а детаљно је елаборирано рударско предузетништво и право (стр. 184–191).

Пета тематска цјелина посвећена је трговини (*Трговина*, стр. 192–231). Најприје је дат краћи преглед развоја трговине, одакле се види да је интензивирање ове дјелатности било у уској вези са полетом у рударству изазваним доласком и ангажовањем њемачких рудара Саса (стр. 192–196). Временом је повећана потражња за племенитим металима на ширем

европском тржишту, које се захваљујући посредничкој улози у првом реду трговаца из приморских градова, нарочито Дубровчана, почело у значајној мјери снабдијевати продуктима из наших богатих рудника. Појачани промет људи и робе, сасвим разумљиво, позитивно је утицао како на оживљавање старих и отварање нових путних праваца тако и на процес урбанизације, даући притом и значајан импулс развоју осталих привредних грана које су обезбјеђивале разноврсност артикала у трговачкој размјени. Ауторка је врло прегледно и јасно образложила начин и организацију трговачке дјелатности. Поред индивидуалног ангажмана, средњовјековна трговина познавала је и систем заједничког пословања више трговаца удружених у трговачка друштва (стр. 196–198). Пажња је такође посвећена царинском систему (стр. 198–201), те дубровачкој средњовјековној караванској трговини (стр. 201–206). Обрађени су појединачно како артикли извоза из Србије – племенити метали (сребро, бакар, злато, олово), коже, восак, сирење, текстилни производи и сировине (црвац, сирова свила, рујевина, склавине и раша), дрво и стока (стр. 206–221), тако и артикли увоза – со, различите врсте тканина, вино, оружје, стакло и луксузни предмети, те тзв. мрчарије, где је спадала различита занатска, мануфактурна и бакалска роба (стр. 221–231).

Посљедња, шеста тематска цјелина резервисана је за занатство (*Занатство*, стр. 232–247). Почевши од мануелног рада и вјештина у средњем вијеку, ауторка је најпре прецизно појаснила термине *хитрост*, *хитрац*, *рукодјелац*, *технитарије*, *мајстор* и дала краћи преглед развојних фаза занатства у средњовјековној Србији (стр. 232–235). Затим је веома прегледно извршена класификација заната и занатских дјелатности (стр. 235–239). Професорица Божанић определијелила се за подјелу заната према главном материјалу обраде: метал, камен, глина, сировине биљног и животињског поријекла, издвајајући због особености производње у посебну групу одјевну струку. Тако на страницама овог уџбеника читаоци могу да пронађу објашњења за преко педесет термина везаних за занат и занатску дјелатност.

Посебна пажња посвећена је и занатским организацијама познатим под називима *гилда*, *цех*, *братовитина*, *корпорација* или *еснаф* (стр. 239–242). Она су прецизним прописима регулисала занатску производњу и рад чланова организације. Иако карактеристичне за приморске градове, одређени изворни подаци као што су свједочанства о организацији живота и производње у Новом Брду, помен *Каније шустера* и протوماјстора ван градитељства, указују на постојање ових организација и у насељима у

унутрашњости. Размотрена је и улога протомајстора. Излагање о овој привредној грани ауторка је заокружила прегледом заната и занатске дјелатности у руралним и урбаним срединама (стр. 242–247). На тај начин читаоци су заправо добили једну цјеловиту слику из које се најлакше види позиција и улога занатлије у нашем средњовјековном друштву.

И технички гледано, уџбеник је изузетно добро реализован: текст је обогаћен са 12 графичких приказа распоређених према садржају на одговарајућа мјеста. На самом крају налази се списак скраћеница (стр. 248), као и списак извора и литературе (стр. 249–273). Укратко речено, *Привреда у средњовековној Србији: уџбеник за студенте историје* оставља утисак цјеловитог прегледа привредних прилика у средњовјековној Србији који ће, поред читалачке публике из редова студената, засигурно пронаћи бројне поклонице и бити од користи свима који желе да употпуне своја знања из ове области.

Бојан Крунић*

* krunicbojan855@gmail.com

UDC: 271.222(497.11)-726.2:929 Danilo, gornjokarlovački episkop(049.3)

DOI: 10.19090/gff.v49i2.2545

orcid.org/0009-0003-1984-481X

Приказ

СРБИ У ХРВАТСКОЈ 18. БЕКА

(Горан Васин, *Владика Данило Јакшић и Карловачко владичанство*,
Нови Сад: Епархија горњокарловачка – Издавачка установа
Мартириа 2024, стр. 212)

Књига *Владика Данило Јакшић и Карловачко владичанство* објављена је 2024. у Новом Саду, уз благослов Епархије горњокарловачке и издавачке установе Мартириа. Књигу сачињавају предговор те 6 поглавља, а аутор, Горан Васин, редовни је професор Филозофског факултета у Новом Саду, на разнородним предметима посвећеним националној модерној историји.

У кратком *Предговору* (стр. 7–8) аутор подвлачи чињеницу да је историја Срба у Хрватској и Славонији у 18. веку уједно и историја Карловачке митрополије. Срби су се у Монархији суочавали са опасностима унијаћења и однорођавања, а њихове жалбе и молбе за заштитом двор је често игнорисао. Након пада српске средњовековне државе под Турке, православље је остало једини кохезивни елемент Срба. Походи династије Хабзбург против Турака у директној су вези и са Србима, будући да су они били на путу деловања и политике Хабсбурговаца, те су за Србе каткад били од користи, но чешће на штету. Аутор напомиње да је владика Данило Јакшић био један од најугледнијих архијереја Митрополије у 18. веку, прегорно посвећен заштити Срба од унијаћења и њиховом заједништву, будући да су, као народ настањен на периферији две државе, често били изложени великим жртвама. Определивши се да кроз живот владике Данила Јакшића прегледно предочи и хабзбуршку политику према српским елитама у 18. веку, те ток црквено-народних сабора Карловачке митрополије, аутор је успео да представи саму срж историје Срба на подручју Монархије 18. века. *Прилози за проучавање историје Карловачког владичанства* (стр. 125–128) и *Извори и документа значајни за проучавање историје Срба* (стр. 159–196) обухватају пописе, историјске изворе и грађу, односно оно што је неопходно да се читаоцима пружи дубљи увид у тему и време деловања

владике Данила Јакшића.

Прво поглавље – *Хабзбуршка монархија: успон и однос према српским елитама* (стр. 11–38) – аутор започиње прегледом историје династије Хабзбург, у наредним вековима једне од најутицајнијих династија у Европи. Срби ће сплетом историјских околности рано доћи у контакт са овом династијом и она ће у значајној мери обележити и њихову историју. Монархија је у 18. веку већ била сила у успону, а Велики бечки рат (1683–1699) јој је тај статус и званично осигурао. Склапањем Карловачког мира Хабзбурзи су стекли важну политичку предност над Турцима. Географски фактор добрим је делом условљавао политику Монархије према југоистоку Европе, те су се Хабзбурзи њом обилато и успешно служили и онда кад им географски положај није ишао у прилог. Поред тога, ову династију су важним актером у европској политици начинила и тактична склапања брачних споразума са другим династијама, чије ће поседе Хабзбурзи почети да наслеђују. Г. Васин напомиње да је аустријска грана Хабзбурга покушавала да се укључи у ширу европску политику 16. и 17. века, али су јој озбиљни супарници на европском континенту били Француска, као и протестантизам. Такво стање ће у једном делу Европе озбиљно условљавати и политику династије према Османском царству и Србима. Аутор истиче да су Срби после пада Деспотовине (1459) и нестанком сремских Бранковића изгубили своју елиту, што је за последицу имало немогућност дефинисања идеје о обнови државе и стварање институција. Тек ће обнова Пећке патријаршије (1557) омогућити стварање епархија на просторима насељеним Србима и на тај начин обезбедити њихово духовно јединство. У дипломатији која је претходила сукобима Беча и Порте, Патријаршија је постајала све важнији фактор, јер се рачунало да ће имати пресудан утицај у подизању устанка против Турака. Тридесетогодишњи рат (1618–1648) довео је и до учешћа српских војника из Војне границе, потом награђених доношењем српских статута, којима је у писаној форми дефинисан положај граничара и њихових права као заједнице која ратује за Хабзбурге. Срби ће касније веома полагати наде на чињеницу да су генерацијама били одани династији и борили се за њене интересе.

Аутор у наставку поглавља назначавача да Карловачки мир није решио положај Хабзбурга на Балкану, али да им је знатно побољшао позиције према Порти. Срби су током Великог бечког рата били принуђени на сеобу (1690) под заштитом хабзбуршког цара Леополда I. Привилегије дате Србима условиће и односе Срба и Мађара, који су се надали рекатолизацији. Иако је притисак унијаћења био веома јак, патријарх Арсеније III Црнојевић успео је

да оформи јачу црквену организацију и да, колико је могуће, окупи и заштити интересе Срба. Аутор истиче да је географски фактор и у српском случају представљао проблем њиховом окупљању у Монархији, јер су Срби живели на рејону од Баната све до Славоније, Лике и Далмације. Остајали су верни Бечу у наредним ратовима како би заштитили свој положај гарантован привилегијама, па су узели и активног учешћа у војсци Евгенија Савојског у Другом аустријско-турском рату (1716–1718). Управо у томе треба тражити и узроке турског спаљивања манастира Крушедол. Аутор закључује да је Пожаревачки мир (1718), којим је Аустрија добила северну Србију, означио почетак њене урбанизације и европеизације. У северној Србији су тада посебну улогу имали српски трговци, као веза између Беча и Цариграда. Самим тим се ту и развила идеја о коначном ослобађању од Турака. План Арсенија IV Јовановића Шакабенте такође сведочи о тој чињеници. Међутим, наредни рат (1737–1739) окончао се тешким поразом Хабзбурга. Склапање Београдског мира, којим је Аустрија морала да врати назад Београд Турцима, условио је и Другу сеобу Срба. Аутор истиче да се границе после тога све до 1878. неће мењати, те да су отада Срби почели сматрати Хабзбурге као важан чинилац у њиховом ослобођењу од Турака. Поред тога, нека већа досељавања Срба убудуће нису била толерисана како они не би постали доминантна групација на периферији. Г. Васин назначав да је такав приступ посебно уочљив после пропасти Првог српског устанка (1813). Додатно закључује да је постало јасно да ће Срби морати да се ослоне на сопствене снаге у борби за ослобођење, а управо ће Карловачка митрополија имати пресудну улогу у јачању српског идентитета.

Наредно поглавље, под називом *Карловачка митрополија и њене институције – Српско питање у Хабзбуршкој монархији у дугом 18. веку* (стр. 39–84), аутор посвећује најважнијој институцији Срба у Хабзбуршкој монархији и њеном положају. Митрополија је била гарант српских права у Монархији, а привилегијама из 1690, 1691. и 1695. године Срби су добили најосновнија права, чак и у контексту тог времена, а нека од њих су слобода вероисповести, слободно бирање епископа и вршење канонске визитације. Г. Васин истиче да ни у новом окружењу за Србе није било мира: у годинама Ракоцијевог устанка (1703–1711) борили су се на страни Беча, у нади да ће тиме добити и проширење својих привилегија. Потом износи гледиште по ком је двор сматрао да би духовно јединство Срба значило и политичко јединство, те управо стога, у годинама после Пожаревачког мира, Беч није пристајао на уједињење Карловачке и Београдске митрополије. Везе са Пећком патријаршијом и кратко уједињење две митрополије под Мојсијем

Петровићем не упућују да су Срби били нелојални династији, него да су само поштовали канонска правила. Београдски мир ће решити и овај проблем између двора и Карловаца, јер ће одлукама мира Београд бити предат назад Турцима.

Убрзо је двор почео поново да сужава привилегије доношењем Деклараторија, па су митрополити инсистирали да проблеме које је то повлачило за собом решавају лично у Бечу, што је изискивало велике трошкове. Г. Васин наглашава да је реч о протоколу те државе, на који се веома полагало, а да је српска елита морала да прихвати такве обрасце деловања како би могла уопште да се нада очувању свог статуса и привилегија. Митрополија је пак уложила озбиљну енергију у ктиторску делатност како би и на тај начин добила потврду свог положаја. Аутор са друге стране наводи да ова спољашња обележја нису увек успевала да заштите Србе у потпуности, с обзиром да су им реформама привилегије биле знатно сужене. Верске привилегије и толеранција новим корпусом државних закона нису били довољни предуслови заштите и даљег развоја институција. Г. Васин закључује ово динамично поглавље ставом да је најбољи показатељ угледа Митрополије међу Србима тај што је устаничка Србија редовно одржавала контакт с митрополитом Стефаном Стратимировићем и слушала његове савете. Тако у пуној мери почињемо да разумемо значај ауторове тезе да је, захваљујући Митрополији, јачало и уверење да ће једног дана бити могуће и обновити српску државу.

У трећем поглављу, насловљеном *Карловачко владичанство, владика Данило Јакшић и борба за очување српског идентитета* (стр. 84–122), аутор наглашава да су период између 1683. и 1739. године Срби провели махом у ратовима и устанцима, што је свакако доносило велике људске и материјалне губитке. Кроз читав 18. век притисак унијаћења је био такође озбиљан. Управо у том контексту битно је име епископа Данила Јакшића, једног од најважнијих архијереја Карловачке митрополије 18. века. Његово име везујемо за Карловачко владичанство, веома значајно за положај Срба у Хрватској и Славонији. Данило Јакшић наследио је митрополита Павла Ненадовића на месту горњокарловачког епископа. После његовог избора за митрополита 1749, Данило Јакшић је потврђен за владикау Карловачког владичанства. Г. Васин истиче да је Јакшић растао у манастиру Гомирје и да се као врло млад упознао са начином функционисања цркве. Од почетка је био суочен са озбиљним притисцима, попут смењивања српских официра и постављање немачких, а у процесу даље милитаризације Војне границе, што је доводило до побуна Срба. Сва та таласања владика Јакшић морао је лично

смиривати, знајући да би у супротном реаговала војска. Друго поље његове делатности била је борба против унијаћења. Притисци су остали непромењени и владикама није било дозвољено да протестују. Тако је владици Данилу Јакшићу било забрањено да одлази у Жумберак. Аутор на основу ових чињеница истиче да Срби ни тада, а ни касније у 19. веку, нису чинили велики проценат становништва у Монархији, па се већа пажња обрађала важнијим питањима у вођењу државе него што је то било унијаћење. Такође наглашава да у сиромашној и клерикалној периферији Монархије закони и Привилегије нису могли бити у пуној мери поштовани.

Следе потом подробна анализа црквено-народног сабора из 1769, те последње године живота владике Јакшића. Иако је имао већину гласова, вољом двора није био изабран за митрополита. Како Васин истиче, разлог је било незадовољство Беча поступцима митрополита Павла Ненадовића, односно сумња да је његов штићеник, владика Данило, сличан свом претходнику. Иако разочаран, владика је и надаље неуморно бранио интересе православних у својој епархији, па је тако чак решавао спор Срба са Грцима у Трсту. Ово је утицало да га његови поданици после пуно година које је провео служећи као епископ (1751–1771) запамте као човека који је одржао нормално функционисање епархије и да је дух православља подигао на виши ниво.

На концу, сегмент насловљен *Уместо закључка* (стр. 123–124), наглашава да се кроз вредност деловања владике Данила Јакшића најбоље увиђа и драгоценост Карловачке митрополије за историју Срба. Црква се налазила у тешком положају између двора, унијаћења и притисака на Србе у Војној граници, па је Митрополија свој ауторитет мудро јачала залагањем за своја права и оданошћу династији. Митрополити су управо на тај начин настојали да остваре своје захтеве усмерене на заштиту православља и идентитета Срба. То се најбоље види на примеру владике Данила Јакшића, који је у свести Срба остао и данас упамћен као светац.

Аутор монографије *Владика Данило Јакшић и Карловачко владичанство*, професор Горан Васин, приказао нам је живот личности од великог значаја за историју Срба у Хабзбуршкој монархији 18. века. Током читавог тока века није било значајније црквене личности а да дворски кругови нису били фокусирани на њену делатност. Срби су морали пажљиво да поступају како своја тешко стечена права и положај не би угрозили. Аутор је у форми синтезе – најпре кроз историју династије Хабзбург, где је расветлио контекст прилика у Европи од директног утицаја на Србе, уклопио и историју Карловачке митрополије у 18. веку. Након наречене две обимне

целине, уз драгоцену и поједина нова запажања о улози Митрополије у том веку, следи трећа, о делатности Данила Јакшића као епископа. На основу изнесених чињеница, намеће се неумитан закључак да Јакшићево име и биографија у историји ове институције на просторима Хрватске и Славоније завређују важну улогу и место.

Павле Петковић*

* pavle.petkovic@ff.uns.ac.rs

ИНТЕРВЈУИ

UDC: 929 Tiberii P. (047.53)(=163.41)

DOI: 10.19090/gff.v49i2.2546

orcid.org/0000-0003-0417-9880

Intervista scientifica

INTERVISTA CON LA DOTT.SSA PAOLA TIBERII: LA CREAZIONE DEL DIZIONARIO DELLE COLLOCAZIONI

L'intervista che segue è stata realizzata con la dott.ssa Paola Tiberii, autrice del *Dizionario delle collocazioni*, pubblicato da Zanichelli. Quest'opera, giunta alla sua seconda edizione e frutto di oltre vent'anni di lavoro, rappresenta un contributo fondamentale alla lessicografia italiana, oltre che uno strumento prezioso per studenti, insegnanti, traduttori e scrittori. Lo scorso ottobre, la dott.ssa Tiberii è stata ospite presso

l'Università di Novi Sad, dove ha tenuto una lezione sull'importanza delle collocazioni nel linguaggio moderno e sulla sua esperienza nella lessicografia. Durante la conversazione, la dott.ssa Tiberii ci ha raccontato le motivazioni che l'hanno spinta a intraprendere questo ambizioso progetto, le difficoltà affrontate e le potenzialità di un'opera di questo genere nel panorama linguistico italiano e internazionale.

Dizionario delle collocazioni, P. Tiberii

<https://www.zanichelli.it/ricerca/prodotti/dizionario-delle-collocazioni-tiberii>

A.B.: Cara Paola, grazie mille per aver accettato di partecipare a questa intervista. È un vero piacere avere l'opportunità di parlare con te. Come forse sai, in Serbia non abbiamo ancora un dizionario di collocazioni simile a quello che hai creato tu per l'italiano, e il tuo lavoro potrebbe essere di grande interesse per i linguisti e i ricercatori qui. Perciò vorrei cominciare chiedendoti: da dove è nata l'idea di creare un dizionario di collocazioni e quali sono stati i principali obiettivi che ti sei posta con questo progetto?

P.T.: Grazie a te per questa opportunità di confronto. È una storia lunga circa 25–26 anni. Ho iniziato nel 1999, ma l'idea è nata nei mesi precedenti. Da tempo usavo dizionari inglesi delle collocazioni — *Oxford, Macmillan, LTP* — strumenti eccellenti che mi aiutavano moltissimo quando scrivevo in inglese. Grazie a loro potevo arricchire il mio vocabolario con la certezza che non stessi inconsapevolmente traducendo dall'italiano all'inglese. Mi sono resa conto che per l'italiano non esisteva niente di simile. Così è nata questa “idea folle”, e ho iniziato a progettare un dizionario italiano delle collocazioni.

A.B.: Quindi sei stata una pioniera?

P.T.: Sì, in un certo senso. All'inizio non avevo idea di quanto tempo sarebbe servito né dove la mia ricerca mi avrebbe portata. Ho provato a coinvolgere colleghi e ricercatori, ma ho riscontrato in loro un certo scetticismo sulla realizzabilità del progetto. Mi prospettavano difficoltà, che indubbiamente c'erano e che non sottovalutavo, ma io pensavo soprattutto all'utilità di un dizionario delle collocazioni per la lingua italiana. Ero convinta che valesse la pena provare a realizzarlo. Poiché sono una persona determinata che non si ferma davanti alle difficoltà, sono partita da sola. Man mano che procedevo per tentativi ed errori, la struttura del dizionario iniziava a delinearsi. È stato un lavoro impegnativo ma entusiasmante. Alla fine, ci sono voluti 12 anni per completare la prima edizione.

A.B.: Nel contesto italiano, come vedi l'importanza di questo strumento per studenti e docenti di italiano?

P.T.: È un dizionario pensato per italofoni e adatto a diversi livelli di competenza linguistica. La sfida principale è stata creare una struttura semplice che rendesse immediata e agevole la consultazione e che si adattasse facilmente a diverse esigenze. In Italia, viene utilizzato anche dagli studenti degli ultimi anni delle scuole elementari. Ricordo un episodio in una scuola primaria, dove le insegnanti

proponevano giochi per ampliare il vocabolario. Una bambina è rimasta colpita dall'aggettivo "zuccherino" abbinato a mela, e voleva subito usare lo stesso termine anche con altra frutta e chiedeva entusiasta: "Anche una pera può essere zuccherina? e l'uva?", mostrando quanto i bambini possano facilmente appassionarsi a parole nuove e come la proprietà combinatoria dei termini appaia loro immediata e naturale. Per gli studenti delle scuole superiori il *Dizionario* offre la possibilità di esplorare la ricchezza della lingua italiana in una forma immediatamente utilizzabile nella scrittura. Può essere usato per finalità diverse, e ovviamente non solo da studenti. È utile anche per i traduttori e, in definitiva, chiunque scriva in italiano può trovarvi spunti per esprimere le proprie idee con maggiore efficacia. In occasione della prima edizione una rivista forense lo suggeriva agli avvocati.

A.B.: Il *Dizionario* ha avuto successo anche all'estero, giusto?

P.T.: Sì, e in un certo senso sono rimasta sorpresa. È uno strumento utile anche per chi studia italiano come lingua straniera, ed ero quindi sicura che avrebbe suscitato interesse all'estero, ma non immaginavo una così rapida accoglienza. Dopo pochi mesi dalla pubblicazione il corso di Laurea in Italianistica dell'Università di Harvard lo ha adottato come testo per gli studenti, e dal 2013 sono regolarmente invitata a tenere conferenze, workshop e seminari in tutto il mondo. Ciascun incontro si rivela sempre interessante e stimolante perché ognuno percepisce il *Dizionario* in modo diverso e lo interpreta attraverso prospettive personali. Questo continuo confronto porta a uno scambio reciproco che contribuisce ad aprirsi a nuove prospettive. All'estero il *Dizionario* è usato non solo da studenti ma anche da giornalisti, interpreti, docenti universitari e ricercatori che hanno già una conoscenza della lingua estremamente sofisticata e che dunque lo usano non per fini didattici, ma come strumento per attingere alle sottigliezze della lingua ed evitare le interferenze, sempre in agguato, con la propria lingua madre.

A.B.: Come hai scelto le parole e le collocazioni? Quali criteri hai seguito?

P.T.: È stato un processo complesso. Sono partita dal vocabolario di base della lingua italiana, che include circa 7.000 termini. Tra questi ho selezionato quelli più rilevanti in termini di collocazioni utili. Ad esempio, "vanga" appartiene al vocabolario di base ma le sue collocazioni sono ovvie e poco significative. Ho escluso quindi parole come questa e mi sono concentrata su termini con

collocazioni più interessanti. Poi ho ampliato il lemmario attingendo al lessico comune. Il processo di scelta delle parole e delle collocazioni non è stato lineare: spesso tornavo sui miei passi, rivedendo le selezioni iniziali. Non avendo punti di riferimento, ho dovuto sviluppare un mio metodo di lavoro e procedere per ipotesi.

A.B.: Certo, non c'era una chiara e ben definita metodologia.

P.T.: Quindi sono andata avanti per esperimenti, fino ad arrivare a un lemmario soddisfacente e a una organizzazione delle voci funzionale e coerente. La parte più complessa è stata proprio l'elaborazione di una struttura che tenesse conto delle particolarità delle collocazioni e al tempo stesso facilitasse la consultazione. Per la selezione delle collocazioni ho usato principalmente corpora di letteratura italiana del '700, '800, '900, perché le collocazioni, nella maggior parte dei casi, non cambiano significativamente nel corso degli anni.

A.B.: Come gli idiomi, che mantengono una certa stabilità nel tempo.

P.T.: Infatti, le collocazioni però, diversamente dagli idiomi, sono trasparenti nel significato e non sono fisse.

A.B.: Sì, questa è la differenza più grande ed è interessante come questa trasparenza permetta alle collocazioni di essere più flessibili e adattabili ai contesti moderni.

P.T.: Esatto, inoltre le collocazioni sono la parte del linguaggio che più esprime l'identità culturale della lingua. La lingua non è un mezzo di comunicazione neutro, ha in sé una dimensione culturale, una memoria storica. Si è formata in quel modo perché rappresenta il popolo che la parla ed è funzionale a esprimere quella determinata cultura. Poiché la percezione della realtà di un popolo non cambia in modo significativo nel tempo, le collocazioni sono un fenomeno lessicale abbastanza stabile. Se invece nella comunità muta la percezione riguardo a un qualsiasi aspetto, condizione o evento della vita, il linguaggio si adegua, e sono proprio alcune collocazioni a variare o essere progressivamente abbandonate. Pensiamo come i cambiamenti verso una società più inclusiva abbiano parallelamente generato una crescente attenzione verso un linguaggio che rispecchiasse questo diverso sentire: alcune parole e collocazioni che fino a pochi anni fa erano comunemente accettate ora "suonano" inappropriate o discriminanti. Altro aspetto affascinante delle collocazioni è il confronto tra le lingue. Mi ricordo

di alcune collocazioni in serbo che avevi suggerito per la mia conferenza all'Università di Novi Sad. Per esempio, *portare una decisione*. È una collocazione che veicola “un punto di vista” interessante, ma in italiano non significa niente. Noi *prendiamo* la decisione, voi la *portate*. Sono collocazioni che esprimono lo stesso concetto in modo completamente diverso e creano rappresentazioni mentali differenti, quasi opposte.

A.B.: Infatti, la percezione del mondo è completamente diversa in questo esempio.

P.T.: Perché una comunità sceglie di rappresentare il processo decisionale con il verbo *portare* e un'altra con il verbo *prendere*? E qual è l'origine dell'inglese *make a decision*, “fare una decisione”? In tedesco la stessa collocazione usa il verbo *treffen*, che significa “incontrare”, quindi “incontro una decisione”. Sono visioni molto diverse.

A.B.: Sì, perciò le collocazioni sono molto importanti nella didattica dell'italiano per stranieri. Secondo te, che sei stata in tanti paesi confrontandoti con contesti diversi, come può essere valorizzato l'insegnamento delle collocazioni nei corsi di italiano per stranieri?

P.T.: Usare le collocazioni nella didattica è una prospettiva di lavoro interessante stimolata da voi docenti. Avete iniziato a chiedermi: “*Come possiamo utilizzare il Dizionario nell'insegnamento della lingua?*” Ho pensato quindi di elaborare attività specifiche per il potenziamento lessicale basate sul concetto di collocazione. Come sostenevano Firth, Sinclair e altri linguisti che per primi hanno studiato le collocazioni, per ampliare il lessico risulta più semplice e immediato imparare combinazioni di parole, piuttosto che singoli termini. Una collocazione viene memorizzata nel proprio vocabolario attivo con più facilità perché rimanda a una immagine, un concetto, una sensazione o una emozione. Poiché una conoscenza ampia di collocazioni è indispensabile per esprimersi con un linguaggio appropriato, ricco e fluido, dedicare parte della didattica ad attività di potenziamento lessicale di questo tipo può essere una strategia efficace per facilitare il processo di apprendimento della lingua.

A.B.: Sì, perché, oltre a un linguaggio povero, senza conoscere le collocazioni, si corre il rischio di combinare termini che magari non funzionano insieme.

P.T.: Non potendo contare su alcuna regola per determinare la corretta combinazione

dei termini, un parlante non nativo tende naturalmente a riprodurre le collocazioni della propria lingua madre nella lingua seconda. Spesso un errore di collocazione può ostacolare la comprensione più di un errore di grammatica o di sintassi.

A.B.: Tra i tuoi prossimi progetti hai menzionato anche l'idea di creare un testo di studio sugli esercizi di collocazioni. Puoi raccontarci qualcosa di più su come immagini questo materiale? Ad esempio, quali settori o tematiche saranno prioritari, e come pensi che i docenti possano contribuire ulteriormente allo sviluppo di questi strumenti didattici?

P.T.: Nel 2025 uscirà la terza edizione del *Dizionario delle collocazioni*. Dopo sette anni, una nuova edizione era necessaria perché le collocazioni richiedono una revisione che tenga conto delle esigenze della lingua. Nella nuova edizione, per esempio, particolare attenzione è stata data a un linguaggio che sia equo e inclusivo; è previsto inoltre un incremento del numero dei lemmi. Ho in progetto anche un testo dedicato all'insegnamento del lessico. Nei miei corsi su tecniche di potenziamento lessicale, insegnanti e studenti mi chiedono spesso materiale specifico e vorrei poter raccogliere in un volume quanto elaborato in questi anni. Per il potenziamento lessicale si parte sempre da brani originali e si "gioca" con le collocazioni, intervenendo sui testi in modo creativo. In tal modo nuove combinazioni di parole diventano familiari ed entrano nel vocabolario attivo dello studente. Il confronto con i docenti è vitale; ogni corso è sempre una preziosa occasione per esplorare nuove idee, confrontarsi su particolari difficoltà, e poter poi realizzare materiale che sia stimolante e utile rispetto ad esigenze specifiche.

A.B.: E pratico. È fondamentale che gli strumenti lessicali siano progettati non solo per un'analisi linguistica approfondita, ma anche per un utilizzo immediato da parte di studenti e insegnanti.

P.T.: Assolutamente. Per esempio, la struttura del *Dizionario* è semplice, che non vuol dire semplicistica, ed è stata la sfida maggiore nel compilare il *Dizionario*. Questa semplicità è studiata per rendere la consultazione pratica, intuitiva e immediata. Credo che la semplicità d'uso sia un valore essenziale nei testi di consultazione e di didattica.

A.B.: Certo, ha questo vantaggio. Mi interessa, per esempio, sapere se nel tuo dizionario sono presenti collocazioni come *fare festa* e *fare la festa*. Cioè, ci sono casi in cui l'uso dell'articolo cambia il significato?

P.T.: Per rispondere alla tua domanda devo fare una doverosa premessa. Nella compilazione del *Dizionario* ho deciso di non inserire esempi. Anche questa, come ogni scelta, presenta aspetti positivi e negativi. La preferenza a una soluzione senza esempi deriva fundamentalmente dall'uso di un dizionario delle collocazioni. Quando consultiamo un tale dizionario? In genere, quando abbiamo già in mente una frase ma cerchiamo un aggettivo più appropriato o un verbo che esprima meglio la sfumatura di significato che vogliamo comunicare. In questo caso un esempio non sempre è necessario; è importante invece riservare più spazio possibile a un elevato numero di collocazioni. Certo, ci sono casi in cui sarebbe utile inserire degli esempi, ma è difficile creare un dizionario che spieghi tutto: diventerebbe un'opera monumentale che, nella sua completezza, risulterebbe alla fine poco pratica. In alcuni casi, pochi in realtà, ho rinunciato a inserire collocazioni che avrebbero richiesto spiegazioni approfondite, un piccolo svantaggio rispetto alla semplicità d'uso e al numero rilevante di collocazioni presenti. Nel caso che tu citi, *fare festa* e *fare la festa*, la differenza è data dall'articolo. Nel *Dizionario* viene indicato quando una collocazione prevede o meno l'articolo. Nel caso in cui entrambe le forme siano in uso, tutte e due sono inserite. Il tuo esempio è uno di quelli problematici. Nel *Dizionario* è presente *fare festa*, che significa *fare festa per qualcosa*, e anche *non fare nulla*. Ma l'espressione *fare la festa*, oltre al significato proprio *fare la festa di compleanno/ laurea/ matrimonio ecc.*, è anche un'espressione idiomatica che vuol dire *uccidere qualcuno, toglierlo di mezzo*; ho scelto quindi di non inserire *fare la festa* tra le possibili collocazioni perché l'uso di questa espressione, senza specifiche indicazioni, potrebbe creare confusione. È un'omissione che non costituisce un particolare problema perché nella voce sono presenti verbi come *dare, offrire, organizzare e preparare* che possono essere utilizzati nel senso proprio di *fare la festa*, e con maggiore specificità. Va comunque detto che, quando non si è sicuri del significato di una collocazione o del suo uso, è necessario consultare un normale dizionario della lingua italiana. Insomma, bisogna rassegnarsi all'incompletezza di qualsiasi dizionario.

A.B.: In Serbia abbiamo un dizionario multivolume che cerca di includere tutto in un unico posto: sinonimi, contrari, esempi presi da testi letterari, e anche collocazioni. Però, un dizionario dedicato esclusivamente alle collocazioni, come il tuo, non esiste. Questo tipo di opera specifica manca.

P.T.: Anche per l'italiano ci sono prestigiosi dizionari in più volumi, ma hanno un altro ruolo. Io ho scelto di realizzare un testo agile, semplice e maneggevole; ovviamente non può contenere tutte le collocazioni della lingua italiana. Ne include però oltre 200.000, e nella nuova edizione il numero sarà superiore.

A.B.: Per sviluppare uno strumento simile al tuo *Dizionario delle collocazioni*, quali sarebbero i primi passi per un ricercatore o un linguista? Tu hai lavorato da sola, ma se per esempio due o tre persone collaborano, come possono iniziare e portare avanti un progetto del genere?

P.T.: Lavorare in gruppo è sempre un vantaggio, soprattutto per la possibilità di confrontarsi. Per progettare un dizionario, il primo passo è fare dei tentativi: partire da pochi termini di differenti categorie grammaticali e iniziare a organizzare il materiale verificando quali problemi si presentano e come risolverli. Nel rispetto delle caratteristiche e specificità di ogni lingua, da cui non si può prescindere per la struttura delle voci, bisogna considerare quali collocazioni sono utili a chi scrive, per esempio nome con aggettivo, partendo dal nome (base) e poi abbinando gli aggettivi (collocati). Anche la scelta di quali aggettivi includere va definita. Io ho deciso di mantenere una certa flessibilità, valutando caso per caso, ma come regola generale ho scelto di non includere gli aggettivi più ovvi, come *piccolo*, *grande*, *bello*, *brutto*. Li ho inseriti solo in casi particolari, per esempio per le collocazioni *bel tempo* e *brutto tempo*, che hanno un significato specifico, diverso da *bella camicia* o *brutta camicia*. Per la maggior parte dei lemmi, però, non troverai questi aggettivi. Spesso utilizziamo il dizionario proprio perché vogliamo un'alternativa a *bello*, *brutto*, *piccolo* e *grande*. Inserire questi quattro aggettivi avrebbe significato togliere spazio a collocati più "utili". Riguardo invece ai problemi connessi alle caratteristiche della lingua, ho dovuto tener conto della posizione dell'aggettivo rispetto al nome. Mentre in inglese l'aggettivo precede sempre il nome, in italiano la posizione è variabile e va dunque indicata.

A.B.: Immagino che abbia dovuto inserire anche altre parti del discorso, come ad esempio le preposizioni, vero?

P.T.: Sì, sono sempre indicate le preposizioni rette dai verbi intransitivi. Ho potuto constatare che sono informazioni utili soprattutto per i non italofofoni, anche perché i verbi intransitivi in italiano possono essere transitivi in un'altra lingua e viceversa. Le preposizioni sono indicate anche nelle "costruzioni", le collocazioni di più di due parole. Per esempio, continuando a parlare di feste,

festa a sorpresa, festa dei lavoratori e festa in maschera, sono tre collocazioni che utilizzano tre preposizioni diverse.

A.B.: Raccontaci un esempio concreto di un momento in cui hai dovuto rivedere completamente il tuo approccio, trovando soluzioni e metodologie flessibili? Come hai trovato un equilibrio tra creatività, metodo e praticità per risolvere la questione?

P.T.: Definire la struttura delle voci è stato il problema principale. Man mano che procedevo nasceva la necessità di aggiungere altre suddivisioni o prevedere diverse organizzazioni del materiale. Quindi tornavo indietro e modificavo, ma non sempre l'ultima soluzione si rivelava la migliore. Per esempio, i collocati indicati per i verbi sono avverbi e locuzioni avverbiali. Inizialmente ho elencato insieme avverbi e locuzioni avverbiali. Poi ho pensato che fosse più funzionale separare gli avverbi dalle locuzioni avverbiali. Ho sottoposto queste due diverse suddivisioni a studenti e adulti con test specifici per poter verificare direttamente quale fosse la soluzione migliore e ho verificato che la seconda, seppur corretta dal punto di vista linguistico, rendeva più difficile la ricerca della "giusta collocazione". Spesso sono i problemi stessi a indicare la soluzione. Ho riunito quindi avverbi e locuzioni avverbiali, che compaiono ora in ordine alfabetico senza nessuna altra distinzione. Ci vuole un po' di fantasia e pazienza, senza scoraggiarsi.

A.B.: Siccome la percezione cambia a seconda che si tratti di un sintagma verbale, nominale o aggettivale, questo influisce anche su come consultiamo il dizionario per trovare il significato. Come è organizzata internamente la struttura del *Dizionario* in rapporto a queste strutture?

P.T.: I lemmi del *Dizionario* appartengono a tre categorie grammaticali: nomi, verbi, aggettivi. Sono le parti essenziali di ogni frase e costituiscono le basi di ogni collocazione. La struttura del *Dizionario* segue in pratica il nostro processo di elaborazione di una frase. In genere, ogni nostra frase o pensiero ha come nucleo costituente un nome. Per ogni nome (base) sono indicati aggettivi e verbi (collocati). Se verbi e aggettivi hanno la funzione di basi, i loro collocati sono essenzialmente avverbi. Consideriamo, per esempio, il nome *film*. Per elaborare una semplice frase al nome dobbiamo abbinare un verbo ed eventualmente un aggettivo: *guardo un film storico*. Se vogliamo precisare il significato del verbo abbiamo bisogno di un avverbio. In questo caso il verbo diventa la base e gli avverbi i collocati: *guardo attentamente, con interesse, distrattamente*.

A.B.: Cioè, come svolgo l'azione.

P.T.: Esatto. Stessa cosa partendo da un aggettivo: una *stanza disordinata* può essere *caoticamente disordinata*, oppure *leggermente disordinata*, o ancora *creativamente disordinata*. L'avverbio (il collocato) consente all'aggettivo (la base) di assumere una sfumatura particolare, un colore diverso. Se si legge un romanzo o un articolo concentrandosi solo sulle collocazioni, si rimane sorpresi perché si rilevano per la maggior parte collocazioni di uso comune. Ciò che rende il testo interessante, infatti, non è tanto l'originalità delle collocazioni, quanto la scelta delle collocazioni "giuste" per trasmettere con efficacia un concetto specifico o una determinata emozione, descrizione o informazione.

A.B.: Quali differenze hai notato nell'uso del dizionario in forma cartacea e nella versione digitali? Pensi che il formato digitale possa offrire opportunità aggiuntive per l'apprendimento delle collocazioni?

P.T.: Il dizionario in forma cartacea ha il vantaggio, come un qualsiasi libro, di poter essere sfogliato passando da una pagina all'altra e confrontando le varie voci. La versione digitale che è inclusa nella versione cartacea, ma può anche essere acquistata indipendentemente dal volume, ha il vantaggio di permettere ricerche più rapide e mirate; consente, per esempio, anche la ricerca inversa, partendo da un aggettivo per cercare i sostantivi con i quali si può combinare. È presente inoltre l'*Assistente linguistico*, un programma che prevede uno spazio dove poter scrivere direttamente un testo, o copiarlo da un altro file; poi, basta cliccare su un termine del testo e le collocazioni relative a quella parola appaiono in una finestra sottostante, consentendo quindi una rapida consultazione. È un programma straordinario anche per la didattica. Si può usare in classe per lavorare alla correzione di un testo arricchendo il linguaggio con collocazioni più appropriate. Oppure si può partire da una semplice frase e costruire un testo attraverso le collocazioni suggerite. È un approccio che permette di esplorare collocazioni, nuove parole e costruzioni, e favorire la creatività.

I più giovani in genere preferiscono la versione elettronica perché possono averla sempre a portata di mano sul telefono o sul computer, senza l'ingombro del libro. Per chi è all'estero, spesso questa è la soluzione migliore perché consente di avere il *Dizionario* immediatamente, con pochi click sul computer.

A.B.: Anche a livello teorico le collocazioni non erano oggetto di particolari studi, ma ultimamente tutti si rendono conto del loro valore e di quanto abbiamo bisogno di queste strutture a livello quotidiano.

P.T.: Vari studi indicano che circa il 70% di quello che diciamo può essere considerato collocazione. Spesso non siamo consapevoli di come usiamo il linguaggio, delle sue potenzialità, delle sue implicazioni e di come il messaggio che vogliamo comunicare venga effettivamente recepito dagli altri. Riflettere sulle collocazioni, su come abbinando un aggettivo, un verbo o un avverbio possiamo modificare totalmente il significato di una frase ci consente di comprendere meglio il potere delle parole. La consapevolezza della lingua è inoltre essenziale per una riflessione più profonda sul ruolo del linguaggio nella società contemporanea dal punto di vista storico, filosofico, psicologico, sociale o politico.

A.B.: Il discorso riguardante l'evoluzione della lingua e il suo ruolo legato a temi di sensibilità culturale e sociale è attuale in molti paesi, dove i dizionari stanno cominciando a riflettere cambiamenti nel linguaggio che promuovono l'inclusività e il rispetto. Grazie per aver condiviso questi spunti e per tutte le risposte interessanti!

P.T.: Grazie a te, Alessandra, per questa piacevole conversazione. Ogni occasione di confronto è una preziosa opportunità di reciproco arricchimento, essenziale per procedere nel nostro lavoro.

Conclusion

La testimonianza della dott.ssa Paola Tiberii mette in luce non solo il valore del *Dizionario delle collocazioni*, ma anche la passione e la determinazione necessarie per portare a termine un progetto così ambizioso. Il successo internazionale dell'opera conferma quanto le collocazioni siano fondamentali per apprendere una lingua e per utilizzarla in modo naturale e fluido. La sua esperienza offre spunti preziosi non solo per insegnanti e ricercatori di lingue straniere, ma anche per linguisti e lessicografi di altri paesi, come la Serbia, interessati a sviluppare strumenti analoghi.

Intervista condotta da
Aleksandra Blatešić*

* aleksandra.blatesic@ff.uns.ac.rs

UDC: 929 Tiberii P. (047.53)(=163.41)

DOI: 10.19090/gff.v49i2.2546

orcid.org/0000-0003-0417-9880

Naučni intervju

INTERVJU SA PAOLOM TIBERI: SASTAVLJANJE REČNIKA KOLOKACIJA

Predstavljamo intervju sa dr Paolom Tiberi, autorkom *Rečnika kolokacija* (*Dizionario delle collocazioni*), koji je objavila izdavačka kuća Zanikeli. Ovo delo, koje je sada u svom drugom izdanju i rezultat je više od 20 godina rada, predstavlja ključan doprinos italijanskoj leksikografiji, kao i dragocen alat za studente, nastavnike, prevodioce i pisce. Prošlog oktobra, dr Tiberi je bila gošća Univerziteta u Novom Sadu, gde je održala predavanje o značaju kolokacija u savremenom jeziku, kao i o svom iskustvu u oblasti leksikografije. Tokom razgovora, dr Tiberi nam je pričala o pobudama koje su je navele da započne ovaj ambiciozni projekat, o izazovima sa kojima se suočila, kao i o potencijalu jednog ovakvog dela u okviru italijanske i međunarodne jezičke panorame.

A.B.: Draga Paola, hvala ti puno što si prihvatila da učestvuješ u ovom intervjuu. Pravo je zadovoljstvo imati priliku da razgovaram s tobom. Kao što možda znaš, u Srbiji još uvek nemamo rečnik kolokacija sličan onom koji si ti napravila za italijanski jezik, i tvoj rad bi mogao biti od velikog interesa za lingviste i istraživače ovde. Zato bih volela da počnem ovim pitanjem: odakle je potekla ideja da napraviš rečnik kolokacija i koji su bili glavni ciljevi koje si postavila za ovaj projekat?

P.T.: Hvala tebi na ovoj prilici za razmenu mišljenja. To je priča duga oko 25, 26 godina. Počela sam 1999. godine, ali ideja je nastala nekoliko meseci ranije. Dugo sam koristila engleske rečnike kolokacija – *Oxford*, *Macmillan*, *LTP* – odlične alate koji su mi mnogo pomagali kada sam pisala na engleskom. Zahvaljujući njima, mogla sam da obogatim svoj rečnik sa sigurnošću da ne prevodim nesvesno s italijanskog na engleski. Shvatila sam da za italijanski jezik ne postoji ništa slično. Tako je nastala ova „luda ideja“, i počela sam da

osmišljam italijanski rečnik kolokacija.

A.B.: Dakle, bila si pionir te oblasti?

P.T.: Da, na neki način. Na početku nisam imala predstavu o tome koliko će vremena biti potrebno niti gde će me moje istraživanje odvesti. Pokušala sam da uključim kolege i istraživače, ali sam kod njih naišla na izvesni skepticizam u vezi sa ostvarivošću projekta. Ukazivali su mi na poteškoće, koje su nesumnjivo postojale i koje nisam potcenjivala, ali sam pre svega razmišljala o korisnosti rečnika kolokacija za italijanski jezik. Bila sam uverena da вреди pokušati da se on realizuje. Pošto sam odlučna osoba i ne zaustavljam se pred teškoćama, krenula sam sama. Kako sam napredovala kroz pokušaje i greške, struktura rečnika počela je da se ocrtava. Bio je to naporan, ali uzbudljiv rad. Na kraju, bilo je potrebno 12 godina da se završi prvo izdanje.

A.B.: U italijanskom kontekstu, kako vidiš važnost ovog alata za studente i nastavnike italijanskog jezika?

P.T.: To je rečnik namenjen italofoanima i prilagođen različitim nivoima jezičke kompetencije. Glavni izazov bio je stvoriti jednostavnu strukturu koja bi omogućila brzu i laku upotrebu i koja bi se lako prilagodila različitim potrebama. U Italiji ga koriste čak i učenici završnih razreda osnovnih škola. Sećam se jednog događaja u osnovnoj školi, gde su nastavnice organizovale igre za proširivanje rečnika. Jedna devojčica je bila oduševljena pridevom „zuccherino“ (‘šećerast’) u kombinaciji sa jabukom i odmah je želela da koristi isti izraz i za drugo voće. Pitala je s entuzijazmom: „Može li i kruška biti *šećerasta*? A grožđe?“, pokazujući koliko deca lako mogu da se zainteresuju za nove reči i kako im se kombinatorna svojstva termina čine neposrednim i prirodnim. Za učenike srednjih škola, *Rečnik (Dizionario delle collocazioni)* nudi mogućnost da istraže bogatstvo italijanskog jezika u obliku koji je odmah primenljiv u pisanju. Može se koristiti za različite svrhe i, naravno, ne samo od strane učenika. Koristan je i za prevodioce, a u suštini, svako ko piše na italijanskom može u njemu pronaći inspiraciju da svoje ideje izrazi efikasnije. Po izlasku prvog izdanja, jedan pravni časopis ga je preporučio advokatima.

A.B.: Rečnik je imao uspeha i u inostranstvu, zar ne?

P.T.: Da, i moram reći da sam bila iznenađena. Samo nekoliko meseci nakon

objavljivanja, za italijanistiku na Harvardu je postao obavezna literatura za studente, a od 2013. me redovno pozivaju da držim predavanja, radionice i seminare u celom svetu. Svaki susret se uvek pokaže kao interesantan i podsticajan, jer svako doživljava *Rečnik* na drugačiji način i tumači ga kroz lične perspektive. Ovo stalno upoređivanje dovodi do međusobne razmene koja pomaže u otvaranju prema novim pogledima. U inostranstvu *Rečnik* koriste ne samo studenti već i novinari, prevodioci, univerzitetski profesori i istraživači, koji već imaju izuzetno sofisticirano znanje jezika. Oni ga stoga ne koriste u didaktičke svrhe, već kao alat za dublje razumevanje nijansi jezika i za izbegavanje interferencija, koje uvek vrebaju, sa svojim maternjim jezikom.

A.B.: Kako si birala reči i kolokacije? Koje kriterijume si sledila?

P.T.: To je bio složen proces. Krenula sam od osnovnog vokabulara italijanskog jezika, koji obuhvata oko 7000 termina. Među njima sam odabrala one najrelevantnije kada je u pitanju korisnost kolokacija. Na primer, reč „vanga“ (‘ašov’) pripada osnovnom vokabularu, ali njene kolokacije su očigledne i ne mnogo značajne. Zato sam isključila reči poput ove i usredsredila se na termine sa zanimljivijim kolokacijama. Zatim sam proširila spisak reči, oslanjajući se na opštu leksiku. Proces izbora reči i kolokacija nije bio linearan: često sam se vraćala na prethodne korake i preispitivala svoje prvobitne izbore. Pošto nisam imala nikakve referentne tačke, morala sam da razvijem sopstvenu metodologiju rada i napredujem putem pretpostavki.

A.B.: Jasno, nije postojala unapred definisana metodologija.

P.T.: Tako sam nastavila sa eksperimentima, dok nisam došla do zadovoljavajućeg spiska reči i funkcionalne i koherentne organizacije odrednica. Najsloženiji deo bio je upravo razvijanje strukture koja bi u obzir uzimala specifičnosti kolokacija, a istovremeno olakšavala pretraživanje. Za odabir kolokacija koristila sam prvenstveno korpuse italijanske književnosti iz 18, 19. i 20. veka, jer se kolokacije, u većini slučajeva, ne menjaju značajno tokom godina.

A.B.: Slično idiomima, koji zadržavaju određenu stabilnost kroz vreme.

P.T.: Slične su idiomima, ali su značenjski transparentne.

A.B.: Da, to je najveća razlika i zanimljivo je kako ta transparentnost omogućava kolokacijama da budu fleksibilnije i prilagodljivije savremenim kontekstima.

P.T.: Upravo tako. Osim toga, kolokacije su deo jezika koji najviše izražava kulturni identitet jednog jezika. Jezik nije neutralno sredstvo komunikacije: on u sebi nosi kulturnu dimenziju i istorijsko pamćenje. Formirao se na određeni način jer predstavlja narod koji ga govori i funkcionalan je za izražavanje te specifične kulture. Budući da se percepcija stvarnosti jednog naroda ne menja značajno kroz vreme, kolokacije su prilično stabilan leksički fenomen. Međutim, ako se u zajednici promeni percepcija u vezi s nekim aspektom, stanjem ili događajem u životu, jezik se prilagođava, i upravo neke kolokacije počinju da se menjaju ili se postepeno napuštaju. Pomislimo samo na to kako su promene u pravcu inkluzivnijeg društva paralelno dovele do sve veće pažnje prema jeziku koji odražava ovu drugačiju percepciju: neke reči i kolokacije koje su do pre samo nekoliko godina bile opšteprihvaćene sada „zvuče“ neprikladno ili diskriminatorno. Još jedan fascinantni aspekt kolokacija jeste poređenje među jezicima. Sećam se nekih kolokacija na srpskom jeziku koje si mi predložila za moje predavanje na Univerzitetu u Novom Sadu. Na primer, *doneti odluku* (it. *prendere decisione*, dosl. 'uzeti odluku'). To je kolokacija koja prenosi zanimljivu perspektivu, ali na italijanskom nema nikakvo značenje. Mi *uzimamo* odluku, dok je vi *nosite*. To su kolokacije koje izražavaju isti koncept na potpuno različite načine i stvaraju mentalne predstave koje su gotovo suprotne.

A.B.: Naravno, percepcija sveta je potpuno drugačija u ovom primeru.

P.T.: Zašto jedna zajednica odlučuje da proces donošenja odluka predstavi glagolom *nositi*, dok druga koristi glagol *uzeti*? A šta je poreklo engleske kolokacije *make a decision*, 'napraviti odluku'? Na nemačkom ista kolokacija koristi glagol *treffen*, što znači 'sresti', tako da tamo 'srećemo odluku'. To su veoma različite perspektive.

A.B.: Da, upravo tako, zato su kolokacije veoma važne u nastavi italijanskog za strance. Po tvom mišljenju, s obzirom na to da si bila u mnogim zemljama i susrela različite kontekste, kako se može unaprediti podučavanje kolokacija na kursovima italijanskog za strance.

P.T.: Korišćenje kolokacija u nastavi je zanimljiva perspektiva rada, koju ste podstakli vi, predavači. Počeli ste da me pitate: „Kako možemo koristiti *Rečnik* u

nastavi jezika?“ Zbog toga sam odlučila da osmislim specifične aktivnosti za obogaćivanje vokabulara zasnovane na konceptu kolokacija. Kao što su tvrdili Firth (Firth), Sinclair (Sinclair) i drugi lingvisti koji su prvi proučavali kolokacije, za proširivanje leksikona jednostavnije je i lakše učiti kombinacije reči nego pojedinačne termine. Kolokacija se lakše pamti u aktivnom vokabularu jer asocira na sliku, koncept, osećaj ili emociju. Pošto je široko poznavanje kolokacija neophodno za izražavanje jezikom koji je prikladan, bogat i tečan, posvećivanje dela nastave aktivnostima za obogaćivanje vokabulara ovog tipa može biti efikasna strategija za olakšavanje procesa učenja jezika.

A.B.: Da, jer, osim što se koristi siromašan jezik, bez poznavanja kolokacija postoji rizik da se spoje termini koji možda ne funkcionišu zajedno.

P.T.: Pošto ne možemo da se oslonimo na bilo kakvo pravilo za određivanje pravilne kombinacije termina, govornik koji nije izvorni jezik prirodno teži da reprodukuje kolokacije svog maternjeg jezika u drugom jeziku. Često greška u kolokaciji može više otežati razumevanje nego greška u gramatici ili sintaksi.

A.B.: U tvom sledećem projektu, pomenula si ideju o kreiranju udžbenika sa vežbama za kolokacije. Možeš li nam reći nešto više o tome kako zamišljaš taj materijal? Na primer, koje će oblasti ili teme imati prioritet, i kako misliš da nastavnici mogu dodatno doprineti razvoju ovih didaktičkih alata?

P.T.: U 2025. godini izaći će treće izdanje *Rečnika kolokacija*. Nakon sedam godina, novo izdanje je bilo neophodno jer kolokacije zahtevaju reviziju koja uzima u obzir potrebe jezika. U novom izdanju, na primer, posebna pažnja posvećena je jeziku koji je pravičan i inkluzivan; takođe, predviđeno je povećanje broja leksema. Takođe imam u planu tekst posvećen nastavi leksike. Na mojim kursevima o tehnikama usavršavanja leksike, nastavnici i studenti često traže specifičan materijal i volela bih da mogu prikupiti u jednom delu ono što sam razvijala tokom ovih godina. Za usavršavanje leksike uvek se polazi od originalnih tekstova i „igra se“ kolokacijama, intervenišući na tekstovima na kreativan način. Na taj način nove kombinacije reči postaju poznate i ulaze u aktivni vokabular studenta. Razmena sa nastavnicima je ključna; svaki kurs je uvek dragocena prilika da se istraže nove ideje, da razmenimo poteškoće sa kojima se suočavamo, da bismo kasnije napravili materijal koji je stimulativan i koristan u odnosu na specifične potrebe.

A.B.: I praktičan. Ključno je da leksička sredstva budu osmišljena ne samo za dubinsku lingvističku analizu već i za neposrednu upotrebu od strane studenata i nastavnika.

P.T.: Apsolutno. Na primer, struktura rečnika je jednostavna, što ne znači pojednostavljena, i to je bilo najveće iskušenje prilikom sastavljanja rečnika. Ova jednostavnost je osmišljena tako da učini konsultaciju praktičnom, intuitivnom i neposrednom. Verujem da je jednostavnost korišćenja osnovna vrednost u tekstovima za konsultacije i nastavu.

A.B.: Naravno, to ima svoju prednost. Zanima me, na primer, da li su u tvom rečniku prisutne kolokacije poput *fare festa*¹ i *fare la festa*. Dakle, da li postoje slučajevi gde upotreba člana menja značenje?

P.T.: Da bih odgovorila na tvoje pitanje, moram dati neophodan uvod. Pri sastavljanju *Rečnika* odlučila sam da ne uključim primere. I ova odluka, kao i svaka druga, nosi sa sobom pozitivne i negativne aspekte. Moja odluka da sastavim rečnik bez primera proizilazi uglavnom iz upotrebe rečnika kolokacija. Kada se konsultujemo s takvim rečnikom? Uglavnom kada već imamo na umu neku rečenicu, ali tražimo prikladniji pridev ili glagol koji bolje izražava nijansu značenja koju želimo da prenesemo. U tom slučaju primeri nisu uvek neophodni; važnije je da se ostavi što više prostora za velik broj kolokacija. Naravno, postoje slučajevi kada bi bilo korisno uključiti primere, ali je teško napraviti rečnik koji objašnjava sve: postao bi monumentalno delo koje bi na kraju, kao celina, bilo nepraktično. U nekim slučajevima sam odustala od uključivanja kolokacija koje bi zahtevale detaljna objašnjenja, što je mali nedostatak u odnosu na jednostavnost korišćenja i veliki broj kolokacija prisutnih u rečniku. U tvom primeru, *fare festa* i *fare la festa*, razlika je u članu. U *Rečniku* je naznačeno kada kolokacija zahteva član, a kada ne. U slučaju da su obe forme u upotrebi, obe su uključene. Tvoj primer je jedan od problematičnih. U *Rečniku* je prisutno *fare festa*, što znači 'organizovati zabavu za nešto', ali i 'ne raditi ništa'. Međutim, izraz *fare la festa*, osim značenja organizovanja zabave za rođendan/diplomski/ svadbu i slično, jeste i idiomatski izraz koji znači 'ubiti nekog'; 'odstraniti ga', stoga sam odlučila da ne uključim *fare la festa* među moguće

¹ Italijanski izraz *fare festa* bez određenog člana znači 'praviti žurku', dok je izraz *fare la festa*, sa određenim članom, potpuno drugačijeg značenja – 'ukloniti, likvidirati', 'ubiti', pa čak i, u određenom istorijskom kontekstu, 'odrubiti glavu'.

kolokacije, jer bi upotreba ovog izraza, bez specifičnih objašnjenja, mogla izazvati konfuziju. To je izostavljanje koje ne predstavlja velik problem, jer pod tom odrednicom postoje glagoli kao što su *dare* ('dati'), *offrire* ('nuditi'), *organizzare* ('organizovati') i *preparare* ('pripremiti'), koji se mogu koristiti u pravom značenju *fare la festa* i sa većom specifičnošću. Ipak, treba reći da je, kada nismo sigurni u značenje kolokacije ili njenog korišćenja, potrebno pogledati u običan rečnik italijanskog jezika. Ukratko, treba se pomiriti sa nekompletnošću svakog rečnika.

A.B.: U Srbiji imamo višetomni rečnik koji pokušava da sve objedini na jednom mestu: sinonime, antonime, primere preuzete iz književnih tekstova, pa čak i kolokacije. Međutim, rečnik posvećen isključivo kolokacijama, poput tvog, ne postoji. Ovaj specifični tip dela nam nedostaje.

P.T.: I za italijanski jezik postoje prestižni rečnici u više tomova, ali oni imaju drugačiju ulogu. Ja sam odlučila da napravim tekst koji je lak za korišćenje, jednostavan i prenosiv; naravno, ne može sadržati sve kolokacije italijanskog jezika. Međutim, uključuje ih više od 200.000, a u novom izdanju broj će biti i veći.

A.B.: Da bi se razvilo sredstvo slično tvom rečniku kolokacija, koji bi bili prvi koraci za istraživača ili lingvistu? Ti si radila sama, ali ako, na primer, dve ili tri osobe saraduju, kako bi mogle započeti i sprovesti ovakav projekat?

P.T.: Rad u grupi je uvek prednost, naročito zbog mogućnosti da se razmenjuju mišljenja. Da bi se osmislio rečnik, prvi korak je da se naprave određeni pokušaji: početi sa nekoliko termina iz različitih gramatičkih kategorija i početi organizovati materijal, proveravajući koji problemi se javljaju i kako ih rešiti. Poštujući karakteristike i specifičnosti svakog jezika, od kojih se ne može odstupiti prilikom izrade strukture odrednica, potrebno je razmotriti koje su kolokacije korisne onima koji pišu, na primer, imenicu sa pridevom, počinjući od imenice (osnove) i zatim dodajući prideve (kolocirane). Takođe mora biti definisan izbor prideva koje bi trebalo uključiti. Ja sam odlučila da zadržim određenu fleksibilnost, procenjujući svaki slučaj pojedinačno, ali kao opšte pravilo sam odlučila da ne uključim naj- očiglednije prideve, kao što su *piccolo* ('mali'), *grande* ('velik'), *bello* ('lep'), *brutto* ('ružan'). Uključila sam ih samo u posebnim slučajevima, na primer, za kolokacije *bel tempo* ('lepo vreme') i *brutto tempo* ('loše vreme'), koje imaju specifično značenje, različito od *bella camicia*

(‘lepa košulja’) ili *brutta camicia* (‘ružna košulja’). Međutim, za većinu leksema, nećete naći ove prideve. Često koristimo rečnik upravo zato što želimo alternativu za *bello*, *brutto*, *piccolo* i *grande*. Uključivanje ova četiri prideva značilo bi oduzimanje prostora korisnijim kolokacijama. Što se tiče problema povezanih sa karakteristikama jezika, morala sam da uzmem u obzir poziciju prideva u odnosu na imenicu. Dok u engleskom jeziku pridev uvek prethodi imenici, u italijanskom je pozicija promenljiva i mora biti naznačena.

A.B.: Pretpostavljam da si morala da objasniš i druge vrste reči, kao što su predlozi, zar ne?

P.T.: Da, uvek su označeni predlozi koji stoje uz neprelazne glagole. Mogu da potvrdim da su te informacije korisne, naročito za one koji nisu italijanski govornici, i zbog toga što neprelazni glagoli na italijanskom mogu biti prelazni na drugom jeziku i obrnuto. Predlozi su navedeni i među „strukturama“, tj. kolokacijama koje se sastoje od više od dve reči. Na primer, ako nastavimo da govorimo o žurkama, *festa a sorpresa* (‘žurka iznenađenja’), *festa dei lavoratori* (‘praznik rada’) i *festa in maschera* (‘žurka pod maskama’) tri su kolokacije koje koriste tri različita predloga.

A.B.: Možeš li da nam opišeš konkretan primer trenutka kada si morala potpuno da revidiraš svoj pristup, pronalazeći rešenja i fleksibilne metodologije? Kako si pronašla ravnotežu između kreativnosti, metode i praktičnosti da rešiš to pitanje?

P.T.: Definisavanje strukture pojmova bio je glavni problem. Kako sam napredovala, javila se potreba da uključimo dodatne podela ili da predvidimo različite organizacije materijala. Tako sam se vraćala unazad i menjala, ali nije uvek poslednje rešenje bilo najbolje. Na primer, kolokacije koje sam označila za glagole jesu prilozi i priloški izrazi. U početku sam navela priloge i priloške izraze zajedno. Zatim sam pomislila da bi bilo funkcionalnije odvojiti priloške izraze od priloga. Dala sam ove dve različite podele studentima i odraslima sa specifičnim testovima da bih direktno proverila koja je bila najbolja opcija, i ustanovila sam da je druga, iako ispravna sa lingvističkog aspekta, otežavala pretragu „prave kolokacije“. Često su sami problemi ti koji ukazuju na rešenje. Zato sam spojila priloge i priloške izraze, koji se sada nalaze u abecednom redu bez ikakvih drugih podela. Potrebna je malo mašte i strpljenja, bez obeshrabrivanja.

A.B.: Pošto se percepcija menja u zavisnosti od toga da li je u pitanju glagolska, nominalna ili pridevska sintagma, to utiče i na način na koji koristimo rečnik da bismo pronašli značenje. Kako je unutrašnja struktura *Rečnika* organizovana u odnosu na ove strukture?

P.T.: Lekseme *Rečnika* pripadaju trima gramatičkim kategorijama: imenskim rečima, glagolima, pridevima. To su osnovne komponente svake rečenice i čine osnovu svake kolokacije. Struktura *Rečnika* zapravo prati naš proces obrade rečenice. Generalno, svaka naša rečenica ili misao imaju kao osnovnu komponentu imenicu. Za svaku imenicu (osnovu) navedeni su pridevi i glagoli (kolokati). Ako glagoli i pridevi imaju funkciju osnove, njihovi kolokati su suštinski prilozi. Razmotrimo, na primer, imenicu „film“. Da bismo sastavili jednu jednostavnu rečenicu, imenici moramo dodati glagol i, eventualno, pridev: „gledam jedan istorijski film“. Ako želimo da preciziramo značenje glagola, potreban nam je prilog. U tom slučaju glagol postaje osnova, a prilozi kolokati: *gledam pažljivo, sa zanimanjem, rasejano*.

A.B.: Dakle, kako vršim radnju.

P.T.: Tačno. Isto važi i za pridev: „neuredna soba“ može biti *haotično neuredna*, ili *malo neuredna*, ili čak *kreativno neuredna*. Prilog (kolokat) omogućuje pridevu (osnovi) da poprimi posebnu finesu značenja, drugi ton. Ako se čita roman ili članak i fokusiramo se samo na kolokacije, iznenadićemo se, jer će većina kolokacija biti uobičajena. Ono što čini tekst zanimljivim, zapravo, nije originalnost kolokacija, već izbor „pravih“ kolokacija koje efikasno prenose neki specifični koncept ili određenu emociju, opis ili informaciju.

A.B.: Koje razlike si primetila u upotrebi štampanog rečnika i digitalne verzije? Da li misliš da digitalni format može ponuditi dodatne mogućnosti za učenje kolokacija?

P.T.: Rečnik u štampanom formatu ima prednost, kao i svaka knjiga, jer može da se prelista prelazeći sa jedne strane na drugu i upoređujući različite unose. Digitalna verzija, koja je uključena u štampanu verziju, ali se može i kupiti nezavisno od knjige, ima prednost u omogućavanju bržih i preciznijih pretraga; omogućava, na primer, i obratnu pretragu, počinjući od prideva kada tražimo imenice s kojima može da se kombinuje. Takođe, prisutan je *Jezički asistent*, program koji daje prostor za direktno pisanje teksta ili kopiranje iz drugog fajla;

dovoljno je kliknuti na neki pojam u tekstu i kolokacije povezane sa tom rečju pojaviće se u donjem prozoru, što omogućava brzo korišćenje. To je program izvanredan i za nastavu. Može se koristiti u učionici za rad na ispravljanju teksta, obogaćujući jezik odgovarajućim kolokacijama. Takođe, može se početi od jednostavne rečenice i izgraditi tekst kroz predložene kolokacije. To je pristup koji omogućava istraživanje kolokacija, novih reči i struktura, podstičući kreativnost. Mlađi obično preferiraju elektronsku verziju jer je uvek imaju pri ruci, na telefonu ili računaru, bez težine knjige. Za one koji su u inostranstvu, često je ovo najbolje rešenje jer omogućava da se odmah nabavi *Rečnik*, uz nekoliko klikova na računaru.

A.B.: Takođe, na teorijskom nivou, kolokacije nisu bile predmet posebnih studija, ali poslednjih godina svi postaju svesni njihove vrednosti i koliko su nam ove strukture potrebne u svakodnevnom životu.

P.T.: Različite studije pokazuju da oko 70% onoga što kažemo može da se smatra kolokacijom. Često nismo svesni načina na koji koristimo jezik, njegovih potencijala, implikacija i kako poruka koju želimo da prenesemo zapravo bude shvaćena od strane drugih. Razmišljanje o kolokacijama, o tome kako kombinovanjem prideva, glagola ili priloga možemo potpuno promeniti značenje rečenice, omogućava nam da bolje razumemo moć reči. Svest o jeziku je takođe ključna za dublje razmišljanje o ulozi jezika u savremenom društvu sa istorijskog, filozofskog, psihološkog, društvenog ili političkog stanovišta.

A.B.: Diskusija o evoluciji jezika i njegovoj ulozi povezanoj sa temama kulturne i društvene osetljivosti aktuelna je u mnogim zemljama, gde rečnici počinju da odražavaju promene u jeziku koje promovišu inkluzivnost i poštovanje. Hvala što si podelila sa nama ove uvide, kao i nadasve interesantne odgovore!

P.T.: Hvala ti, Aleksandra, na ovom prijatnom razgovoru. Svaka prilika za razmenu mišljenja dragocena je prilika za uzajamno obogaćivanje, što je ključno za napredovanje u našem radu.

Zaključak

Izlaganje dr Paole Tiberi ističe ne samo vrednost *Rečnika kolokacija* (*Dizionario delle collocazioni*) već i strast i odlučnost, potrebne za završavanje tako ambicioznog projekta. Međunarodni uspeh dela potvrđuje koliko su kolokacije ključne za učenje jezika i za njegovu upotrebu na prirodan i tečan način. Iskustvo autorke pruža dragocene uvide ne samo za nastavnike i istraživače stranih jezika već i za lingviste i leksikografe drugih zemalja, kao što je Srbija, zainteresovane za eventualni razvoj sličnih alata.

Intervju vodila **Aleksandra Blatešić***

* aleksandra.blatesic@ff.uns.ac.rs

Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду објављује оригиналне научне, прегледне научне и стручне радове из области филолошких, лингвистичких и друштвених наука. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени, као ни они који не задовољавају научне критеријуме. Ако је рад био изложен на научном скупу, или је настао као резултат научног пројекта, тај податак ваља навести у напомени на дну насловне странице текста.

Аутор је дужан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се односе на истраживање, тако и библиографски подаци и наводи из литературе. Радови се пре рецензирања подвргавају провери на плагијат.

Годишњак објављује радове наставника и сарадника Факултета као и аутора по позиву Уређивачког одбора из иностранства и других универзитета из земље. У Годишњаку Филозофског факултета се објављују радови са највише три коаутора. Свако може да понуди само један рад за објављивање, било да је једини аутор или коаутор. Аутори могу једном да објаве прерађени део из своје докторске дисертације, с тим што поклапање с изворним текстом не сме бити више од 30%. Уколико је аутор докторанд, може предати рад који је настао у коауторству са бар још једним искусним научником или ментором или рад за који је добио препоруку ментора (предаје се писмено у слободном формату уз сам рад).

Предаја рукописа

Радови се предају у електронском облику у .doc или .docx формату на web страници часописа <http://godisnjak.ff.uns.ac.rs> уз обавезну претходну регистрацију. Рад се предаје у неколико корака:

1. Одабир секције и унос основних информација о предаји.
2. Достављање докумената: потребно је доставити засебно
 - „насловну страну”;
 - рукопис који садржи све илустрације (слике и графиконе); поред тога још и
 - илустрације у одвојеним фајловима.
3. Унос метаподатака: потребно је унети
 - наслов рада на српском и енглеском
 - апстракт на српском и енглеском
 - све ауторе и коауторе
 - језик рада

- установе подршке (уколико је рад резултат рада на пројекту) на српском и енглеском
- референце (све референце морају бити одвојене празним редом).

Рецензирање

Поступак рецензирања је анониман у оба смера, стога аутори морају да уклоне све информације из текста, одн. фајла на основу којих би могли да буду идентификовани, и то на следеће начине:

а) анонимизацијом референци које се налазе у тексту и које су ауторове, б) анонимизацијом референци у библиографији,

в) пажљивим именовањем фајлова, како се не би видело ко је творац (нпр. File > Check for Issues > Inspect Document > Document Properties and Personal Information > Inspect > Remove All > Close).

Радове рецензирају два квалификована рецензента, и то један интерни, са Филозофског факултета, а други рецензент је екстерни.

Аутор се аутоматски обавештава о томе да ли је његов чланак прихваћен за објављивање или не чим се процес рецензирања заврши. Процес рецензирања подразумева проналажење два рецензента, њихово оцењивање рада, ауторске исправке (ревизије) уколико су захтеване од стране рецензента и уколико је потребно, још једно читање рада од стране рецензента, а завршава се предајом коначне верзије рада која је спремна за процес лектуре и даље припреме за објављивање. Уколико један од рецензента да позитивну, а други негативну оцену проналази се трећи рецензент који даје коначну оцену рада. Уколико се категорије рада коју рецензенти одреде не слажу, проналази се трећи рецензент који чија оцена одлучује којој категорији рад припада. Рок за објављивање прихваћених радова је најкасније 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, уколико је то од њега затражено.

Језик и писмо

Радови се публикују на свим језицима који се изучавају на Филозофском факултету у Новом Саду (српски, мађарски, словачки, румунски, русински, руски, немачки, енглески, француски), и то латиничним писмом, изузев радова на руском који се штампају ћирилицом, али и код њих референце морају да стоје латиницом (због захтева иностраних база за индексирање часописа), док се у загради наводи да је библиографска јединица објављена ћирилицом.

Форматирање текста

Текстови се пишу у програму Microsoft Word, фонтом Times New Roman. Величина фонта основног текста је 12 (сем код блок цитата, односно цитата од преко 40 речи, где величина фонта износи 11). Проред основног текста је 1,15. Сваки први ред новог пасуса је увучен (Paragraph/Indentation/Special: First line 12.7 m), а текст треба изравнати са обе стране („justify”). Не треба делити речи на крају реда на слоге. Странице треба да буду нумерисане, а формат странице је А4.

За фусноте се користе арапски бројеви, од 1 па надаље (осим првих двеју означених звездицом – које се прикључују имену првог аутора, односно наслову рада). Фусноте се пишу величином фонта 10.

Графички прилози треба да буду црно-бели и уређени у изворном формату. Њихову величину и сложеност треба прилагодити формату часописа, како би се јасно видели сви елементи.

Радови који не задовољавају формалне стандарде не могу да уђу у поступак рецензирања.

Насловна страница

Сви радови имају насловну страницу која треба да у горњем левом углу садржи име(на) аутора са именом институције, испод тога пун наслов прилога центрирано, верзалом, затим број карактера текста (укључујући фусноте и референце) и фусноту која је обележена звездицом (*, **). Звездица (*) која се налази иза имена јединог или првог аутора односи се на прву фусноту на дну странице која садржи e-mail адресу аутора, а две звездице (**) се додају иза наслова рада и односе се на другу фусноту, која треба да садржи име и број пројекта, захвалницу, напомену да је рад излаган на научном скупу итд. Иза насловне стране следи прва страна текста, са идентично наведеним насловом рада а затим остали елементи рада.

Структура чланка

Рукопис понуђен за штампу треба да има следеће елементе: име и презиме аутора, институцију у којој је запослен, наслов рада, сажетак, кључне речи, текст рада, резиме и научни апарат (редоследом којим су овде наведени).

Изворни, тј. *оригинални научни рад* мора јасно да представи научни контекст питања које се разматра у раду, уз осврт на релевантне резултате из претходних истраживања, затим опис корпуса, методологију и циљеве истраживања, анализу корпуса, односно истраженог питања уз обавезан закључак са јасно представљеним резултатима истраживања.

Прегледни научни рад треба да пружи целовит и критички приказ одређеног научног проблема као и критички однос према релевантној литератури (са посебним освртом на разлике и недостатке у тумачењу резултата), и теоријски заснован став аутора.

Стручни чланак треба да буде приказ резултата развојних а не фундаменталних истраживања, ради примене у пракси и ширења већ познатих знања, ставова и теорија, с нагласком на употребљивости резултата. Поред теоријског ретроспективног и експликативног дела, овакви чланци треба да садрже аналитичко експериментални део у којем се решавају задати проблеми, доказују хипотезе. Такви радови треба да садрже и део у којем се нуде могућа решења актуелног проблема.

Наслов рада

Наслов треба да што верније опише садржај чланка, треба користити речи прикладне за индексирање и претраживање у базама података. Ако таквих речи у наслову нема, пожељно је да се наслову дода поднаслов.

Апстракт и кључне речи, резиме

Пре основног текста рада, испод наслова, следи апстракт, кратак информативан приказ садржаја чланка, који читаоцу омогућава да брзо и тачно оцени његову релевантност. Апстракт се пише на језику основног текста у једном параграфу, и то не дужи од 200 речи, величином фонта 10, са проредом 1.15. Саставни делови апстракта су циљ истраживања, методи, резултати и закључак. У интересу је аутора да апстракт садржи термине који се често користе за индексирање и претрагу чланака. Испод апстракта са насловом Кључне речи: треба навести од пет до десет кључних речи (то треба да буду речи и фразе које најбоље описују садржај чланка за потреба индексирања и претраживања).

Резиме на енглеском језику се пише на крају текста, а пре литературе, величином фонта 10, са проредом 1.15. Наслов резимеа на енглеском је исписан верзалом, центрирано. У резимеу се сажето приказују проблем, циљ, методологија и резултати научног истраживања, у не више од 500 речи. Резиме не може бити превод апстракта са почетка рада, већ сложенији и другачије формулисан текст. Затим с ознаком Keywords: следе кључне речи на енглеском (до 10 речи).

Уколико је рад на страном језику, резиме је на српском, а ако је рад на мађарском, словачком, румунском или русинском језику, поред резимеа на енглеском следи резиме и кључне речи на српском.

Обим текста

Минимална дужина рада је 20.000, а максимална 32.000 карактера, укључујући апстракт, резиме и литературу. Радови који не задовољавају дате оквири неће бити узети у разматрање.

Основни текст рада

Основни текст се пише величином фонта 12. Наслови поглавља се наводе верзалом центрирано, а поднаслови унутар поглавља курзивом.

Табеле и графикони треба да буду сачињени у Word формату. Свака табела треба да буде означена бројем, са адекватним називом. Број и назив се налазе изнад табеле/графикана.

У подбелешкама, тј. фуснотама, које се означавају арапским бројевима дају се само коментари аутора, пишу се фонтом величине 10. Изузетак у погледу начина означавања фусноте јесу прве две.

Скраћенице треба избегавати, осим изразито уобичајених. Скраћенице које су наведене у табелама и сликама треба да буду објашњене. Објашњење (легенда) се даје испод табеле или слике.

Цитирање референци унутар текста

Цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитати унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’). Коришћени извор наводи се унутар текста тако што се елементи (презиме аутора, година издања, број странице на којој се налази део који се цитира) наводе у заградама и одвајају зарезом и двотачком (Bugarski, 1998: 24). Цитирани извори се наводе на крају реченице, непосредно пре тачке.

Ако цитат који се наводи у тексту садржи више од 40 речи не користе се знакови навода, већ се цитат пише у посебном блоку, лева маргина (Paragraph/Indentation/Left) је код таквих цитата увучена на 1,5 цм, а фонт је величине 11, на крају се у загради наводи извор. Размак пре и после блок цитата (Paragraph/Spacing/Before и After) је 6 пт.

Кад се аутор позива на рад са 3–5 аутора, приликом првог навођења таквог извора потребно је набројати све ауторе: (Rokai–Đere–Pal, & Kasaš, 2002). Код каснијих навођења тог истог извора навести само првог аутора и додати „и др.” уколико је публикација на српском или „et al.” ако је писана на страном језику: (Rokai и др., 1982).

Уколико рад има 6 и више аутора, при првом и сваком даљем навођењу тог рада ставити само првог аутора и додати „и др.” ако је публикација писана на српском или „, et al.” ако је књига писана на страном језику.

Када се цитира извор који нема нумерисане странице (као што је најчешће случај са електронским изворима), користе се број параграфа или наслов одељка и број параграфа у том одељку: (Bogdanović, 2000, пара. 5), (Johnson, 2000, Conclusion section, para. 1).

Ако рад садржи две или више референци истог аутора из исте године, онда се после податка о години додају словне ознаке „а”, „б” итд. (Торма, 2000а) (Торма, 2000б). Студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (Halle, 1959; 1962).

Ако се упућује на више студија различитих аутора, податке о сваком следећем одвојити тачком и зарезом (From, 2003; Nastović, 2008), студије се наводе такође хронолошким редом.

Литература

У списку литературе наводе се само референце на које се аутор позвао у раду и то по абecedном реду презимена првог аутора. Референце морају бити исписане Романским писмом, уколико је рад штампан ћирилицом, поред латиничног навођења у загради треба да стоји податак да је оригинални рад објављен ћирилицом. Фонт је величине 12, а облик навода „висећи” (Hanging) на 1,5 цм, као у следећим примерима:

Књиге (штампани извори) Књиге са са једним аутором

Lukić, R. (2010). *Revizija u bankama*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

Уколико рад садржи неколико референци чији је први аутор исти, најпре се наводе радови у којима је тај аутор једини аутор, по растућем редоследу година издања, а потом се наводе радови у односу на абecedни ред првог слова презимена другог аутора (уколико има коауторе).

Књига са више аутора

Када је у питању више аутора, наводе се сви, с тим што се пре последњег презимена додаје амперсанд, односно „&”. Ако има више од седам аутора, наводи се првих шест, затим се пишу три тачке и на крају последњи аутор:

Dorđević, S.–Mitić, M. (2000). *Diplomatsko i konzularno pravo*. Beograd: Službeni list SRJ.

Rokai, P.–Đere, Z.–Pal, T. & Kasaš, A. (2002). *Istorija Mađara*. Beograd: Clio.

Књига са уредником или приређивачем, зборник радова

Ако је књига зборник радова са научног скупа или посвећен једној теми, као аутор наводи се приређивач тог дела и уз његово презиме и иницијал имена у загради додаје се „уред.” или „прир.” односно „, ed.” ако је књига писана на страном језику.

Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000–2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije.

Чланак из зборника

Radović, Z. (2007). Donošenje ustava. U: Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000– 2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije. 27– 38.

Чланак из научног часописа

Đurić, S. (2010). Kontrola kvaliteta kvalitativnih istraživanja. *Sociološki pregled*, 44, 485–502.

Чланак из магазина

Чланак из магазина има исти формат као кад се описује чланак из научног часописа, само што се додаје податак о месецу (ако излази месечно) и податак о дану (ако излази недељно).

Bubnjević, S. (2009, decembar). Skriveni keltski tragovi. *National Geographic Srbija*, 38, 110–117.

Чланак из новина

За приказ ових извора треба додати податак о години, месецу и дану за дневне и недељне новине. Такође, користити „str.” (или „p.” ако су новине на страном језику) код броја страна.

Мишић, М. (1. feb. 2012). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.

А ако се не спомиње аутор чланка:

Straževica gotova za dva meseca. (1. feb. 2012). *Politika*, str. 10.

Онлајн извори

Кад год је могуће, треба уписати DOI број. Овај број се уписује на крају описа без тачке. Ако DOI није доступан, треба користити URL.

Чланак из онлајн научног часописа

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. doi:10.1186/1745-6150-1-5

Ако чланак нема DOI број, може се користити URL адреса:

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. Preuzeto sa <http://www.biology-direct.com/content/1/1/5>

Е-књиге

При цитирању књига или поглавља из књига која су једино доступна „онлајн”, уместо податка о месту издавања и издавачу ставити податак о електронском извору из ког се преузима:

Milone, E.–Wilson, W. J. F. (2008). Solar system astrophysics: background science and the inner solar system [SpringerLink version]. doi: 10.1007/978- 0-387-73155-1

Веб сајт

Податак о години односи се на датум креирања, датум копирања или датум последње промене.

Kraizer, S. (2005). Safe child. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.safechild.org/>
Penn State Myths. (2006). Preuzeto 6. decembra 2011, sa <http://www.psu.edu/ur/about/myths.html>

Страна унутар веб сајта:

Global warming solutions. (2007, May 21). U: Union of Concerned Scientists. Preuzeto 29. februara 2008, sa http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions

Блог и вики:

Jeremiah, D. (2007, September 29). The right mindset for success in business and personal life [Web log message]. Preuzeto sa <http://www.myrockcrawler.com>
Happiness. (n.d.). U: Psychwiki. Preuzeto 7. decembra 2009 sa <http://www.psychwiki.com/wiki/Happiness>

Video post (YouTube, Vimeo и слично)

За податак о аутору изма се презиме и име аутора (ако је тај податак познат) или име које је аутор узео као свој алијас (обично се налази поред „uploaded by” или „from”):

Triplexity. (1. avgust 2009). Viruses as bionanotechnology (how a virus works) [video]. Preuzeto sa <http://www.youtube.com/watch?v=MBIZI4s5NiE3>.

Необјављени радови

За резимее са научног скупа, необјављене докторске дисертације и сл. – уколико је навођење таквих радова неопходно, треба навести што потпуније податке.

Smederevac, S. (2000). Istraživanje faktorske strukture ličnosti na osnovu leksičkih opisa ličnosti u srpskom jeziku (Nepublikovana doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

Рукописна грађа наводи се према аутору рукописа, а уколико аутор рукописа није познат, према наслову. Уколико рукопис нема наслов, наслов му даје онај који о њему пише. Следећи елемент је време настанка текста, затим место и назив институције у којој се рукопис налази, сигнатура и фолијација.

Уредништво часописа *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Др Зорана Ђинђића 2.

21000 Нови Сад

Tel: +381214853900

www.ff.uns.ac.rs

Припрема за штампу и дизајн корица

Проф. др Ивана Иванић

ЦИП – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

1+80/82(058)

ГОДИШЊАК Филозофског факултета у Новом Саду = Annual review of the Faculty of Philosophy /главни и одговорни уредници: Александра Блатешић, Снежана Божанић – 1956, књ.1-1975. књ.18-1990. књ. 19- . Нови Сад: Филозофски факултет, 1956-1975; 1990- . – 23 цм.

Годишње. – текст и сажети на српском и на страним језицима.
– Прекид у издавању од 1976. до 1989. год.

ISSN 0374-0730 (Штампано издање)
ISSN 2334-7236 (Online)

COBISS.SR-ID 16115714
